

Debreceni **S**

Z

E

M

L

E

Tudomány
és kultúra

2017/1

Szerkesztik:

ifj. Barta János *főszerkesztő* Kovách Ádám *főszerkesztő-h.*
Bazsa György *szerkesztőbizottsági elnök* Virágos Márta
Angi János Kerepeszki Róbert Pallai László Pusztai Gábor

A szerkesztőség címe:

Debreceni Szemle, Szerkesztőségi titkárság
Dancs Ágnes *kuratóriumi és szerkesztőbizottsági titkár*
Debrecen, Egyetem tér 1.
Postacím: 4002 Debrecen, Pf. 400
Telefon: 06 (52) 512-900/22133, 22388 mellék
E-mail: szemle@unideb.hu
URL: <http://szemle.unideb.hu>

Kiadja:

A „Debreceni Szemle” Alapítvány

Kuratórium és Szerkesztőbizottság:

Orosz István <i>elnök</i>	Bazsa György <i>alelnök</i>
Abádi Nagy Zoltán	Jávor András
Beck Mihály	Mazsu János
Bitskey István	Sipka Sándor
Gaál Botond	Szabó József
Gergely Pál	Virágos Márta

2014-től megjelenik negyedévente a
<http://szemle.unideb.hu> weboldalon is

Előfizethető, illetve a megjelenés támogatható

A Debreceni Szemle Alapítvány 11625009-07950000-25000006 sz.
számláján, illetve a szerkesztőségi titkárságon készpénzben.
Éves előfizetési díj 2.000 Ft
Külföldre (kivéve a környező országokat): 80 USD, ill. 60 EUR.
Bank neve: Erste Bank Hungary Zrt., SWIFT kód: GIBA HU HB

DEBRECENI SZEMLE

TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata

XXV. ÉVF.

ÚJ FOLYAM

2017. I. NEGYEDÉV

Az első folyam 1927-től 1944-ig jelent meg.

UTAK ÉS TÉVUTAK AZ 50-ES ÉVEK TUDOMÁNYPOLITIKÁJÁBAN

<i>Bartha Elek</i> : Előszó	3
<i>Szabadfalvi József</i> : Adalékok a hazai jogászképzés és az állam- és jogtudomány '50-es évekbeli történetéhez	6
<i>Abádi Nagy Zoltán</i> : A humán- és társadalomtudományok helyzete az 1950-es években	14
<i>Angi János</i> : Közgyűjteményeink helyzete 1956 előtt és után	44
<i>Bölcskei Gusztáv</i> : A teológia mint <i>ancilla ideologiae</i>	50
<i>Duffek Mihály</i> : Zeneművészet és zenetudomány az ötvenes években	62

BEMUTATKOZNAK ÚJ AKADÉMIKUSAINK

<i>Csiba László</i>	71
<i>Páles Zsolt</i>	74
<i>Szöllősi János</i>	78

TANULMÁNYOK

<i>Teperics Károly</i> : Tanulmányi célú nemzetközi migráció jelensége, jelentősége Debrecenben	82
<i>Szabó Attila</i> : Debrecenhez kötődő Füveskönyvek	103
<i>Orosz Júlia</i> : A szovjet munkásnő: propaganda és valóság	112

KÖNYVSZEMLE

Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században. (Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Száraz Orsolya, szerk.) (<i>Gáborjáni Szabó Botond</i>)	123
Simándi Irén: Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956 (<i>Kardos József</i>)	128
A mi Ruzsisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra (Szvák Gyula, szerk.) (<i>Schrek Katalin</i>)	131
<i>E számunk szerzői</i>	135
<i>Contents</i>	136

Támogatóink

Debreceni Egyetem
www.unideb.hu

Debreceni Universitas Nonprofit Közhasznú Kft.
www.debreceniuniversitas.hu

Debreceni Egyetem Művészeti és Közművelődési Bizottsága

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága
<http://tab.mta.hu/debreceni-területi-bizottsag>

THE DEBRECEN REVIEW – SCIENCE AND CULTURE

is an academic quarterly that publishes studies in the humanities as well as in the social and natural sciences, focusing on the findings of recent research in these disciplines. Since it appeals to a wide and educated public, it aims to combine scientific exactness with readability in its style.

Drawing upon the centuries-old academic traditions of the city, *Debreceni Szemle* has adopted and continues the legacy of its predecessor with the same title, which was published between 1927 and 1944.

Although *Debreceni Szemle* is mainly reliant on and addresses the intellectuals of the Debrecen region, it also publishes contributions by leading experts both in Hungary and abroad.

In addition, the journal reports on scientific and cultural events of the region, especially on those organized by the University of Debrecen and the Regional Centre of the Hungarian Academy of Sciences. Events related to the city from anywhere in the world are also given detailed coverage.

Debreceni Szemle was launched by Debrecen Universitas (the legal predecessor of the University of Debrecen) in cooperation with the Debrecen Committee (the present Regional Centre) of the Hungarian Academy of Sciences in 1993 with the support of the municipality of Debrecen.

Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József ügyvezető
Nyomdai előkészítés: Dancs Ágnes és Udvardy Antal
Megjelenik 2017 márciusában
HU ISSN 1218-022X

DEBRECENI SZEMLE – TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Tudományos folyóirat, amely a humán és a társadalomtudományok, valamint a természet- és műszaki tudományok minden ágának legújabb eredményeivel – és nem csak a régióban vagy hazánkban elértéről – kívánja megismertetni a széles értelemben vett tudományos értelmiséget. Tanulmányainak tárgyalásmódja: stílusa, nyelvezete olyan, hogy befogadható legyen az illető tudományterületet nem művelő kutató és érdeklődő értelmiségi számára is.

A Debreceni Szemle az ugyanilyen címen *1927 és 1944* között megjelent folyóirat folytatójának tekinti magát, épít a századokon át kisugárzó debreceni kulturális hagyományokra.

A folyóirat támaszkodik a város, a megye és a régió tudományos és kulturális potenciáljára, de *országosan csaknem egyedülálló célkitűzésének* megfelelően a szóban forgó tudományterületek legjobbjai tolalából közöl tanulmányokat.

A Debreceni Szemle ugyanakkor hírt ad a város és a régió tudományos eseményeiről (elsősorban a Debreceni Egyetem és a Debreceni Akadémiai Bizottság rendezvényeiről), illetve az ilyen eseményekről bárhol a világon, ha azokban a debrecenieknek lényeges szerepük volt.

A Debreceni Szemlét 1993-ban a Debreceni Egyetem jogelődjét képező Debreceni Universitas, valamint az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága, DAB – (mai nevén: MTA Debreceni Területi Bizottsága) indította újra Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának akkori támogatásával.

Gerincfelirat
Gerincfelirat

UTAK ÉS TÉVUTAK AZ '50-ES ÉVEK TUDOMÁNYPOLITIKÁJÁBAN

Bartha Elek

Előszó

A Debreceni Egyetem 2016 októberében számos rendezvényt szentelt az 1956-os forradalom és nemzeti felkelés 60. évfordulója emlékezetének. A város és az egyetem közösen készült az ünnepségekre, a megemlékezések a legkülönbözőbb programok egész sorával kívánták felidézni az egykori eseményeket és az '50-es évek Magyarországnak mindennapi életvilágát. Az egyetemi rendezvények kiemelkedő eseménye volt az a tudományos konferencia, amely ünnepélyes keretek között, egyúttal pedig szakmai igényességgel kívánt áttekintést adni az 1950-es évek tudományosságáról, az egyes diszciplínák akkori irányairól, fejlődési lehetőségeiről és kényszerpályáiról. Az előadók – a Debreceni Egyetem, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Déri Múzeum professzorai, tanárai, kiemelkedő tudós személyiségei – a korszak tudományos életét idézték fel és értékelték hat évtized távlatából, egy-egy tudományterületen végigkövetve a korszak nemegyszer napjainkig is érezhető utóéletét és hatásait. A konferencián elhangzott nyolc előadás természetesen nem fedi le a magyar tudomány teljességét. Jelentős tudományszakok maradtak ki a rendezvényen megjelenő diszciplínák sorából, mások pedig csak érintőlegesen, rokon tudományokkal összevonva kaphattak említést. Mégis, ha nem is teljes, de mindenképpen reprezentatív képet kaphatunk az elhangzott és publikált formában megjelenő előadások révén a korszak tudományos életéről.*

Nemzeti ünnepeink, történelmi évfordulóink értékelését hitelesebbnek szoktuk tekinteni olyan időtávlatból, amely már némi rálátást enged, bizonyos szabadságot ad az események értelmezésének. Néhány évtized elegendő lehet ahhoz, hogy a személyes érintettségek, érdekek és indulatok tompuljanak valamilyest, az értelmezést a személyesen közvetlen módon már nem érintett generációk vehessék kezükbe. Nem mellékes szempont az sem, hogy az évforduló, a vele együtt felidézett eseményekkel, a politikai küzdőtér résztvevői számára is hátrább sorolódik, a második vonalba kerül, és egyre inkább az emlékezetkultúra részévé válik.

*A konferencia előadásait Abádi Nagy Zoltán professor emeritus, a Debreceni Szemle Alapítvány kuratóriumának tagja, mint vendégszerkesztő, rendezte sajtó alá.

A rendszerváltás óta eltelt több mint két és fél évtized alatt hatalmas mértékben megnőtt az az ismeretanyag, amely 20. századi történelmünknek erre az ellentmondásos időszakra vonatkozik. Történeti források, személyes emlékek, féltve őrzött családi és közösségi ereklyék kerültek elő rejtekhelyükről, külföldi száműzetésükből. Aligha kell bizonygatni, hogy a rendelkezésre álló ismereteknek ez az áradata mennyire fontos a tudományosság szempontjából. Nem kisebb a jelentősége azonban annak sem, hogy a hagyományt magáénak érzők köre, a társadalom miképpen értelmezi, miképpen viszonyul hozzá, hogyan dolgozza fel a maga számára.

Hat évtizeddel ezelőtt lezajlott egy forradalom és szabadságharc, amely mára nemzeti múltunk, és túlzás nélkül állíthatjuk, a világtörténelem részévé vált. Része lett azonban egy ideje a jelennek is. Nem csupán azért, mert sokan élnek még közöttünk az akkori hősök, a kortársak, a szemtanúk közül. 1956 magyar nemzeti múltunk dicsőséges emléke, miközben mindannyiunk számára közvetlen kulturális élményként is megnyilvánul. Jelenünkhöz tartozik, mivel igazodási pontot jelent életünkben. Minden esztendőben, amikor az októberi évforduló közeleg és elérkezik, emlékezünk, hivatkozunk rá, megpróbáljuk újra és újra értelmezni, valljuk – bár bizonyára nem mindannyian – az általa képviselt vagy jelképezett értékeket. 1956 tehát nem csupán múlt, de jelenvaló valóság, nemzeti identitásunk, mindennapjaink része. Ebben a minőségében van jelen mai életünk számos területén, így a tudomány világában is.

Minden tudomány a maga módszereivel és sajátos látásmódjával képes hozzájárulni ahhoz, hogy az 1956-jelenség nemzeti, osztály- és társadalmi szinten, de akár nemzetközi szinten is hiteles értelmezést nyerjen. Képes hozzásegíteni ahhoz is, hogy jobban megértsük mindazt, ami 1956 kapcsán országunkban történt és történik. A tudomány számára pedig szinte felbecsülhetetlen, hogy a folyamatosan jelené váló múlt emlékei birtokunkban maradjanak és kellő szakmaisággal megalapozott, hiteles értelmezést nyerjenek.

1956 és mindaz, ami abban az időben, a gyakran és nosztalgia nélkül emlegetett '50-es években történt, immár végérvényesen az emlékezet része lett. A történelem szerencsés alakulása folytán mindez még olyan időszakban mehetett végbe, amikor az emlékezet számára az individuum szintjétől a családi, települési és más közösségi szinteken keresztül a nemzeti emlékezetig volt lehetősége felépülni, a diktatúra évtizedei nem tartottak annyi ideig, amely helyrehozhatatlan szakadást idézett volna elő az emlékek láncolatában. 1956 így máig megőrizhette frissességét, személyességét.

Ezt a sajátos állapotot idézi fel a Debreceni Egyetem által szervezett ünnepi konferencia is. Professzoraink között sokan vannak, akik személyes emlékeket is őriznek ebből az időszakból. De már alig akad olyan, aki nem gyermekként vagy diákként, hanem tudomány aktív művelőjeként érthette meg az '50-es éveket. A korszak tudománytörténeti értékeléséhez azonban mégsem csupán a történeti

források az elsődlegesek, hiszen az akadémiai szférában máig érződnek a diktatúra tudománypolitikájának hatásai.

A 60. évforduló eseményei során is gyakran elhangzik, hogy az Egyetem és Debrecen városa élen járt a forradalomban és a szabadságért vívott rövid küzdelmünkben. Az egyetemi szervezésű ünnepségek fontos eleme volt az ünnepi konferencia, amelyben Debrecen egyetemlein és kulturális-tudományos intézményeiben működő tudósok, adnak áttekintést tudományterületük 1950-es évekbeli helyzetéről és annak utóhatásairól. Talán nem túlzás, ha ezt a konferenciát az évforduló napjaiban országszerte zajló ünnepi rendezvények sorában is különlegesnek, és egyetemünk profilját tükrözőnek tekintjük. Tudománytörténeti konferenciákat más felsőoktatási és tudományos intézményekben is rendeznek, a mi konferenciánkon azonban – a sokkarú és a tudományok legszélesebb körét átfogó egyetemet reprezentálva – az itt elhangzó előadások számos tudomány ‘50-es évekbeli állapotáról ad áttekintést. Egy olyan korszak tudománytörténetével foglalkozunk, amely nem egyféle módon, hanem változatos utakon és eszközrendszerrel volt képes befolyásolni a korabeli tudományt: szervezeti úton (például egyetemek szétszedésével, intézményi átszervezésekkel, karok, képzések bezárásával), közvetlen beavatkozásokkal, erőszakos módon (egyetemi hallgatók, kutatók, tanárok bebörtönzésével, kivégzésével), vagy a tudományhoz tartozó gyakorlat: a termelés, az egészség, a társadalom manipulálásával. Ezt tükrözik a konferencián elhangzott előadások, amelyeket az Egyetem önálló kötet formájában jelentet meg, és amelyeknek a Debreceni Szemlében való közléséhez hozzájárultunk. Az elhangzott előadások közül a Debreceni Szemle jelen száma a jogtudományi-jogászképzési, a humán- és társadalomtudományi, a közgyűjteményi, a teológiai, valamint a zeneművészet-zenetudományi témájú előadások nyomtatott változatát tartalmazza. *(Az agrártudomány, a genetika, az orvostudomány és a természettudomány ‘50-es évekbeli helyzetével foglalkozó tanulmányok – terjedelmi okokból folyóiratunk következő számában jelennek meg. A szerk.)*

Szabadsfalvi József

Adalékok a hazai jogászképzés és az állam- és jogtudomány '50-es évekbeli történetéhez

A második világháború után négy egyetemen (Budapest, Debrecen, Pécs, Szeged) és három jogakadémián (Eger, Kecskemét, Miskolc) indult újra a jogászképzés.¹ Az 1946-ban kezdődő felsőoktatási reformok a jogi karokon folyó oktatást és a kiadott doktori cím tartalmát jelentősen érintették. Utóbbi esetében az 1874-től érvényesülő bifurkáció megszüntetésével visszaállították az egységes „állam- és jogtudományi doktorátust”.² A jogászképzésben az „érdemi reformokra” valójában 1948-ban került sor, amikor a fakultások átkeresztelésével létrehozták a „jog- és közigazgatás-tudományi karokat”. Mindez a képzés struktúrájára is hatással volt. Az első három tanévben egységes maradt az oktatás, majd ezt követően nyílt meg a választás lehetősége a jogtudományi, illetve a közigazgatás-tudományi specializáció között. Mindez nem tartott sokáig, hiszen 1954-ben visszatértek az egységes jogászképzéshez, megszüntetve a két fajta képzés elkülönülését és az államvizsgák ezt tükröző kettősségét.

A „fordulat éve” a jogi felsőoktatásban, illetve az állam- és jogtudományok fejlődésében „valódi”, tartalmi változást eredményezett. A társadalmi folyamatok közvetlen befolyásolása, az új hatalmi rendszer szempontjából kiemelkedő jelentőségűvé vált. Az e mögött meghúzódó ideológiai törekvés nyilvánvaló. A szovjet típusú marxizmus ideológiájához és az új rezsimhez hű, a társadalmi-gazdasági terveket megvalósító végrehajtó-igazgatási szakemberek képzését kellett a jogi karoknak elsősorban ellátni. Mindez közvetlenül kihatott az állam- és jogtudományra, elsősorban a piacgazdaság működését szabályozó magánjogtudományra (civilisztika) és az ezt közvetítő egyetemi stúdiumokra. A képzésben és a tudományművelésben jelentős hangsúlyeltolódás következett be az igazga-

¹ A korszak hazai jogászképzésének történetéről kiváló áttekintést nyújt Nagy Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007. 64–67. o.

² Uo. 60., 64. o., illetve Mezey Barna: Nagyszombattól Budapestig. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara (1667–2002). In: Takács Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal beszélgetések*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2003. 172. o.

tási és államtudományi stúdiumok javára. Az államközpontú szemléletmódot jól jellemzi Szabó Imre, a korszak első számú jogi teoretikusa, szocialista jogdefiniója. E szerint a szocialista jog szabályai megfelelnek „a munkásosztály és általában a dolgozók anyagi életfeltételei által meghatározott általános érdekeinek s az ezek érvényesítésére irányuló osztályakaratot fejezik ki állami akaratnyilvánítás alakjában.” A szocialista jog „a szocialista termelési viszonyok és az ezen alapuló egyéb társadalmi viszonyok védelmét és továbbfejlesztését, végső fokon a kommunizmus, az osztály nélküli társadalom felépítését segíti elő”, melynek „érvényesülését... végső fokon a szocialista állam kényszerítő ereje biztosítja.”³ Kevésbé ismert tény, hogy Szabó Imre – aki az MTA főtitkár-helyetteseként, majd alelnökeként, illetve az akadémia állam- és jogtudományi intézetének igazgatójaként, tudományszakunk egész területét évtizedeken keresztül közvetlenül befolyásolta – aktívan vett részt az 1936-os sztálini alkotmányt gyakorlatilag másoló 1949. évi ún. szocialista alkotmányunk megszövegezésében, sőt a nevéhez fűződik – a Beér Jánossal közösen írt és a *Jogtudományi Közlöny* külön számaként megjelent – első alkotmány-kommentár közzétételé.⁴ Személy szerint neki is meghatározó szerepe volt abban, hogy az 1950-es évek legelejétől induló totális állami és ideológiai kontroll áldozatává vált az állam- és jogtudomány, illetve a jogi felsőoktatás.

Magyarországon Szabó Imre munkásságához köthető – de valójában a szovjet Andrej Visinszkij vulgármarxista jogszemléletén alapuló – ún. szocialista normatívizmus volt az, amely évtizedekre meghatározta, hogy hivatalosan mit kell és lehet gondolni a jogról, államról, továbbá az ezeket meghatározó hatalomról.⁵ Ekkoriban a magyar jogtudósok Marx, Engels, Lenin, Sztálin és Visinszkij műveire hivatkoztak, illetve szovjet jogi broszúrákat fordítottak le magyar nyelvre, melyeket a jogi stúdiumok oktatásában kötelező, megkérdőjelezhetetlen tananyagként használtak. A jogtudományban és a jogi oktatásban az elkövetkező időszakban a szovjet jog és jogtudomány vált kötelező mintává. Ennek lett az egyik következménye, hogy a pesti jogi karon – Névai László, a korszak szintén emblemikus alakjának vezetésével – 1950-ben fölállították a Szovjet Jogi Tanszéket, melynek keretében egy évtizeden keresztül oktatták a Szovjet-

³ Szabó Imre: *A szocialista jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 63. o. (A szocialista jog fogalmi meghatározásáról lásd: Varga Csaba: *A jog társadalomelmélete felé*. Budapest, 1999. 3–30. o.)

⁴ Vö. A tünékeny alkotmány. Szabó Imrével beszélget Gellért Kis Gábor. *Élet és Irodalom*, 1987. október 9. 7. o., illetve *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya: Az 1949:XX. törvény és magyarázata*. (Összeállította és a magyarázatokat írta: Dr. Beér János, Dr. Szabó Imre). Jogtudományi Közlöny, Törvények és rendeletek tára. 3. Budapest, 1949.

⁵ Lásd bővebben: Varga Csaba: A szocializmus marxizmusának jogelmélete. Hazai körkép nemzetközi kitekintésben. *Világosság*, XLV. évf. (2004) 4. sz. 89–116. o.; A jog talánya. Hat évtized vitái. *Állam- és Jogtudomány*, LI. évf. (2010) 1. sz. 121–136. o.

unió jogtörténetét, államjogát, államigazgatási jogát, polgári jogát, büntetőjogát, eljárásjogait és kolhozjogát.⁶ Mindemellett megszüntették a kánonjog (egyházjog) oktatását, és főtárgyként a curriculum részévé váltak – miképpen a hazai felsőoktatásban ekkor mindenhol – a hivatalos ideológiát közvetítő világnézeti stúdiumok, úgymint a párttörténet, a munkásmozgalom története, a tudományos szocializmus, a marxista politikai gazdaságtan, a dialektikus és történelmi materializmus, valamint kötelezővé vált a leendő jogászok számára is az orosz nyelv oktatása.⁷ Említésre érdemes, hogy a korszak bevett módszere volt az egységes, „kanonikus” tankönyvek készítése, melyeket több szerző, vagy ahogyan ez idő tájt előszeretettel neveztek, „szerzői kollektíva” írt. Gyakorta az akkor működő három jogi kar szakmailag illetékes tanszékvezetőinek neve volt olvasható a művek címlapján, vagy esetleg az általuk arra alkalmasnak tartott tanszéki kolléga vett részt a tankönyvírásban. A hatalom részéről megfogalmazódó ideológiai elvárásoknak való megfelelés ez úton volt biztosítható.⁸

Már az 1940-es évek végétől – a szocialista társadalmi, gazdasági és politikai rendszer kiépítésének kezdetétől – a római-germán, vagy más néven, a kontinentális jogcsalád részét képező magyar jogrendszer fogalmi, dogmatikai rendszerét számos sokkhatás érte, mely rendszer ugyanakkor jellemző terminológiáját és szerkezeti felépítését alapvetően megőrizte. Egyes vélemények szerint párhuzam fedezhető fel az ókori római jogi kultúra és az egykori barbár hódítók jogéletének egymásra hatásából kifejlődő sajátos jogrendszer jellemzői, valamint a szovjet típusú és a kontinentális jogrendszer találkozásából kialakult újfajta jog között. A barbár törzsek a Nyugatrómai Birodalom bukása után a saját fejletlen viszonyaikhoz igazították a római jogot, illetve annak jogintézményeit, s ehhez hasonlóan a szocialista politikai berendezkedés is a saját igényeihez redukálta a római-germán jogcsalád szabályanyagát, annak helyébe nem tudva, egyes feltételezések szerint nem is akarva attól lényegesen eltérő jogrendszert állítani. Nem véletlenül nevezik a szakirodalomban a szocialista jogot a kontinentális jogcsalád „mostohagyermekének”.⁹ Lényegében a hazai szocialista jogtudomány mindezzel szembenézve, a „szükséges” kompromisszumokat megkötve, részben a múlt örökségéből is táplálkozva művelte az egyes jogterületeket. Nyilvánvaló kivételként kell utalnunk a politikailag és ideológiailag legérzékenyebb kérdése-

⁶ Takács Imre: Az államtudományok. In: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970.* (főszerk.: Sinkovics István) Budapest, 1970. 261. o.

⁷ Horváth Attila: A szocialista állam- és jogtudomány. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* Hvg-orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2015. 558–559. o.

⁸ Jakab András: A magyar alkotmányjog-tudomány története és jelenlegi helyzete. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya...* 168. o.

⁹ Vö. Paksy Máté – Szabó Miklós: A jogcsaládok. In: Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba.* Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012. 142. o.

ket tárgyaló elméleti jogi stúdiumokra, elsősorban az állam- és jogelméletre és a közjogi diszciplínákra.

A jogászképzés már említett tartalmi átalakításához társuló intézményes „reformok” jelentősen csökkentették a képzőhelyek és ennek logikus következményeként a hallgatók létszámát. Az intézményrendszer átalakítására 1949 augusztusában került sor, amikor a még meglévő jogakadémiákat fölszámolták, illetve a debreceni jogi kar működésének úgymond „további rendelkezésig” való szüneteltetéséről döntött a kormány. E tudatos átalakítás ideológiai megalapozását az állam tervutasításos irányításának ideája és a jog és állam „elhalásának” marxi, később sztálini víziója adta. E törekvéseket egyértelműen a polgári társadalmi rendben hagyományosan megbecsült jogászi hivatásrendekkel és általában a jogászsággal szembeni bizalmatlanság egyértelmű jelének tekinthetjük. Ugyanakkor ezzel egy időben – lényegében a jogászképzés megcsúfolásaként – 1949 őszén felállították a Büntetőbírói és Államügyészi Akadémiát. A vonatkozó jogszabály első pontja mindenfajta erkölcsi gátlás nélkül szól az új intézmény felállításának céljáról: „Avégből, hogy az ítélobírói és államügyészi karnak a népi demokrácia szellemében való megújítása meggyorsítható legyen, lehetővé kell tenni, hogy népi származású dolgozók a büntető bírói és az államügyészi feladatok betöltéséhez szükséges ismereteket és képesítést... az egyébként fennálló szabályoktól eltérően szerezhessék meg. Ebből a célból az igazságügy miniszter egyéves büntetőbírói és államügyészi akadémiát szervez.”¹⁰ A képzés során kibocsátott megbízható káderek szakmai felkészültsége – kevés kivétellel – nem tette lehetővé, hogy érdemi jogi munkát végezzenek. Ennek belátása volt, hogy a „jogászképzés” e vadhajtasát a Minisztertanács – fél évtized múltán – 1954-ben hozott határozatával megszüntette.

Nyilván az sem volt véletlen, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1949-es „átszervezésekor”, amikor 161 akadémikus tanácskozási jogúvá való átminősítésére, illetve politikai okok miatt tagsági jogviszonyának megszüntetésére került sor, a legnagyobb csapás a jogászokat (és egyben az állam- és jogtudományt) érintette. A korabeli jogtudós, jogászprofesszor elitből olyan nemzetközileg is számon tartott személyek vesztették el a tagságukat, mint Balogh Arthur, Balogh Jenő, Bibó István, Boér Elek, Gajzágó László, Heller Erik, Horváth Barna, Irk Albert, Kolozsváry Bálint, Kuncz Ödön, Molnár Kálmán, Moór Gyula, Polner Ödön, Tomcsányi Móricz, Tury Sándor Kornél, Vinkler János és Vladár Gábor.¹¹

A bizalmatlanságon túl a jogászi szakma morális leértékelését jelentette, amikor 1951-ben, egy törvényerejű rendeletben eltörölték a jogász diploma meg-

¹⁰ 4.181/1949. (VIII. 6.) Korm. rendelet

¹¹ N. Szabó József: A jogtudományi elit a „népi demokratikus” átalakulásban (1946 ősze – 1948). *Jogtudományi Közlöny*, LXXI. évf. (2016) 7–8. sz. 415. o.

szerzésével hagyományosan járó doktori cím viselését.¹² Az uralkodó párt legfelsőbb döntéshozó testülete (MDP Politikai Bizottság) az '50-es évek közepén szembesülve a növekvő szakmai és társadalmi elégedetlenséggel 1956. augusztus 4-én határozatot hozott az orvosok és jogászok egyetemi doktori címének visszaállításáról. Az ezt előíró jogszabály kiadására azonban – a jogászok doktori címének elnyerése körüli véleménykülönbségek miatt – 1956 októberéig már nem került sor.¹³ Végül az 1956. december 1-én kihirdetett 1956. évi 26. törvényerejű rendelet állította vissza az egyetemi doktori cím adományozásának 1951-ig érvényben volt rendjét.¹⁴

Az 1956. októberi forradalom után a felsőoktatás területén az első feladat a helyzet normalizálása, illetve a válság és következményeinek felszámolása, továbbá a politikai konszolidáció megvalósítása volt. A jog elhalásának mindvégig megkérdőjelezhetetlen dogmája mellett nyilvánvalóvá vált, hogy a hatalom a szocializmus viszonyai között sem nélkülözheti a jog társadalmi viszonyokat és folyamatokat szabályozó funkcióját. Maga a tervgazdálkodás, illetve az állami irányítás is folyamatos szabályozást igényelt. A társadalmi, gazdasági viszonyok, illetve az ennek kapcsán felmerült konfliktushelyzetek megoldása továbbra is igényelte a jogrendszert működtetni tudó felkészült jogászság jelenlétét. Az egyetemeken folyó tudományos kutatómunka feltételrendszere a forradalom után bizonyos mértékig megváltozott. Ebben az időszakban az egyetemek anyagi támogatásában némi javulás következett be, valamint a Magyar Tudományos Akadémia is több egyetemi tanszéket támogatott.¹⁵ Az állam- és jogtudományok korabeli művelésében és részben oktatásában a politikai megtorlás időszakát követően az „enyhülés” időszaka következett be. Ebben nem kis szerepet játszott az SZKP XX. kongresszusának utóhatása, ahol többek között a szocialista jog és a szocialista törvényesség szoros kapcsolatára hívták fel a figyelmet. E mellett megfigyelhető a szocialista jogi kodifikáció programjának felgyorsítása, ami valójában a polgári jogállamokban a 19. század legelejétől megindult törvény-

¹² Vö. 1951. évi 26. tvr. 8. § (1) bekezdése.

¹³ Vö. Paulovics Anita – Bátyi Emese: A tudományos minősítés rendszere Magyarországon 1945-től az első önálló felsőoktatási törvény elfogadásáig. In: Stipta István (szerk.): *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai*. Tomus 12. Miskolc, 2013. 283–333. o.

¹⁴ Az új szabályozás értelmében, mivel a doktori cím adományozásának megszüntetése hátrányos helyzetet eredményezett, ezért a Népköztársaság Elnöki Tanácsa akként rendelkezett, hogy akik a régi rendszerű doktori címek megszüntetése miatt nem kaphatták meg a doktori címet, azoknak meg kell azt adni, illetőleg a megszerzését lehetővé kell tenni.

¹⁵ Az elméleti jogtudományokra gyakorolt marxista hatásról lásd a *Világosság* folyóirat XLV. évfolyamának (2004) 4. „Marxizmus és jogelmélet” című tematikus számát.

könyv-alkotás modelljének a szocialista viszonyokra való alkalmazását jelentette.

A marxista jogelméleti gondolkodásban is szembetűnő „enyhülés” volt tapasztalható. A jog kényszerjellegével szemben felértékelődött az önkéntes jogkövetés hangsúlyozása, illetve a jog ezt megalapozó hatásmechanizmusának – az ún. nevelő funkció – hangsúlyozása. Ezen túlmenően, főképpen a kelet-európai szocialista országokban, a jogtudományi kutatásokban – nyilván a politikai döntéshozók beleegyezésével – tanúi lehetünk a jogrendszerek nemzeti sajátosságaira való alkalmi utalásoknak. Ennek lett a következménye a „szovjet”, illetve a „népi demokratikus” jog fogalmi megkülönböztetése, mely a későbbiekben, az 1960-as évek elejétől, a korábban burzsoá „áltudománynak” tekintett jogösszehasonlítás hazai legitimálásához vezetett. A kezdetben Eörsi Gyula és bizonyos szempontból Szabó Imre nevével fémjelzett folyamatot később Péteri Zoltán nemzetközi szinten elismerést kiváltó összehasonlító-jogi kutatásai reprezentálták. Általában elmondható, hogy az 1960-as években jelentősen csökkent a társadalomtudományok feletti hatalmi kontroll feszessége, és ez először a tételes jogtudományokba, majd az elméleti jogi gondolkodásba is átgyűrűzött. Az általános szociológia megtúrt pozíciója mellett a jogszociológia mint „szakszociológia” ebben az évtizedben vert gyökeret elsősorban Kulcsár Kálmán munkásságának köszönhetően a magyar jogtudományban. A jogelmélet hazai művelésében Peschka Vilmoshoz fűződik a Szabó Imre nevével fémjelzett ortodox normativista szemléletmód meghaladása, és egy rendszeres elméleti alapkorból építkező marxizáló jogbölcselet megteremtése.

Ugyanakkor említésre érdemes, hogy Szabó Imre 1957 márciusában programadó tanulmányt tett közzé a Magyar Tudományos Akadémia legtekintélyesebb jogi folyóiratában a „nemzeti jog” és a szocialista jogfejlődés témakörben.¹⁶ Ebben szavá teszi, hogy az 1956-os „ellenforradalmi” eseményeket megelőzte egyes jogászok, illetve jogtudósok részéről a hazai jogi szabályozásban és jogtudományban a nemzeti hagyományok tiszteletének a számonkérése. Miként fogalmaz: a túlmisztifikált „nemzeti jog” eszméje egyenesen „harci jelszavá” vált, amely „minden területen restaurációt követelt, [és] a régi, nemzetinek nevezett, feudális maradványokkal telített burzsoá jognak elvesztett pozícióiba való visszahelyezését” szorgalmazta. Ilyen „tarthatatlan” törekvésnek nevezte például a „párton kívül, vagy felül álló, a néptől »független« bíró hamis burzsoá eszményképét”, illetve a külön nem részletezett hazai jogi felsőoktatás „régiszerűségének” a visszaállítására vonatkozó törekvést.¹⁷ Mindezzel szembeállította a szovjet szocialista jog „példamutató jellegét”, mértékadó mintáit, melyek a „népi demokratikus” viszonyok között a társadalmi fejlődést szolgálják.

¹⁶ Szabó Imre: Nemzeti jog és szocialista jogfejlődés. *Jogtudományi Közlöny*, XII. évf. (1957) 1–3. sz. 16–23. o.

¹⁷ Uo. 16. o.

A korszak megértéséhez további fontos adalékként említhető az emberi jogok szocialista felfogásának és szabályozásának a példája. A szocialista jogtudomány, így annak hazai változata is az emberi jogok forrását nem tértől és időtől független, egyetemes jellegű – természetjogi megalapozású – jogként kezelte és tanította, hanem az adott termelési viszonyok determinálta, az állam által biztosított „állampolgári jognak” tekintette. 1949-et követően szűk negyed századnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a hatalom az 1972-es alkotmánymódosítás alkalmával bevezesse az „állampolgári jog” kifejezés mellett, részben helyett, az „emberi jog” terminust. Ugyancsak az államközpontú szemléletmódnak megfelelően használták az „alkotmányjog”, illetve „alkotmányjog-tudomány” helyett az „államjog”, illetve az „államjog-tudomány” kifejezést, de paralel módon a „közigazgatási jog” helyett az „államigazgatási jog”, továbbá a „közigazgatási jogtudomány” helyett az „államigazgatási jogtudomány” meghatározásokat. Általában elmondható, hogy a közjogi diszciplínák a magánjoghoz képest sokkal inkább ki voltak téve a politikai, ideológiai elvárásoknak, hiszen esetükben a hatalomgyakorlás korabeli intézményes módját és technikáit szabályozó jogterületről volt szó. Hasonló „nehézségekkel” kellett szembenéznie a hazai büntetőjog-tudománynak is, amikor az 1950-es évek elején a szovjet tan- és kézikönyvek váltak kötelező mintává, melyet a korszak legjelentősebb büntetőjogászai próbáltak meg az évtized második felétől több-kevesebb sikerrel részmonográfiák szintjén meghaladni.

Ugyancsak „beszédes” fogalmi distinkcióként lett a „burzsoá” magánjogból ez idő tájt szocialista polgári jog, amelyből kivált és önálló jog- és tudományterületté fejlődött a családjog, illetve a családjogtudomány. A legtöbb változás értelem szerűen a dologi jog (tulajdonjog) területén következett be, ugyanakkor a korszak civilistáinak – elsősorban Marton Gézának, Nizsalovszky Endrének, Eörsi Gyulának, Világhy Miklósnak – az érdeme, hogy a magánjog tradicionális, bizonyos szempontból nemzeti sajátosságait sikerült átmenteni. Így az sem véletlen – ha a vizsgált időszakon túltekintünk –, hogy az 1989/90-es rendszerváltozás és az azt kísérő magán- és közjogi átalakulás a hazai jogtudományt, illetve jogászképzést szakmai értelemben nem érte felkészületlenül.

Végül utalni szeretnék egykor a jogbölcselet művelésében jeleskedő, majd az állam- és politikatudományok terén ismertté vált jogtudós életútjának egy kevésbé ismert epizódjára, amely kötődik 1956-hoz és témánk szempontjából is tanulságokkal szolgál. Még a forradalmi események sodrában – az akkori szegedi rektor, Baróti Dezső visszaemlékezése szerint¹⁸ – fölvetődött, hogy az intézmény katedrát biztosítva hívja vissza Bibó Istvánt, a jogi kar volt professzorát, akit harminckilenc évesen, 1950 szeptemberében rendelkezési állományba helyeztek. Szabó József – Bibó István ekkoriban rehabilitált professzortársa és

¹⁸ Lásd erről Ruszoly József: Bibó István a szegedi jogi karon. *Jogtudományi Közlöny*, XLVII. évf. (1992) 3–4. sz. 102. o.

barátja – 1957. január 24-én kelt leveléből tudjuk, hogy a jogi kari tanács egyik ülésén fölvetődött a Bibó részére fölállítandó „közigazgatástan” tanszék terve. A kari tanács, mindezt támogatva, levélben fordult a minisztériumhoz Bibó István „azonnali rehabilitálását” kérve.¹⁹ A minisztériumi illetékesek előbb az időt húzták, majd pedig közölték az elutasító döntést. A kari lelkesedést az új hatalom hamarosan lehűtötte. A Nagy Imre-kormány volt államminiszterének nyilván esélye sem volt az áhított katedra megszerzésére. Helyette hamarosan szembe kellett néznie a kádári „igazságszolgáltatás” gépezetével, majd következtek a börtönévek, illetve az életfogytig tartó belső száműzetés.²⁰ A történetek jól példázzák a totális hatalom természetét, illetve az azzal szemben megnyilvánuló alkalmankénti naivitást. Ha szembenézünk a múlt tapasztalataival megállapíthatjuk, hogy a jogászképzés és annak alapját jelentő állam- és jogtudományok lényegében minden korban sajátos viszonyt ápolnak a politika világával. A politikai rendszer változása soha sem hagyja reflektálatlanul ezeket a területeket. A „túlpolitizáltság” gyakorta jellemezte a hazai állam- és jogtudományi gondolkodást, de mint láttuk a jogászképzést is. E téren az '50-es évek elején tapasztalható direkt politikai, ideológiai hatás az 1956-ot követő időszakban csak csekély mértékben változott. Csupán néhány, kifejezetten szaktudományos kérdésben lehetett valódi mozgásteret tudományterületünk művelőinek.

¹⁹ Vö. Szabó József 1957. január 24-én kelt levele Bibó Istvánhoz. MTAK Kézirattár Ms 5118/3.

²⁰ Szabadfalvi József: Sorsfordító évek – Bibó István Szegeden. *Világosság*, LII. évf. (2013 tavasz–nyár) 57–64. o.

Abádi Nagy Zoltán

A humán- és társadalomtudományok helyzete az 1950-es években

A címben szereplő „humán- és társadalomtudományok” tudományterületet jelöl. Az itt felvett témáról azonban csak úgy lehet értelmesen szólni, ha a tudományterülethez tartozó tudományágakra figyelünk, ezek közül is azokra – az országos helyzetbe ágyazottan –, amelyek önálló szakként vagy legalább valamely szak oktatott tárgyaként jelen voltak a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az ötvenes években. Kitérek tehát, ábécérendben, a filozófiára, a klasszika-filológiára, a magyar és finnugor nyelvészetre, a modern nyugati nyelvekre és irodalmakra, a népművelésre, a néprajzra, a pedagógiára, a pszichológiára, a szlavisztikára-ruszisztikára, a történettudományra.¹

A felsorolásból láthatóan egymástól igen távol eső tudományágak tartoznak ide, melyek közül több, a szó szoros értelmében, egymás nyelvét sem beszéli. A látszólag közel eső területek is erősen eltérnek: egészen más a történelmi iskolázottság és kutatói habitus, például, mint az irodalomtudományi. Ha csak a nyugati nyelvek és irodalmak ötvenes évekbeli sorsáról kellene szólnom, anglista-ként-amerikanistaként éreznék némi szilárd talajt a lábam alatt. A többi rám bízott tudományághoz azonban nem értek, nem tudok hitelesen szólni róluk. Szerencsére voltak, akik szívesen segítettek: rendelkezésemre bocsátották szakterületük általuk vagy mások által megírt és publikált történetét, megint mások írásos összefoglalást küldtek vagy szóbeli interjút adtak nekem arról, amit szakjuk ötvenes évtizedbeli helyzetéről tudnak – nevüket is vállalva. A nevek, alfabetikus sorrendben, fokozatok és címek nélkül: A. Molnár Ferenc, Balogh László, Bartha Elek, Brezsnay László, Hunyadi László, Imre László, Jakab László, Juhász Erika, Keményfi Róbert, Lieli Pál, Orosz István, Pusztai Gabriella, Rózsa Erzsébet és Sári Mihály. Az ő emlékeikből, gondolataikból, szövegeikből, illetve az általuk ajánlt forrásokból (is) építkezem, kiegészítve a saját szakterületemmel

¹ Bár ezek közül a legtöbbnek megvan a további belső tagolódása, a téma kezelhetősége és a gördülékenyebb fogalmazás kedvéért inkább egyes számot használok majd, ahol ez lehetséges (pl. „történettudományok” helyett „történettudomány”). Másutt egyszerűbb a többes szám, tehát az anglistika-amerikanisztika-germanisztika-italianisztika-romanisztika helyett a „nyugati nyelvek és irodalmak”; elvégre ez utóbbi, „nem kívánatos”-nak nyilvánított szakok és tanszékek egy hajóban eveztek egy igen ellenséges ideológia vizein, míg, mint látni fogjuk, zátonyra nem futtatták és el nem süllyesztették őket egy időre.

összefüggő, valamint más humán- és társadalom-tudományágakra vonatkozóan saját tapasztalatból merített gondolatokkal, az általam tanulmányozott és idézett kötetekből, tanulmányokból és kari tanácsi jegyzőkönyvekből származó információval. Mivel a kollegiális források folytonos említése szétrázná ezt az írást, itt, az elején köszönöm meg az önzetlen, baráti segítséget, és szögezem le, az egész tanulmányra vonatkozóan, hogy ezeket a kollégákat szerzőtársaimnak, a szöveget közös munkának tekintem.

A főcímből következően – „Utak és tévutak az ’50-es évek tudománypolitikájában” – élni kívánok az utak-útviszonyok-és-közlekedés metaforikával, amikor a humán- és társadalomtudományok ötvenes évtizedbeli helyzetét meghatározó korjellemzőket vizsgálom, valamint azok hatását ezekre a tudományágakra és azok művelőire. A tudományági közös többszörös (az évtized-sajátosság) ugyanakkor szakterületenként eltérő jegyeket is magában foglal. Meg kell tehát mutatnom az általános jellemzők szakterület-specifikus, konkrét megnyilvánulási formáiból is annyit, amennyit a terjedelem korlátai megengednek. Ezeknek a szempontoknak megfelelően témámat így tagolom: 1. az üdvözítő főút: az ideológiai közös többszörös; 2. útlezárások és „behajtani tilos”; 3. régi út, új KRESZ; 4. zsákutca; 5. útfelügyelet, útellenőrzés, közlekedésrendészet; 6. jelöletlen kerülőutak; 7. az úti cél elérésének lehetősége vagy lehetetlensége.

1. Az üdvözítő főút: az ideológiai közös többszörös

Ami közös többszörösként beletöbbszörözte magát mindegyik humán- és társadalomtudományba (is), az MKP, majd 1948–1956 között az MDP, ezt követően az MSZMP névre hallgató kommunista párt ideológiája volt: a marxizmus-leninizmus (1956-ig marxizmus-leninizmus-sztálinizmus). Az „élcsoport” hatalmas látható és láthatatlan ipart épített ki a nagy feladatra: a marxizmus-leninizmus mindenhatóságának feltétlen biztosítására. Félelmetes gépezetet, melynek működéséhez Marx, Engels, Lenin és Sztálin eszmerendszere mellett a moszkvai pártkongresszusok direktívái szolgáltatták az üzemanyagot; az ideológiai tudat iparosainak sisereháda pedig a politikai főkorifeusoktól az oktatói és hallgatói körben egyaránt kiépíthető besúgóláncokig terjedt. Működésének abszurditásaival együtt is félelmetes gépezet volt ez, ha meggondoljuk, hogy a világsikerré vált farmotoros Ikarus autóbusz megépítésének és gyártásának engedélyezése is csak hosszú *ideológiai* viták után volt lehetséges. (Mi az, hogy „farmotor”, amikor a szocialista társadalmat annak motorja, a párt *élen* jár, *élcsoportja húzza* és nem hátulról tolja előre a boldog jövő felé?) A farmotoros Ikarust csak akkor engedélyezték, amikor kiderült, hogy a Szovjetunióban is gyártnak olyan járművet, munkagépet, valamiféle gépet, amelyik farmotoros meghajtású. És mégis, mint látni fogjuk, voltak nagy formátumú tudósok, igazi tanárok, akik nem engedtek vagy csak bizonyos tűréshatárig engedtek a szaktudományukat elsilányító ideológiai nyomásnak. Amit az efféle ódzkodó közleke-

dési stratégia az ideológia aktuális korifeusából kiváltott: hatalmi intézkedéssel kettétört egy életpályát, félreállított, kényszernyugdíjazott valakit, koncepciós eljárást indított ellene vagy méltatlan állásba helyezte át. De kiélezett helyzetben, amilyen 1956 és az azt követő megtorlás volt, jelenthetett ez sokkal rosszabbat. Szó sincs tehát arról, hogy a humán- és társadalomtudományokban mindenkinek a gondolkodását eluralta volna a marxizmus–leninizmus. Távolról sem tudott általánosan elfogadott, ebben az értelemben „uralkodó” szellemiséggé válni ez az ideológia. *Hatalmi helyzeténél fogva* tudott uralkodni, voltaképpen 1948-tól, 1949-től: 1948 a fordulat éve, vagyis a teljes kommunista totalitarizálódás kezdete, 1949 pedig az Akadémia átszervezésének esztendeje. A különböző tudományágak képviselőinek általános vélekedése szerint az ötvenes évtized, ebben az értelemben, 1948-cal, 1949-cel kezdődik.

Ha igaz a filozófia sok definíciója közül az, amelyik azt mondja, hogy a filozófia a világ legáltalánosabb törvényeinek és azok megismerésének, ezáltal a szaktudományoknak is az alapja/alaptudománya, akkor ezt az alaptudományt kellett a politikai hatalomnak elsőként kisajátítania. A filozófia volt az első és talán legnagyobb áldozat, mert a valódi értelemben vett filozófia volt az, ami attól kezdve *nem volt*. Filozófia Tanszék sem volt, a debreceni Bölcsészkaron sem, a 60-as évek végéig. Azzal, hogy a filozófia marxizmus–leninizmus lett (a tanszéket is így hívták), a legtöbbet vették el a filozófiától: a létét. Ki is emelték a Marxizmus–Leninizmus Tanszéket a karból, hogy központi egységként örökjön az intézmény egészének ideológiai épségén, óvja a Kossuth Egyetemet az ideológiai eltévelyedéstől. Aki nem az ideológia által kijelölt főútvonalat választotta – az „tévelygő” (jobb esetben csak „megtévedt”) – közlekedő volt. Az ideológiai tévelygés pedig életveszélybe sodorta azt, akivel ez megtörtént. Ha valakire rásütöttek, hogy „antimarxista”, az állásába került. Tanítottak ugyan filozófiatörténetet, de átmarxizálva, mintha a filozófia történetének sok évszázada a marxizmus–leninizmus előzménye lett volna csupán, hogy aztán belefusson a filozófia történelmi fejlődésének dicsőséges végpontjába, a marxizmus–leninizmusba. A marxizmus a feje tetejéről a talpára állította Hegelt, hajtogatták mindig, és a marxizmus ily módon létrehozta a további tökéletesítést *nem* igénylő filozófiai rendszert, vagyis a filozófia története ezennel véget ért. Ez a megállapítás igen különösen hangzott, hiszen szöges ellentétben állt a józanésszel, a tudományok természetével, a filozófia valódi történetével és a tudománytörténeti logikával. Engem is utolért ez a nagy hír, hallgatókoromban, a filozófiatörténeti előadáson. Amikor ez a katedráról elhangzott – hogy tehát a filozófia most már *nem történik* tovább, mert a marxizmus–leninizmus magát a tökéletességet hozta el az emberiségnek –, az is elevenen megmaradt bennem, feltételezem, hogy a döbbenet erejének hatására: melyik tanterem, melyik padoszlopának melyik sorában ültem éppen akkor.

2. Útlezárás és „behajtani tilos”

Arról, hogy Nyugaton még *van* filozófia, nem volt szabad tudni. Kinek-kinek a jól rejtett magánügye volt, ha olvasta-ismerte-követte. Az egyetemi tanácsnak még a nyolcvanas évek első felében is jelentést kellett írnia a miniszteriumnak arról: „nem fertőzte meg” egyetemi ifjúságunkat a nyugati filozófia.

Az igazi filozófia útja tehát lezárva. Az ideológiailag eltorlaszolt út mellett ugyan logikusan nyíltak volna járható utcák, utcácskák, de ezekre ideo-logikusan kihelyezték a „behajtani tilos” táblát, biztonság okáért a köveket is felbontották. Ilyen volt a szociológia és a politológia. A marxizmus–leninizmus *maga* volt a szociológia és a politológia, legalábbis ezt hirdette magáról. Rajta kívül ilyen tudományokra és szakokra nem volt szükség. A „szociológia” és a „politológia” nevet viselő utcákban csak sokkal később lehetett közlekedni. Szociológia Csoport majd Szociológia Tanszék csak a nyolcvanas években létesült a karon (1980, illetve 1984 – a tanszék-alapítási kísérlet még a hetvenes évek közepén is kudarcba fulladt). Szakindítási lehetőséghez pedig mindkét tudományág (a szociológia és a politológia) csak a kilencvenes években jutott.

A filozófia szak indítására a nyolcvanas években került sor, igaz, még mindig a marxista filozófia dominanciája mellett. Ez a dominancia azonban egyre inkább megtört. A hetvenes évektől, ha nem is támogatottan, de többé-kevésbé megtűrten már lehetett valódi filozófiatörténetet művelni. 1989 elején – az országban elsőként – alakult Társadalomtudományi Intézet keretében a marxista filozófiát és a marxizmus–leninizmust hivatalosan is felszámolták.

A felsőbb utasításra korábban megszüntetett lélektani kutatásokat is csak a hetvenes években lehetett felsőoktatási intézményi keretek közt folytatni, ahogyan a tanszéket is újraalapítani, ha most már más formában is (Kelemen László 1970-ben hozta létre a debreceni Pszichológia Tanszéket, és négy évvel később tudott pszichológusképzést indítani). Pedig Jóború Magda oktatási miniszterhelyettes már 1956. szeptember végén szorgalmazta a Petőfi Körben a lélektani kutatások folytatását.² Jobbnak látta a kommunista párt, ha az emberi lélek rejtelmek nem zavarják meg a szocialista embert. Utóvégre a kommunista ember lelkét – úgy vélték – egyensúlyban tartja a marxista–leninista ideológia, és programozott boldogságtudat uralkodik el benne.

A külföldi követségekhez, kultúrattasékhoz, követségi könyvtárakhoz vezető utakon-utcákon pedig mindenütt ott volt a minden irányból „behajtani tilos”. Ma már nehéz elképzelni, hogy volt olyan időszak, amikor egzisztenciális életveszélyt jelentett bármelyik követségnek (nem csak a nyugati követségeknek) a közelébe menni, tőlük könyvadományt elfogadni. Nem csak nyelvszakos oktatónak és hallgatónak, hanem bárkinek. Ez mindegyik tudományágot hátrányos

² PUKÁNSZKY Béla, NÉMETH András, *Neveléstörténet*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 667–668.

helyzetbe hozta, szántsándékkal. 1949 májusától a Külügyminisztériumon kívül semmilyen más intézmény nem léphetett „közvetlen összeköttetésbe egyetlen hatalom követségével sem”.³ Ősszel ismertette a bölcsész dékán azt a miniszteri leiratot, mely már a British Councilal is megtiltotta a kapcsolattartást, vagy tőlük származó bármiféle küldemény átvételét (erre csak a hírhedten kerékkötő Kulturális Kapcsolatok Intézetén keresztül volt mód).⁴ De 1956 után is tudta a követségen megforduló magyar polgár, hogy valahol beírtak neki még egy fekete pontot, vagy húztak még egy strigulát a neve mellé a BM munkatársai.

A titkos rendőrség és a titkos lehallgatások világában angol vagy amerikai diplomatákkal való találkozás még telefontéma sem lehetett. De Országh László professzor ezt is ki tudta játszani, mert ki kellett játszania, hiszen, egy alkalommal, például, meg kellett telefonálnia Egri Péter kollégájának, hogy a budapesti *Harmincad* utcabeli Brit Nagykövetség *kultúrattaséja*, föltehetően könyvadmányozási ajánlattal, a debreceni Angol Tanszékre látogat. Ez a két ember, Országh és Egri, művészi tökélyre vitte a tettetett, kódolt badarságot, melyből ők ketten tökéletesen értették, miről van szó. Országh nyelvi virtuozitása és Egri hihetetlen memóriája meg cizelláló-poentírozó adottságai (évekkel később ugyanis utóbbi idézte fel az esetet⁵) nyilvánulnak meg abban, ahogyan ez a telefonbeszélgetés zajlott (mindkettő tudta, hogy telefonjukat lehallgatják). Országh úgy vezeti rá Egri a hírré, hogy semmit ne mondjon ki, vagyis a titkosrendőrség telefonlehallgatója semmit ne értsen az egészből. A rövid történetet itt is el kell mesélnem, mert tökéletesen érzékelteti a totalitárius kor bizarrságát, valamint Országh és Egri nyelvi lavírozó, abszurdizáló egyszersmind karikírozó zsenialitását.

ORSZÁGH LÁSZLÓ (*emelt hangerővel, jól tagoltan*) Itt Országh

László beszél. Szervusz, Péter. Hogy megy neked a matematika?

EGRI PÉTER Félek, csak közepesen. Sőt, gyengének is lehet nevezni.

ORSZÁGH Járatos vagy a négy számtani alapműveletben?

EGRI Egy kicsit.

ORSZÁGH Osztani legalább tudsz?

EGRI Egy kicsit.

ORSZÁGH Gondot jelentene neked az osztás, ha a tört számlálója kisebb, mint a nevezője?

EGRI Attól függ.

ORSZÁGH Futja a tudásodból, hogy az egyet eloszd harminccal?

EGRI Igen, uram.

³ Kari tanácsi jegyzőkönyv (a továbbiakban „KT” és „jkv.”), 1949.V.30. jkv. 3. Debreceni Egyetem, BTK Dékáni Hivatal (a továbbiakban DE-BTK-DH).

⁴ KT, 1949.IX. jkv. 1060/4/1949.V.2. és 1060-B/1949.V.1. sz. leiratok. DE-BTK-DH.

⁵ Egri Péter a Virágos Zsolt által szervezett Országh-kerekasztal keretében elevenítette fel a történetet az Európai Anglisztikai Társaság IV. nemzetközi konferenciáján (ESE/4), Debrecenben. A kerekasztal angol nyelvű volt, a szöveg ANZ fordítása.

ORSZÁGH Megvan a helyes eredmény?
 EGRI Megvan, uram.
 ORSZÁGH Észben tudod valameddig tartani?
 EGRI Igen, uram.
 ORSZÁGH Ki tudod találni, melyik, aránylag rövid utca nevében fordul elő ez a szám, nem messze attól a tértől, amelyet előbb egy Habsburg királynőről neveztek el, majd átkeresztelték az egyik marxista filozófus nevére?
 EGRI Megvan, uram.
 ORSZÁGH Képes vagy lelki szemeid elé varázsolni egy nem magyar tulajdonban álló középületet abban az utcában?
 EGRI Azt hiszem, megvan, uram.
 ORSZÁGH Tudod a hivatalos titulussal annak a magas rangú tisztviselőnek, aki a kulturális ügyeket viszi abban az épületben? Ha igen, kérlek, ne mondd ki.
 EGRI Igen, tudom. Nem, nem mondom ki. – Komoly könyvadományról van szó?
 ORSZÁGH Igen.
 EGRI Elképzelhető, hogy azon személy közeli megjelenésére számíthatunk Debrecenben?
 ORSZÁGH Nem a megjelenésére, Péter. A *jelenésére*. Nagyon közeli *jelenésére*.⁶

Ami az Amerikai Nagykövetséget illeti, az épület előtt állandó jelleggel parkoló furgonból és egy szomszéd házbéli figyelő lakásból titokban még a nyolcvanas években is fényképezte a magyar belügy azokat, akik a követségre bementek vagy onnan kijöttek. És ott voltak, végeláthatatlanul, 1957 után is az ideológiai töltetű, kötelező napirendi pontok a kari és egyetemi tanácsok ülésein: a marxizmus–leninizmus kötelező doktori szigorlati melléktárgyként való előírása a doktori folyamatban⁷ (a doktori címek adományozását ugyanis visszaállították

⁶ VIRÁGOS Zsolt, et al., *The Life and Work of László Országh (1907-1984): A Round Table*, Hungarian Journal of English and American Studies, 4(1988/1-2), 380-381. Csak a „megjelenés”–, „jelenés” (utóbbi egyszerre utal megjelenésre és hihetetlennek látszó, ritkán tapasztalható jelenségre) képes megtartani valamit a többértelműségéből, mellyel Országh – a „visit” és a „visitation” szavakat használva – játszik. De csak valamennyit, mert a „visitation” „istencsapás”-t is jelent (a belügyi zaklatásra célozva, melyre az ilyen látogatások előtt és után egy Angol Tanszék akkoriban fel lehetett készülvén).

⁷ Kónya István rektorhelyettes javaslata alapján. (Akkor ez még sehol másfelé az országban nem volt így. A minisztérium mindössze 1 fő- és 2 melléktárgyat írt elő.) Barta János többszöri felszólalással érvelt ellene. Támogatták őt a tiltakozásban: Papp István, Jausz Béla, Herman József, Sulán Béla. KT, 1958.XII.4. DE-BTK-DH.

1957-ben⁸), a világnézeti nevelés kérdései,⁹ a vallásos ideológia elleni küzdelem,¹⁰ a burzsoá nacionalizmus elleni küzdelem.¹¹

3. Régi út, új KRESZ

Ahogy a marxizmus–leninizmus elbánt a filozófiával, az a tudományos autonómia totalitárius tagadása és az oktatói-kutatói szakmaiság és szabadság ellehetetlenítő semmibevetele volt. Ezek legbrutálisabb esete. De a tanárképzés – a jövő ifjúságát nevelő tanár – ideológiai kézbentartását is elsődleges feladatnak tekintették. A pedagógia is kívülről vezéreltté vált. 1945-1949 között felszámolták „a sokszínű pedagógiát”, írja Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva. „A szovjet mintára kiépített kommunista állampárt totális ellenőrzés alá vonta” a pedagógiát is. „A kibontakozó monolitikus politika [...] eltüntette a szakmai autonómiát, a szakmai kritikát, lebecsülte a polgári szaktudományosságot és éles cezúrát teremtett a magyar pedagógiában.” „A polgári pedagógiák [...] károsnak, reakciónak, esetenként fasisztának minősültek,” így aztán az ötvenes évekre bekövetkezett „a politika és az ideológia által uralt szovjet szocialista, sztálinista pedagógia egyeduralma”.¹² „A szakirodalmat elárasztotta a szovjet pedagógia szelleme, ideológiai, politikai nyelvezete, illetve maga a szovjet pedagógia”, élen a Révai József által is szorgalmazott Makarenkóval, *Az új ember kovácsa* c. pedagógiai regényével.¹³

Ezek a területek – a filozófia meg a pedagógia, és az ideológia által szintúgy sebezhető történettudomány – szenvedték meg leginkább a társuló politikai manővert, a szakmai kiválóságok menesztését. Így a pedagógus-pszichológus-népművelő, a „nemzetnevelő”, „küldetéses nevelő”¹⁴ Karácsony Sándor professzort kényszernyugdíjazzák – „a mágnesember”-t, ahogy Németh László nevezte;¹⁵ azt, aki „az ifjúságot jelenti”, ahogy Lukács György Karácsony jelentőségét

⁸ KT, 1957.I.17. III. sz. mell. DE-BTK-DH.

⁹ KT, 1959.VI.4. DE-BTK-DH.

¹⁰ KT, 1959.XII.3. DE-BTK-DH.

¹¹ KT, 1961.V.25. DE-BTK-DH.

¹² GOLNHOFER Erzsébet, SZABOLCS Éva, *Pedagógia a tankönyvekben az ötvenes évek első felében*, Könyv és nevelés, 2014/4, 8889.

¹³ Uo., 15, 91–92.

¹⁴ GELLÉRT Gyula kifejezései. *A magyar nemzet pedagógusa = Karácsony Sándor a pedagógus*, sorozatszerk. PÉTER Imre, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Közművelődési Intézet, 2010, 35. Aczél György még 1986-ban sem tartotta „időszerűnek”, hogy a földesi művelődési központot Karácsony Sándorról nevezzék el. Uo. 6–7.

¹⁵ LÁNYI Gusztáv, *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan: Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében*, Bp., Osiris, 2000, 28.

megfogalmazta.¹⁶ Karácsony Sándort, aki „nem volt reformpedagógus”, de „a magyar pedagógiai megújulás számára az ő életműve megkerülhetetlen” – utólrta a hatóság, melyet mindvégig nyugtalanított az ő pedagógiája: „[s]zemmel tartotta a mindenkori hatóság, a politikai rendőrség, a Gestapo és az ávó”.¹⁷ Mint Lányi Gusztáv beszámol róla, Karácsony diákjaival még keményebben bántak el: Borossy András, Módy György, Bodolay Géza, Papp László egyetemi tanárségeket, miután az ÁVH „felgöngyölítette” „fasiszta összeesküvés”-üket – több évnvi kényszermunkára ítélték.¹⁸ Menesztették Hankiss Jánost is, tanszéke bezárásakor (ld. lentebb); élete utolsó évtizedére áthelyezték az Egyetemi Könyvtárba. Ő korábban a Francia Tanszék vezetője, dékán, rektor, közoktatásügyi államtitkár, a Debreceni Nyári Egyetem és a Népművelési Kutató Intézet egyik alapítója, előbbinek másfél évtizeden át igazgatója, a Sorbonne tiszteletbeli professzora, a Francia Becsületrend Lovagja. Ez „csak” két professzor és néhány tanítvány tragédiája, illusztráció gyanánt. Tudnunk kell azonban, hogy „az 1945 utáni balra tolódásban” a „reakció” fellegvárának tekintették az egyetem egészét.¹⁹ Az egyetem „megtisztítása”-nak, a „reakciós erők eltávolítása”-nak gondolata már a Nemzeti Bizottságban felmerült, 1945-ban: „Az egyetem az elmúlt 25 év alatt a sötét reakciós gondolatok melegágya volt és ebből a fertőzött talajból nőtt ki az a középosztálybeli nemzedék, mely elsősorban felelős hazánk romlásáért és a magyar névhez tapadt minden gyalázatért. Az egyetem nem lehet tovább a régi rendszer titkos bagolyvára. (sic!)”²⁰

Új alkalmazásoknál pedig szívesen helyezték a világnézeti megbízhatóságot a szakmai kompetencia elé, illetve gyakran köszönhették egyetemre kerülésüket az ötvenes évek elején párttagságuknak olyanok is, akikről ma már ezt nem is feltételeznénk, hiszen nem voltak híján a szakmai kompetenciának, később kivá-

¹⁶ Idézi SÁRI Mihály, *Nemzetnevelés—Felnőttnevelés—Közművelődés = Karácsony-tanítványok*, Debrecen, 2010. június 25–26, konferencia-előadás, PPP, 3. dia.

¹⁷ DEMÉ Tamás, *Karácsony Sándor pedagógiájának időszerűsége, avagy Euthicus fel-támadása*, Korunk, 1997. október,

<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00094/1997honap10cikk1418.htm>. Néhány név azok közül, akik Karácsony baráti köréhez tartoztak, érzékeltethet valamennyit a minden irányú politikai sebezhetőségből, melynek ezen túl sok más oka is volt: Szekfü Gyula, Németh László, Veres Péter, Kodály Zoltán, Bartók Béla, Rajk László. SÁRI, *Nemzetnevelés ...*, 16. jegyzetben i. m. 3. dia.

¹⁸ LÁNYI, i. m. 27.

¹⁹ KEREPESZKI Róbert, *A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története, 1912–1949 = A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története*, szerk. PAPP Klára, Debrecen, Debreceni Egyetem BTK, 2014, I, 118.

²⁰ MUDRÁK József, *A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története (1914–1949)*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 31. és NÉMEDI Lajos, *A Kossuth Lajos Tudományegyetem 75 éve*, Debrecen, KLTE, 1988, 29.

ló tudósok és professzorok lettek (és 1956 után nem is léptek vissza a kommunista pártba). A legdrasztikusabban a Marxizmus–Leninizmus Tanszéken élvezett elsőbbséget az ideológiai megbízhatóság: ott könnyedén tanszéki pozícióba röpíthetett valakit egy szakérettségi. Előfordult, hogy valaki asztalosból egyetemi docens lett. Sokat mond ez arról, milyen volt az ötvenes években tudományt művelni és oktatni, milyen világban dolgoztak a humán- és társadalomtudományi tanszékek, amelyeken ez megtörténhetett. A rendíthetetlenül meggyőződéses, esetleg egyenesen „vadmarxisták” vagy „csak” konjunktúralovag sztálinisták mellett ott voltak a valódi szakmaiság elkötelezettjei is a tanszékeken, helyel-közzel még a Marxista–Leninista Tanszéken is. De a kontraszelekció félelmetesen erős volt. A szakmaiság iránt elkötelezetteket egyhamar leantimarxistázták, bérviasszafogással, előléptetés-megtagadással büntették. „Az egyetemek »szocialista átszervezése« ürügyén számos kiváló professzort fosztottak meg katedrájáról”, írja a felsőoktatásról általában és a pedagógusképzésről különösen Pukánszky Béla és Németh András *Neveléstörténete az ötvenes évekről*.²¹

Amikor 1949-ben az Akadémia is hozzálátott a régi elit kiszorításához, kiakolbólintják az úgynevezett „burzsoá” akadémikusokat (Májusz Elemért, Váczy Pétert, Wellmann Imrét és másokat), köztük a debreceni Szabó Istvánt, aki a KLTE BTK történész professzora és dékánja is volt egyben. Egy fiatal marxista titán nemzedék veszi át a vezetést (pl. Andics Erzsébet, aki a Történelmi Társulat elnöke lesz, és a kíméletlen kommunista ideológus Révai József, aki, többek közt, átszervezi az Akadémiát). Átveszik a történettudomány vezető folyóiratát, a *Századokat*, mely szintén megkezdí a „burzsoá” történészek elleni harcát, a történelmi folyamatok leírásában az osztályharc számonkérését (ilyen alapon támadják Szabó Istvánt is); mi több, Andics Erzsébet meg is jelent Szabó István óráin, és nyilván jelentést is írt róluk. Szabó Istvánt megvédte a minisztérium és az egyetem, egyetemi tanár maradt, publikálhatott. De azért „burzsoá történész”-ként kezelték, akit támadhattak, pocskondiázhattak. Őt is „körbebombázták” a tudósok ellen intézett ötvenes évek eleji koncepciós politikai támadások idején, de nyíltan nem merték támadni. Négy tanítványát viszont „koncepciós perben többéves börtönbüntetésre ítélték”.²² Másokat azonban teljesen elhalgattattak, csak az 1956-ot követő lazulás tette lehetővé, hogy publikálhattak. A történettudományban csak ekkor, 1956 után van enyhülés, a történelem le volt maradva a többi humán tudománytól, hiszen az 1953-as váltásnak a hivatalos történetírásban nyoma sem volt. A történész társadalom tehát elmarad a társadalom egészének szemléletváltásától. Ez azoknak a radikális sztálinistáknak volt

²¹ PUKÁNSZKY, NÉMETH, 2. jegyzetben *i. m.* 664.

²² FILEP Tibor, *Forradalom a debreceni egyetemeken 1956*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 9.

köszönhető, akik '49-ben az élre törtek. A hatvanas években aztán többen meaculpáztak Szabó Istvánnal kapcsolatban (pl. Hanák Péter, Sándor Pál).

És volt egyetemünknek olyan akadémikus professzora, Mitrovics Gyula, a pedagógiai tanszék alapítója és annak indulásától az ő nyugdíjba vonulásáig tanszékvezetője (1918-1941), aki bölcsészdekáni, majd rektori tisztséget is betöltött, és aki 1947-ben maga mondott le akadémiai levelező tagságáról, mert nem látta célszerűnek megvárni az ellene indított akadémiai vizsgálat kimenetelét. Így a vizsgáló bizottság őt a kizárásra javasoltak közül kivette, a vizsgálatot rá vonatkozóan nem folytatta. Ha azonban Mitrovics nem mond le akadémiai tagságáról, akkor – amint azt a történetet feldolgozó Bolvári-Takács Gábor megállapítja – 1948-ban kizárták volna, ahogyan 1949 végére, az Akadémia politikai átszervezésének befejeztével gondoskodtak arról, hogy ilyen vagy olyan módon, a kizárási listán szereplő valamennyi akadémikus kikerüljön az Akadémiáról.²³

A néprajztudományban is 1949-ben hirdette meg Ortutay Gyula, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke és egyben kultuszminiszter a marxista fordulatot, amint arról Kósa Lászlótól értesülünk. A néprajzot is megbélyegezték: a népi kultúra ugyan kiemelt figyelmet kapott az ötvenes évek elején, de ez a tudományág is megkapta a „nacionalizmus”, a „narodnyikizmus” minősítést. A paraszti kultúra nacionalista felhasználása azonban meg sem közelítette azt, ami Romániában és Csehszlovákiában folyt ebben a tekintetben: „Ahol a kommunista eszme szövetkezett a nacionalizmussal, ott egészen szélsőséges megnyilvánulásokra is sor került, mint Romániában, ahol a néprajz a hivatalos ideológiába illeszkedő történelmi tételek, elsősorban az őstörténet igazolását és a történelmi jog alátámasztását vállalta.”²⁴ Ebben a tudományágban is erőltették a szovjet néprajztudományt (ilyen címmel kiadványsorozat is indult), de a szovjet szellemiség nálunk nem tudott igazán teret nyerni; a szocialista ideológia által diktált kutatási területek pedig voltaképpen valós jelenségeket dolgoztak fel: munkásfolklor, a szocialista falu, városi néprajz. A szakmában köztudott, hogy nálunk is volt példa a hamisításra (pl. a Rákosi 60. születésnapjára készült „népművészeti” alkotások), de ez meg sem közelítette azt, ami a Szovjetunióban történt, ahol *betanították* (!) a „hagyományokat” – például Sztálint és Lenint dicsőítő meséket, énekeket, majd ezt felgyűjtették a folkloristákkal mint élő folklor hagyományt.

4. Zsákutca

Ha könnyedén félreállították vagy menesztették a tanárt, a professzort, illetve ve állandóan szemmel tartották és bírálták azt, aki nem tetszett nekik, mit tettek

²³ BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor, *Mitrovics Gyula akadémiai tagságának megszűnése*, Debreceni Szemle, 2010/4, 232–241.

²⁴ KÓSA László, *A magyar néprajz tudománytörténete*, Bp., Osiris, 2001, 203, 211.

azzal, akit vagy amit kifejezetten ellenségnek vagy az ellenség ügynökének állított be a Nyugat-ellenes hidegháborús kommunista hisztéria? Egyszerűen felszámolták az egész képzést, mindenestől – tanszékestől, professzorostól. Ez a sors jutott a nyugati nyelveknek és irodalmaknak, beleértve a klasszika-filológiát is. A mögöttes ideológiai logika egyszerű: a kapitalizmus, úgymond, „elrohadt”, a jövő záloga a Szovjetunió, a jövő nyelve az orosz. Nincs többé szükség olyan idejét múlt nyelv tanulmányozására, amilyen az angol, a francia, a német, az olasz (a latinról és az ógörögörről nem is beszélve). Ez vonatkozik azokra az angol–amerikai és a többi kultúrákra is, melyeket ezek a nyelvek képviselnek. Annak rövid vázolására, hogy mi is történt, hadd maradjak szakterületem közelében, az Angol Tanszéknél, mert ezt a történetet ismerem a legjobban.

A *nyugati* nyelvek és irodalmak tanszékei számára bizony nem jó jel, az élő nyugati nyelvek egyértelmű visszaszorításának is felfogható, hogy 1949-ben a miniszter összevont intézeteket hoz létre – megszületik a Modern Nyelvek Intézete (benne az orosz, az angol, a francia, a német, az olasz, a román egységek). Amikor Ország László a háború után, a bajorországi amerikai hadifogságból hazatérve végre újra lábra állította az Angol Tanszéket,²⁵ megteremtette a minimális működési feltételeket, egyre használhatóbb állapotba hozta a könyvtárat, menthetetlenül bekövetkezett, ami várható volt: megérkezett a miniszteri rendelet, melyet Szántó György miniszteri tanácsos írt alá,²⁶ és amely rendelet a főhatósági szóhasználat szerint „szünetelteti”, a dékán szóhasználatában „megszünteti” az angol, francia, német, olasz szakos tanárképzést. „A minisztériumban 1949 nyarán döntöttek arról”, olvassuk Mudrák József kartörténetében, „hogy a szovjet típusú népi demokráciában felesleges, sőt politikailag káros a klasszikus és a nyugati nyelvek tanítása, ezért a két vidéki egyetemen (Szeged és Debrecen) likvidálják ezeket, valamint néhány »politikailag nem megbízható«, »reakciós« professzort sürgősen leváltanak.»²⁷

Maga a felső utasítás nem képezte, ezért nem is képezte vita tárgyát a karon. A tanulmányi bizottságnak 10 napon belül kellett kész intézkedési tervet letennie az érintett nyelvszakos hallgatók sorsáról. Szabó István dékán nem tehetett mást, mint november 11-én rendkívüli tanácsulást hívott össze, ismertette a miniszteri rendeletet, a már készen álló intézkedési tervet, pontos, név szerinti

²⁵ Előde és kedves barátja, Fest Sándor az egyik budapesti óvóhelyen lelte halálát, akna-becsapódás következtében, 1944 végén, családjával és a ház negyven lakójával együtt. Ld. KOLTAY-KASTNER Jenő Horváth Jánosra (Fest Sándor sógorára) bízott kéziratából a Koltay-Kastner halála után publikált fejezetet (*Fest Sándor emlékezete*) a CZI-GÁNY Lóránt és KOROMPAY H. János által szerkesztett kötetben. FEST Sándor, *Skóciai Szent Margittól a walesi bárdokig = Magyar–angol történeti és irodalmi kapcsolatok*, Bp., Universitas, 2000, xxxii.

²⁶ 1949. október 31-i keltezéssel, száma: VKM 1426-35/1949.V.1.

²⁷ MUDRÁK, 20. jegyzetben *i. m.* 36.

szakváltoztatási hallgatói létszámokkal. Ezt mindenki meghallgatta, vitát a dékán nem nyithatott, rábólintottak a miniszternek küldendő intézkedési tervre, és elmentek haza. Majd, többen, nemcsak egyszerűen haza, hanem – ha nem is azonnal – Pukánszky Béla, például (mellesleg az egyetem előző évi rektora, ekkor még prorektora) nyugdíjba (hamarosan meghalt),²⁸ Hankiss János – a tanszékvezetés szempontjából – nyugdíjba (egyébként az Egyetemi Könyvtár alkalmazásába), Ország László az MTA Nyelvtudományi Intézetébe. Nem csodálom, hogy a december 16-ai tanácsülésen, melyen Ortutay Gyula „miniszter elvtárs” is részt vesz, sőt, ahogy ilyenkor dukál, átveszi a dékántól az elnöklést, Ország nem jelenik meg. Ezen a decemberi ülésen szó sem esik a nagy traumáról. Egyetlen napirendi pontjuk van: a kollokviumi és vizsgapánik. Mindenki tökéletesen tudta, hogy a téma a legveszélyesebbek közül való, mert élesen politikai töltetű. Szabó István dékán ugyan igyekezett megnyugtatót az aggódó minisztert afelől, hogy a karon a szokásos vizsgadrukknál nincs nagyobb izgalom, de Ortutayból egyhamar előjött, hogy „különösen a munkás és paraszt származású hallgatók további eredményes tanulása” miatt aggódott. Különösen az ő körükben kell „a kollokviumokkal szemben esetleg mutatkozó nyugtalanság felől” tájékozódni.²⁹

Hatalmas politikai tétje volt ennek a – ma már sokkal szürkébbnek tetsző – napirendi pontnak (a munkás-paraszt származásúak vizsgadrukjának). Ortutay alighanem őszintén nyugtalankodott, a kérdéstől akár miniszteri székét is veszélyeztetve érezte. A miniszter által elnökölt debreceni bölcsészkar ülésen történeteket akkor látjuk a kornak megfelelő, igazi kontextusban, ha összevetjük Rákossinak azzal a feljegyzésével, melyre Némedi Lajos egyetem története hívja fel figyelmünket. Alig 16–17 nappal korábban (november 29-én) Rákosi Mátyás feljegyzést küldött Révai Józsefnek és Gerő Ernőnek. Ebben leírta „azt a félelmetes mondatot a Rajk-per »tanulmányaként«, hogy az ellenség most »a végre behozott proletár hallgatókat a túlterheléssel akarja kiszorítani az egyetemekről«. Azonnal elrendelték a VKM felülvizsgálatát, „»az ellenség kezének« felkutatására”, és 1950 februárjában leváltották Ortutayt, Darvas József lett a közoktatási (majd népművelési) miniszter.³⁰

Pálffy István és Virágos Zsolt tanszéktörténete részletes képet fest arról, ahogy a tanszékek felszámolása a hallgatókat érintette. Megtudjuk, például, hogy a huszonhat Pestre átjelentkezőből csak négynek jutott hely.³¹ A többieknek két

²⁸ A germanista–irodalom- és művelődéstörténész Pukánszky Béláról van szó (1895–1950). Nem azonos a fentebb már idézett pedagógus Pukánszky Bélával (1954-).

²⁹ KT, 1949.XII.6. jkv. 2. DE-BTK-DH.

³⁰ NÉMEDI, 20. jegyzetben *i. m.* 34–35.

³¹ Huszonhat átjelentkezőből csak négy átiratkozást engedélyezett a VKM. VIRÁGOS Zsolt Kálmán, PÁLFFY István, *A debreceni Angol Tanszék története (1938-2014)*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 55.

választási lehetősége maradt: átmenni orosz szakra vagy távozni az egyetemről. Hadd soroljam fel, mivelhogy országosan vagy legalább Debrecenben jól ismert nevek, azokat, akik ekkor lettek, kényszerűségből, nyugati nyelvszakosból orosz szakosok: Béládi Miklós, Erdei Ferenc, Korponay Béla, Kovács Kálmán, Pálffy István, Petrikás Árpád. Budapestre jelentkezett Karancsy László és Szépe György (de csak utóbbit vették át). Az átrendezés iszonyúan bonyodalmas helyzetet teremtett a karnak és a hallgatóknak egyaránt. A Debrecenben maradók esetében mindenkinek személyre szólóan írták elő új szakjára, az orosz képzésre vonatkozó tanulmányi ütemtervet.

A debreceni bölcsészkar tudományos tisztességét dicséri és becsületére válik viszont az, ami a forradalom és szabadságharc kitörését megelőző kari tanács jegyzőkönyvében olvasható. Az 1956. szeptember 27-ei ülésen Kálmán Béla dékán ismerteti Gunda Béla professzor levelét, melyben Gunda (aki Kálmánnak előde volt a dékáni székben) többek közt azt kéri, hogy „a modern nyelvek és irodalmak oktatásában s ezzel kapcsolatban ifjúságunk látókörének szélesítésében a folytonosság meg ne szakadjon”. Hankiss János és más professzorok rehabilitálását is javasolja.³² Csakhogy közbejön a forradalom és szabadságharc. Ami akkor, Nagy Gáspár szavaival, „fénnyel íródik lelkünk egére”³³ – az a „váltólázhoz” vagy „gyújtó hideghez hasonló mámor” (ezek már Für Lajos kifejezései); valami, aminek a leírására már nem alkalmas az agyonkoptatott, akkoriban különösen lejáratott „forradalom” szó; így véli Für Lajos, a forradalom és szabadságharc egyik debreceni vezéralakja, *Bevérzett mámor 1956* c. könyvében: „Nem a gondolatok-eszmék, nem a tételes célok, hanem valami csodaszerű politika feletti varázslat szertehullámszerűen érezhette, élhette meg, akinek ez megadott. A ritkán összedobbanó nemzeti szívhangozások kovácsoltak össze, emeltek a lebegő magasba, s ejtettek a mélybe mindenkit.”³⁴

És a Bölcsészettudományi Karon sem akármik történnek a mélybezuhanást követően, 1956 őszén. Az egyetemeket néhány hónapon belül fegyelmi bizottságok felállítására kötelezik, és a KLTE bölcsész oktatói között is vannak, akiknek a forradalmi tevékenység hamarosan az állásába kerül (Für Lajos, Julow Viktor, Koczogh Ákos).³⁵ Megjegyzendő, hogy a már idézett forradalmi bizottmány tizenkét pontjában is szerepelt „a megszüntetett karok és tanszékek visszaállítása, az érdemtelenül félreállított professzorok visszahelyezése”.³⁶ A szeptember-

³² KT, 1956.IX.27. jkv. 15. DE-BTK-DH.

³³ NAGY Gáspár, *1956 fénylő arcai*, Bp., Püski, 2006, 38.

³⁴ FÜR Lajos, *Bevérzett mámor 1956*, Bp., Kairosz, 2006, 29.

³⁵ Sok debreceni diákot is elítéltek, enyhébb esetben eltávolítottak az egyetemről, kitiltottak az ország összes felsőoktatási intézményéből. A diákok vezéralakja, Dede László, 15 év börtönbüntetést kapott. Mindezekről ld. „A megtorlás” c. fejezetet, FILEP, *Forradalom...*, 19. jegyzetben i. m. 41–46.

³⁶ FILEP, *uo.*, 30.

ben még októberre is, novemberre is tervezett tanácsülések tehát elmaradtak, és szeptember 27-ét követően december 6-án ül össze megint a kari tanács. Ekkor napirendi pontot képez az, amit a tanács még szeptemberben előírt magának: „A modern nyelvi tanszékek felállítása illetve betöltése.” Szerencsére jelen van az egykori dékán, Szabó István, aki most már igen részletesen előadhatja azt, amiről 1949-ben mélységesen hallgatnia kellett: annak szívszorító történetét, ami a nyugati tanszékek felszámolása idején a háttérben zajlott – tájékoztatója végén kérve, hogy állítsák vissza ezeket a tanszékeket, a latinnal együtt. A kar ekkor elhatározza az angol, a francia, a német és a klasszika-filológia újraindítását, de személyi javaslatokat még nem tesz. (Az olasz sokkal később, a kilencvenes évek első felében kezdi meg újbóli működését, talán azért, véli Sárközy Péter, „mert Olaszország, mint NATO tagállam, »ránk volt állítva«, és Debrecen túl közel volt a magyar-szovjet határhoz”.³⁷) A minisztérium először a német újraindítására mutat hajlandóságot (nem könnyű feltételekkel), de aztán azt javasolja a dékánnak, hogy újabb felterjesztésben az egyes tanszékek helyett inkább germanisztika, romanisztika és klasszika-filológia megszervezését kérje. A Germanisztikából később lesz két tanszék, az angol és a német. A nyugati tanszékek visszaállítása végső soron tehát az '56-os forradalomnak és szabadságharcnak köszönhető. Paradox módon, amint arról Gesztelyi Tamás tudósít bennünket, a forradalmat követő megtorlásnak is volt pozitív hozadéka a Kossuth Egyetem szempontjából, hiszen az 1962-es amnesztiát követően máshonnan (pl. az ELTE-ről) eltávolított kiválóság (pl. Borzsák István professzor) kerülhetett valamely tanszék (ez esetben a Klasszika-Filológia) élére Debrecenben.³⁸

Érdeemes megjegyezni, hogy miközben a minisztérium engedélyezi a nyugati nyelvek újbóli működését, igen sajátos módon ellenzi a világirodalmi tanszék visszaállítását; ellenben – nagyon is átlátszó ideológiai megfontolásból – támogatja legújabbkori magyar irodalomtörténeti tanszék létrehozását. Egyébként 1957 végén felmerül egy “lélektani tanszék” létesítésének ügye Jausz Béla és Gunda Béla szorgalmazásában, az általános nyelvészet Herman József, az egyetemes művelődéstörténet és az újkori egyetemestörténet Szabó Dezső, az esztétika Juhász Géza, a szlavisztika Gunda Béla és Iglói Endre, a filozófiatörténet Iglói Endre fölterjesztésében.

³⁷ SÁRKÖZY Péter, *Egy igazi magyar dantista: Bán Imre = Bán Imre emlékezete*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, HOLLÓSI Gábor, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2006 (Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Történetéből, 3), 45.

³⁸ GESZTELYI Tamás, *Debrecen egyik 1956-os nyeresége: Rövid beszélgetés Szilágyi János Györggyel*, Debreceni Szemle, 2016/1, 91–94.

5. *Útfelügyelet, útellenőrzés, közlekedésrendészet*

Az ötvenes években a szakmai tisztességre törekvő kutató és publikáló tudósoknak, ahogyan a tantermi oktató munkának is, tilalomfák erdeje állta útját, és ideológiai elvárásoknak kellett megfelelnie. Az útfelügyelet, útellenőrzés és közlekedésrendészet drasztikusan komolyan vette a tudományokban való „közlekedés” kommunista rendszabályainak, a vörös KRESZ-nek a betartását. A tilalomfák mindenütt jelenvalóságát úgy tudom érzékeltetni, ha azt mondom: pontosan annyifélek voltak, ahány szót publikációiban leírt vagy a tanteremben és a titokban lehallgatott telefonbeszélgetésekben kiejtett a száján valaki. Pusztán rövid érzékeltetésként, következzen néhány példa. A „fasiszta”, „nacionalista”, „polgári szemléletű”, „ártalmas” és „métélyező” könyvek leselejtezése és bezúzása már 1945-ben elkezdődik.³⁹ Ezrével majd tízezérről semmisítik meg a könyveket, folyóiratok (köztük tudományos folyóiratok) 20-30 évfolyamát, a könyvtárak „megtisztításának”, „defaszálásának” ürügyén. Csak a Fővárosi Könyvtár fiókkönyvtáraiból 38.835 kötetet vonnak ki és semmisítenek meg, csak 1949-ben. Pedig ez akkor már évek óta folyik. Mi több, csak ezután, 1950-ben kezdődik az államilag diktált „feketelistázás”. Ekkor kerül indexre Gárdonyi csaknem minden regénye, Jókai, Krúdy, Kosztolányi, Tamási Áron, Szabó Pál, Móra Ferenc több műve, egy irredenta vers miatt Babits (1946-os kiadású) *Összes versei* és *Összes művei*, de Grimm meséi és a *Micimackó* is. Be kellett zúzni, többek közt, Németh László, Szerb Antal, Camus, Hemingway köteteket.⁴⁰ De jóval később is voltak ideológiai szempontból „haladónak elkönnyvelt” Jókai regények („a *Fekete gyémántok* antiklerikalizmusát, *Az arany ember* antikapitalizmusát” „nem győzik magasztalni” a középiskolai tankönyvek),⁴¹ és ideológiailag nem kívánatosak, mint például az *Egy az Isten* és a *Fráter György*.⁴² *Az*

³⁹ Országgh Lászlóban élete végéig eleven nyomot hagyott a barbár könyvbezúzások sokkja. Amikor megkért, hogy könyvtárának a Kossuth Egyetemre kerülését közvetítem, kikötötte, hogy könyvei nem kezelhetők külön gyűjteményként, be kell olvasztanunk őket a könyvtár teljes állományába, hogy eltűnjenek a barbárok szeme elől, ne tudják őket teherautóra rakni és elvinni a zúzdába, ha megint úgy fordulna a helyzet. Abban a reményben, hogy azok a rettenetes idők nem térnek vissza, az Egyetemi Könyvtár úgy határozott, hogy Országghnak ezt a kívánságát nem teljesíti; nem olvasztja be, hanem külön gyűjteményként kezeli könyvtárát.

⁴⁰ A könyvtártisztogatás, feketelistázás és a könyvbezúzások forrása: KATSÁNYI Sándor, *Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok: Könyvkivonások a Fővárosi Könyvtárban 1945–1950 között*, Könyvtári Figyelő, 50 (2004/3), 513–524. Elektronikusan: <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00052/katsanyi.html>

⁴¹ IMRE László, *A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei = Barta János pályája és a szellemtörténet*, Pécs, Pannónia Könyvek, 2011 (Thienemann előadások, 6), 141. Uő, *Barta János*, Debrecen, Alföld Alapítvány, 2015 (Alföld Könyvek), 91.

⁴² KATSÁNYI, <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00052/katsanyi.html>

ember tragédiáját hol be lehetett mutatni, hol nem (elsősorban a Falanszter-szín miatt tilthatták, amikor tiltották). A nyugati írók közül csak a marxista orientációval rendelkezőket, illetve a saját társadalmuk ellen irányuló kemény társadalombírálatot megfogalmazókat lehetett lefordítani, tanítani (az amerikaiak közül a kommunista Howard Fast és Albert Maltz vezette a dicsőített amerikai írók listáját – ők Amerikában voltak feketelistán). Erdély és az erdélyi irodalom létezéséről sem volt célszerű tudni. *A magyar nyelv értelmező szótára* nem határozhatta meg „magyar”-ként a székelyt; helyette ezt olvassuk: Romániában élő „magyar nyelvű népcsoport”.⁴³ Hogy a lexikográfusnak milyen nehéz dolga volt, az is mutatja: Országh Lászlót beidézte az Akadémia párttitkára, mert az értelmező szótárban a „bolond” és a „bolsevik” szó egymás után következett.⁴⁴ A „nem kívánatos” könyvek kivonásának enyhébb módja az enyhülés után is évtizedekig fennmaradt: a katalóguscédulákon „z”-vel jelzett (vagyis zárolt) műveket csak külön engedéllyel lehetett kikérni, többnyire úgy is csak olvasótermi használatra.

Az ideológiai tiltások mellett az ideológiai elvárásokról, a humán és társadalomtudományi diszciplínák fő- és mellékútjain való közlekedés előírt rendjéről is szót kell ejtenem. Amit csak lehetett, a politikai gazdaságtan, a dialektikus materializmus, a történelmi materializmus keretei közé, alap és felépítmény viszonyába helyezve, az osztályharcból eredeztetve kellett vizsgálni, előadni, tudományos publikációban és oktatói munkában egyaránt. A művészi eszmény az eredetileg Andrej Alexandrovics Zsdanovnak tulajdonított, szigorúan a marxista esztétika alapján álló, és a kommunizmus építésének eszméjétől áthatott szocialista realizmus volt, ebben a szellemben kellett írónak-költőnek-képzőművésznek alkotnia, az irodalomtudósnak ezt kellett a műalkotásban keresnie/elemeznie. Sorvasztó hatással volt ez az irodalompolitika az irodalom mellett az irodalomtudományra is. A modern filológiák számára is a munkásábrázolás (pl. Shakespeare műveiben) és a szocialista realizmus (pl. az angol irodalomban) volt a biztonságos kutatási téma. Vagyis a kultúrát és a művészetet maga alá gyűrte a politika.⁴⁵ Mi több – amint azt Keményfi Róbert megállapítja, noha éppen a

⁴³ Én az 1952-1962 között megjelent szótár 1966-os utánnnyomását vettem kézbe.

⁴⁴ Országh a Gergely Ágnes által készített interjúban beszélt erről. GERGELY Ágnes, *A szavak tudósa = In Memoriam Országh László: Születésének 100. évfordulójára*, szerk. VADON Lehel, Eger, Eszterházy Károly Főiskola Amerikanisztika Tanszék, 2007, 271–272. KONTRA Miklós több cikket és tanulmányt szentelt annak, ahogy az ideológia beleszólt a lexikográfus Országh munkájába. Ld. főleg: *Országh László életművének néhány tudománytörténeti vonatkozása, uo.*, 148–171.

⁴⁵ Az irodalom és a művészet ötvenes évekbeli elsorvasztását Révai Józsefnek, Horváth Mártonnak és Darvas Józsefnek a fejére is olvasták, a legnevezetesebben Déry Tibor egy 1956-os sajtóvitában. VASY Géza, *„Hol zsarnokság van”*, Bp., Mundus, 2005. Digitális

közvetlen politikai beleszólás egyik megnyilvánulásáról, az 1956 utáni egyetemi reformról szólva – „a totalisztikus hatalomgyakorlás” elérte, hogy „a rendszer céljainak megfelelő tudományos igényű magyarázatokat” produkáltak „intézetek, tanszékek, kutatók” akkor is, amikor pedig a politika nem gyakorolt *közvetlen* „felülíró hatást”.⁴⁶ Saját közlekedés-metáforikámmal szólva nevezhetem ezt a kommunista tudományos közlekedési rendszabályok internalizált megnyilvánulásának. Nem feltétlenül azonos az öncenzúrával, mert utóbbi csak a veszélyes kanyarokban közlekedik különös óvatossággal, míg az internalizált ideológiai KRESZ minden vonatkozásban az üdvözítő útvonal közelében tartja a közlekedőt.

1950 elején a kommunista felsőoktatásban való „közlekedés” újabb rendszabályai lépnek életbe. Elrendelik, hogy bármiféle hír csak a miniszter sajtóosztályának előzetes engedélyével kerülhet ki az egyetemekről, interjúkat is beleértve. Megkezdik működésüket „a kommunista aktívák”, és ezentúl „intézeti háromszögek” vannak (értsd: az állami vezetés csak a párt és szakszervezeti vezetéssel együtt dönthet).⁴⁷ A tanszékek minden ideológiai tárgyú könyvet átadnak az ún. „ideológiai könyvtár”-nak. A minisztérium közvetlenül felügyeli a tanulmányi osztályokat, a kari állami vezetést ezzel kijátszva. A Pázmány Péter Tudományegyetem hosszú érvrendszerrel tiltakozik ez ellen. Tiltakozó levelüket mindegyik egyetemnek megküldik, a debreceni BTK is napirendre tűzi, és egyetértő határozatot hoz. Ezeknek a változásoknak egyik leghírhedtebb debreceni bölcsészkarri részlete – és ezt ’49 őszén az egyik párttitkár, a minisztériummal előzetesen egyeztetve terjeszti a kari tanács elé –: dr. Varga Lászlót le kell váltani a tanulmányi osztály éléről, és helyébe A. J., a gazdasági igazgatóság asztalosműhelyének segédje kerül; mivel azonban Varga munkája ellen nincs kifogás, legyen ő az osztályvezető-helyettes (értsd: legyen az asztalossegéd segédje, elvégre valakinek azért értenie is kell hozzá, a munkát azért valakinek el kell végeznie).⁴⁸

És megkezdődnek az ideológiai „szabálysértési” (konceptiós) eljárások. Debrecenben Várhelyi Béla latin szakos tanárjelölttel, amiért kijelentette, hogy „a materialista természettudományos világnézet nem zárja ki a keresztény hitet”,⁴⁹ „demokráciaellenes kijelentéseier” kizárják az egyetemről.⁵⁰ Célponttá

Tankönyvtár,

<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/hol-zsarnoksag-van/ch03s06.html>

[http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/hol-zsarnoksag-](http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/hol-zsarnoksag-van/ch03s06.html)

⁴⁶ KEMÉNYFI Róbert, *A Gunda Béla által vezetett Néprajzi Intézet értékelése – 1961 = A néprajztudomány professzora: Gunda Béla (1911–1994)*, szerk. BARTHA Elek, Debrecen, MTA-DE, 2015, 74–75.

⁴⁷ KT, 1950.I.20. jkv. 6. DE-BTK-DH.

⁴⁸ KT, 1949.IX.27. jkv. 17. DE-BTK-DH.

⁴⁹ KT, 1950.II.25. jkv. 14. DE-BTK-DH.

válík Szabó István, nevetséges ürüggyel elbocsátott tanítványain keresztül. Megindul a „nagyhatású pedagógus, Karácsony Sándor és az európai hírű idegsebész, Sántha Kálmán elleni hajsza”.⁵¹ A „kozmpolita”, „narodnyikista” Karácsony Sándor vezette Neveléstudományi Intézet, úgymond, „tűzfészek”-ké vált, Kiss Árpád veszedelmesnek nyilvánítatik; ekkor még a későbbi ’56-os (mint említetem, ’57-ben elbocsátott) forradalmár, Koczogh Ákos is (feltehetően önvédelmi reflexből) „likvidálja” saját „karácsonyista magatartását”.⁵²

Másrészt, az is előfordult, hogy maga a politika – sőt maga Sztálin – sietett, mondhatni, a tudomány segítségére. Az összehasonlító és történeti nyelvészet Nyikolaj Jakovlevics Marr, grúz-szovjet nyelvész tanainak, a marrizmusnak a szorításában vergődött. Marr tanítása az összehasonlító és történeti nyelvészet ellen hatott. Sztálin viszont cikksorozatot indított a marrizmus ellen 1950-ben. Havas Ferenc „marrizmus-szindróma” könyve szerint: talán mert Sztálin szemében „Marr nyelvszemlélete alkalmatlan volt a nemzeti önfelértékelés alátámasztására”, a nyelvcsaládként összefogható szláv nyelvek, főleg pedig az orosz nyelv felmagasztalására – és talán mert Sztálinnak magának is megvolt ebben a tudósi színben feltűnni akaró, önfelértékelési ambíciója (akár maga írta a cikket, akár nem).⁵³ A történeti és összehasonlító nyelvészet (sztálini) rehabilitálását pedig mindenki üdvözölte. Pais Dezső így fogalmazott 1951-ben az egyik akadémiai ülésen: „A marrizmus mágikus körébe nem illett bele, és vesztegár alá került a nyelvhasznítás is. Sőt nálunk a marristák elsősorban a finnugor nyelvészet művelőit hozták kellemetlen helyzetbe. SZTÁLIN (sic!) erről az oldalról is tudományt mentett és lehetővé tette, hogy finnugor nyelvészetünknek nagy múltjához, korábbi úttörő és vezető szerepéhez méltó jövője legyen.”⁵⁴ Lakó György szerint, „ha finnugor összehasonlító nyelvtudományunk van, helyesebben mondva: továbbra is van: abban kétségkívül része van I. V. SZTÁLINnak (sic!)”. Lehetővé vált ugyanis, folytatja Lakó, a finnugor népek „nyelvi rokonságának a tanulmányozása”.⁵⁵ Marr nyelvtanellenességét is támadta Sztálin, és ezt a debreceni nyelvészprofesszor, Papp István is üdvözölte, akinek pedig nem volt szokása Sztálint dicsérni. Azt, hogy Sztálin „a nyelvtani

⁵⁰ KT, 1950.V.27. jkv. 15. DE-BTK-DH. Másodfokon ezt megerősítették, a döntés örök kizárásról szól, amint az 1950. május 30-i egyetemi tanácsi jegyzőkönyvben olvasható (300. sz., 6.). HBML XXVI. 1/a. 29. k.

⁵¹ FILEP, *Forradalom...*, 19. jegyzetben i. m. 9.

⁵² KT, 1950.V.27. jkv. 21. DE-BTK-DH.

⁵³ HAVAS Ferenc, *A marrizmus-szindróma: Sztálinizmus és nyelvtudomány*, Bp., Tinta, 2002, 366.

⁵⁴ PAIS Dezső elnöki megnyitó beszéde az I. nemzetközi finnugor nyelvészeti konferencián. *Nyelvtudományi Közlemények*, 58 (1956), 4.

⁵⁵ LAKÓ György, *A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene és jövő feladatai*, uo., 17.

szerkezet és a nyelvtani elemzés fontosságára hívta fel a figyelmet”, Papp István azért tartotta fontosnak, mert a nyelvtan elvonatkoztat, „elvont tudomány”. És ebben az elvontságban nevelőerő rejlik, melyet az iskolának ki kell használnia: „[a]nyelvtani elemzés arra szoktat és arra képesít, hogy az egyestől, a konkrétól fel tudjunk emelkedni az általános, az elvont dolgok világába. A gondolkozásnak ez az útja: az egyesről az általánosra, a konkrétól az elvontra eljutni — és viszont.”⁵⁶ Nem akkor elvart, a nagyvezérnek szóló gesztus ez, hanem a marrizmus nyomása utáni fellélegzés, az ideológiai engedmény szakmai kiaknázása. Ráadásul, annak megértéséhez, hogy amit itt Papp István leírt bátor tettek minősült, gondoljuk meg ezt: a hivatalos ideológia szívesen vesztette bele az általánosba az egyest; de a tapasztalati egyesből *a tapasztalati egyes logikájától diktált* (adekvát) általános irányába „közlekedni” – az *elvart* általános helyett – kihágásos haladási manővernek minősülhetett a tudományos közlekedés forgalomirányítói szemében. Bárczi Géza még bátrabban, közvetlen módon zárta rövidre a marrizmus-kérdést „Bevezetés a nyelvtudományba” c. kollégiumán 1950-ben, amikor kijelentette, hogy a marrizmus „józan emberi ésszel felfoghatatlan”.

Egyébiránt 1950-től kezdve a sztálini hozzászólás lett az ideológiai főútvonal irányába mutató egyik legfőbb útjelző tábla a tudomány számára. Nem csak a nyelvtudomány számára. *A M. Tud. Akadémia* (sic!) *Történettudományi Értesítője* 1951-ben már „klasszikusnak” mondja a megjelenése óta eltelt egy év alapján (!) a *Marxizmus és nyelvtudományt*, és a Történettudományi Intézet Tudományos Tanácsa ülést rendez az évforduló tiszteletére 1951 júniusában, az *Értesítő* az évi 10-12-es számát pedig az ülésen szovjet akadémikusok és nagydoktorok szájából elhangzott előadások szövegével töltik meg. A „zseniális mű” „gyökeres fordulatot jelentett nemcsak a nyelvtudományban, hanem rendkívül fontos szerepet játszott az összes társadalomtudományok fejlődése szempontjából is”, állapítja meg az ülést összefoglaló-kommentáló névtelen szerző.⁵⁷ B. D. Grekov szovjet akadémikus így fogalmazott: „Sztálin elvtárs munkája felbecsülhetetlen értékű gyarapodása minden tudomány alapjának.”⁵⁸ Az MTA I. és II. osztálya két napos ülést rendezett „Sztálin nyelvtudományi munkái és a Magyar tudomány” címmel, 1950 novemberében. Németh Gyula nyelvtudományi referátuma és Bárczi Géza, valamint Zsirai Miklós korreferátumai után Molnár Erik referátuma hangzik el „Sztálin nyelvtudományi cikkei és a történettudomány” címmel (Sztálin elvtárs „a történeti elmélet egy sor alapvetően fontos kérdését” is „új megvi-

⁵⁶ PAPP István, *A mondat fogalmának tanítása*, Magyar Nyelvőr 76 (1952/2), 99.

⁵⁷ A M. Tud. Akadémia (sic!) Történettudományi Értesítője, 1951/10–12, 39. (Kiemelés tőlem.)

⁵⁸ Uo., 27. (Kiemelés tőlem.)

lágításba” helyezte).⁵⁹ Ezt követi Lukács György korreferátuma „Sztálin cikkeknek tanulságai az irodalmi és művészettörténet szempontjából” címmel (Lukács a sematikus, a vulgármarxizmus [a „vulgarizátorok”], és a bírálattal-önbírálatlással szembeni türelmetlenség ellen talál érveket Sztálin marxizmus elleni fellépésében).⁶⁰ Szabó Imre korreferátuma pedig a jogtudományra vonatkozó relevanciáról szól. Az ülést számos hozzászólás fűszerezte, szovjet és népi demokratikus delegátusok részéről. Vagyis Sztálin „hozzászólása(i)” előtt ezeknek a tudományágaknak kötelező mintául szolgált a marxizmus. Ortutay a néprajztudományban is a marri nyelvészetet tartotta követendő példának.⁶¹ A *Századok* is arról értekezik, sokszor vezető politikusok tollából származó cikkekben: hogyan kell történelmet írni Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak szellemében.

6. Jelöletlen kerülőutak

A legjobbak, a nehéz lavírozás közben, az örökös gáncsolgatás ellenére, vagy éppen az antisztálinista eszmélkedés idején (mely eszmélkedésben Imre László szépen meg tudja mutatni a kálvinista és a debreceni hagyományhoz kötődő szellemi tájékozódást, Németh László mellett Karácsony Sándor hatását), majd a forradalom és az azt követő kegyetlen megtorlások napjaiban megkeresték a kitáblázatlan kerülőutakat. Voltak megtalálható kerülőutak; magától értetődik, hogy a kommunista ideológia nem táblázta ki, hol nyílnak és merre vezetnek. Vagyis a legjobbak minden tőlük telhető módon azon fáradoztak, hogy minél kevésbé sérüljön a tudomány integritása (a publikációkban és a képzésben). Eközben vigyáztak egymásra, a kollégákra, a hallgatókra, mert könnyű volt elaknásított terepre tévedni.

Barta János, aki az '56 utáni megtorlások idején, 1957-ben néhány hónapig rektor volt, ha a megtorlásokat nem is tudta megakadályozni,⁶² kijárt a Benczúr

⁵⁹ Magyar Tudományos Akadémia (sic!) I. és II. Osztályának Közleményei, I (1951/1), 53–66. Az idézet: 53.

⁶⁰ Uo., 67–71. Sztálin cikkei, vélekedik Lukács, „halálos csapást mérnek minden vulgarizációra.” (70) „Valamennyi irodalom- és művészetkutató rendkívül sokat tanulhat Sztálin korszakalkotó történelmi jelentőségű cikkeiből.” (71)

⁶¹ KÓSA, 21. jegyzetben *i. m.* 201.

⁶² Az egyetemi fegyelmi bizottságnak meg kellett fegyelmeznie azokat, akiket a bíróság nem ítél el (a bölcsészhallgatók közül Buda Ferenc, Kertész László, Lázár Imre, Schullek Mátyás többéves börtönbüntetést szenvedtek el), de Kádár László prorektort az emberi kötelesség elve vezérelte, és védelmezte a diákokat – emlékszik Orosz István, aki maga is azon 80–90 BTK-s és TTK-s hallgató közé tartozott, akik Egyetemi Őrséget szerveztek, majd beléptek a Nemzetőrségbe. Filep Tibornál is olvashatjuk, hogy a november elején alakult „egyetemi nemzetőr zászlóalj”-ban „300–350 kossuthos és mezőgazdász-hallgató kapott egyenruhát, fegyvert, beosztást. A szervezést a katonai tanszékek tisztjei végezték, akik az első napok ingadozása után a forradalom mellé álltak.” FILEP, *Forradalom...*, 19. jegyzetben *i. m.* 29.

Kollégiumba, és kérte az egyetemistákat, hogy ne disszidáljanak. Ugyancsak rektorként, látványosan hadakozott amellest, hogy Hankiss Jánost hívják vissza a Romanisztika élére, amikor a nyugati nyelvszakos képzés újra indult 1957-ben, és a párt meg a minisztérium politikai kifogást emelt Hankiss ellen, mondván: Hankiss a Kállay-kabinet kultuszminisztériumának államtitkára volt. Barta emlékeztette a pártot, hogy a Kállay-kabinet burkoltan németellenes volt, és a német megszállás idején Kállay a török követségen kért menedéket.⁶³ Durkó Mátyást – hogy még egy példát felelevenítsünk a sok közül – ’56-os érintettségével a politikai rendőrség beleszarolta az ügynöki szerepbe (a népi demokrácia ellen elkövetett „ellenforradalmi” „bűncselekménnyel” vádolták).⁶⁴ Ám ő – nem mindennapi bátorságra és emberi nagyságra vallóan – másnap visszament, és, az eseményt jelentő főhadnagy szavait idézve: „közölte, hogy az éjszaka meggondolta a dolgot és kijelentette, hogy nem hajlandó az együttműködést vállalni, inkább vállalja a megbüntetést és állásából való elbocsájtását, semmint hogy besúgó legyen”.⁶⁵

Szakmai tisztesség nyilvánult meg abban, ahogyan a kerülőutakat keresték. A szakmai tisztesség elsődlegességében pedig a tudomány szabadságának szelleme és a vele járó ellenszegülési hajlam ismerszik meg. Szabó István olyan jeles marxista szerzőkkel vitatkozott, mint Székely György (a vita Nagy Lajos király jobbagyi kilencedtörvényének értékelése körül forgott). Gunda Béla megadta a magáét az ideológiának, de azért, hogy az etnográfia öntörvényeiből fakadó elméletiséget sürgethessen a néprajztudományban. Híres példa Barta János is, aki, mint Imre László Barta-monográfiáiban olvasható, a marxista esztétika által többszörösen elátkozott szellemtörténeti örökség alapján merészelt vitába szállni nem kisebb marxista tekintéllyel, mint Lukács György, nem kisebb kérdésben, mint a realizmus. Lukáccsal szemben, aki parttalanította a fogalmat az időben, Barta a tizenkilencedik és huszadik századra szűkítette azt, és 1954-es Jókai-tanulmányában „annyiban »törte meg a jeget«, hogy az okfejtés a pozitivistamarxista mechanikus determinációval szemben valami szellemi, majdnem irracionális entitást, valami speciális és titokteljes tényezőt hoz szóba, valami

⁶³ KT, 1957.VI.6. DE-BTK-DH.

⁶⁴ Nem tudni, volt-e az ellenforradalmi bűncselekmény vádja mögött több is, mint amennyi közzájón forgott, hogy ui. a debreceni diákok által működtetett forradalmi rádióban ő furulyázta a szünetjelet. De a megtorlás megszállottjainak a Csokonai Rádió épp elég volt. A Csokonai Rádió számára többen írtak is a karról (például Jakab László). Bölcsészkaristák voltak azok is, akik vezették (Kiss Ferenc, Julow Viktor), és nagy árat fizettek ezért.

⁶⁵ FILEP Tibor, *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957-1989 III/III*, Debrecen, magánkiadás, 2011, 211.

olyasmit, amit a szellemtörténészek sokat emlegettek, de 1948 után tabutémává vált”.⁶⁶

A szakmaiság elve vezérelte azokat is, akik ideológiai bújócskával tudták megoldani, hogy ideológiai konformizmust is mímeljenek, és mégis azt mondják vagy kimondják azt (is), amit a szakmai tisztesség előírt számukra. Előadásokon és szemináriumokon az obligát ideológiai tiszteletkört is úgy tudták leróni, hogy a szakmaiság ne sérüljön. A példa most ennek nagy művésze, Bán Imre lesz. Elővettem az ő Poétika-előadásain készített jegyzeteimet, mert még megvannak. Bán Imre, amikor itt-ott rálöttyintette a szellemi táplálékra a kötelező marxista szószót, mindig hozzátette, kié az adott gondolat – pl. Leniné. Elhatároló hanghordozással tudta ezt mondani, vagyis: ezt nem én, Bán Imre mondom. (Aki azért ült ott, hogy azt figyelje, majd jelentse, ki lehet-e ebből hallani: a professzornál sokkal magasabb tekintélyek szabnak itt irányt a dolgoknak – az így is érthette Bán szavait.) A marxista poétikáról szó szerint ezt mondta a professzor, Leninre hivatkozva: az irodalmi művet, az igazság normáját (és itt jön a kötelező tiszteletkör:) „az osztályharc adott viszonyai között kell tanulmányozni”. „Tanulmányozni” – zseniális ideológiai bújócska! Ha azt mondom, „tanulmányozni”, azzal egyáltalán nem mondtam, hogy akármennyi tanulmányozás után majd rá is találunk az igazság normájára. De mindjárt utána megfogalmazta egyetlen tömör mondatban, mi a marxista kritika „legnagyobb nehézsége” (milyen finoman eufemisztikus a „nehézsége”!): „A marxista kritika legnagyobb nehézsége nem az elvrendszer hiánya, hanem az, hogy a szocialista eszmeiség vagy nem jelentkezik elég magas fokon, vagy alacsony művészi formában van jelen.” Bán professzor ránk bízta, hogy félpremisszás szillogizmusaiból magunk jussunk el a következtetésig. A legtompább hallgató is kikövetkeztette, hogy tehát ami az osztályharcos művészetből előáll, annak eredménye: magas rendű művészet alacsony szocialista eszmeiséggel vagy magas fokú szocialista eszmeiség alacsony művészi megvalósulásban.

Szabó István a – mondjuk így – kicselezve kikerülő stratégiát alkalmazta. Úgy vizsgáztatta a történész hallgatót, hogy a marxista központi jegyzetet írta ki vizsgaanyagának, de a saját jegyzetéből, saját előadásaiból kérdezett. Másfajta kikerülő módszer volt, ha valaki olyan kurzusokat hirdetett, melyek nem kényszerítették rá se az ideológiai színlelésre, se az ideológiai kerülgetősdire. Így választotta Jausz Béla professzor a gyakorlati pedagógiát. Számomra is felejthetetlen élmény volt „A nehezen nevelhető gyermek” c. speciálkollégiuma. „Jausz haszontalannak ítélte az ebben a korban elburjánzó nevelésméleti koncepciókat és inkább a nevelés gyakorlatából igyekezett táplálkozni. Az utókor a pedagógiai gyakorlat nagy kutatójaként, a nevelés realista művelőjeként tartja számon Jausz

⁶⁶ IMRE, *A magyar szellemtörténet válaszútjai ...*, i. m. 139-140. UŐ, *Barta János ...*, i. m. 89-90.

Bélát.”⁶⁷ A Szabó István-féle túlélési variáns a társadalomtörténet, az agrártörténet előtérbe állítása volt.

Nem mindenki tehetett, hogy olyan kurzusokat hirdetett meg, melyeket nem nyomott agyon az ideológia. Szovjet irodalmat bizony tanítani kellett. Legfőképpen hol máshol, mint minden szovjet dolgok első számú kirakatában, az Orosz/Szláv tanszéken/intézetben. Ezt az egységet a szó szoros értelmében „megszállták az oroszok”, legalábbis az orosz feleségek, akik – tisztelet a kivételnek – nem feltétlenül képviseltek magas tudományos színvonalat, noha a nyelvgyakorlatokhoz, nyelvtani gyakorlatokhoz bizonyára szüksége volt rájuk az orosz szakos képzésnek. Ha ez az oktatási nyereség olykor kétes értékű volt is, az igazán kártékony az a néhány oktató bizonyult, akikről az egész kar tudta, hogy a kommunista hatalom fenntartás nélküli aktivistái, mi több, közvetlenül a szovjet hadsereg egyetemi helytartói. Ideológiailag kíméletlenül megosztották az intézetet, és kegyetlenül megkeserítették oktatótársaik életét. Ugyanakkor nem képviseltek igazi szakmai jelenlétet. Ahol viszont élményszerű és ideológiamentes műelemzésekben részesült a hallgató, az Iglói Endre és Karancsy László irodalmi előadásain és szemináriumain történt. Minden orosz szakos tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Tolsztoj, Dosztojevszkij vagy Turgenyev nem hasonlítható össze a „Mai szovjet irodalom” c. tárgy keretében központilag kötelezővé tett sematikus „művek” nevelésostobaságával. Ugyanakkor Dombrowszky Józseftől az orosz nyelvtörténetről és az összehasonlító szlavisztika/indoeuropaisztika alapjairól, valamint a fordítás elméleteiről és gyakorlatáról szerezhettek tudomást a hallgatók; a ragyogó tudású és kirobbanóan energikus Papp Ferenc pedig a modern nyelvészetbe vezette be őket. Tehetségtelen párt- és szakszervezeti vezetők (jóval az ötvenes évek után is) lépten-nyomon nehezítették Papp Ferenc helyzetét, megkeserítették az életét a tanszéken – ideológiai alapon. A diáknemzedékről diáknemzedékre hagyományozódó folyosói anekdoták szerint Papp Ferencnek állítólag volt bátorsága az ötvenes évek elején egy nyílt gyűlésen megjegyezni, nyilvánvalóan a marrizmussal vitába szálló Sztálin-cikkekre utalva: „Sztálin elvtárs azért mégsem nyelvész”. Az ötvenes évek végén ő volt az, aki Magyarországon elsőként foglalkozott számítógépes nyelvészettel, és ezzel kivívta az akkori egyetemvezetés rosszállását. Papp Ferenc akkor majdnem itt hagyta az egyetemet.

De akik meggyőződéses vagy színlelt kommunista elvhűséggel beálltak a sorba, gyakran maguk is igyekeztek fékezni az ideológia mániákusait. Valaki egyszer egy kari gyűlésen erre a kijelentésre ragadtatta magát: „Ha valaki orosz szakra jön, az egyben ideológiai állásfoglalás is!”. Ennek hallatán – idézik fel többen – az akkori dékán, a romanista Herman József, aki pedig közismerten

⁶⁷ ADÁM Péter, Dr. TÓTH László, *A pszichológia története a debreceni egyetemen = A debreceni pszichológus képzés 20 éve*, szerk. KOVÁCS Zoltán, Debrecen, KLTE Pszichológiai Intézet, 1994, 10.

rendszerpárti volt, azt a kérdést tette fel az illetőnek: „Tessék mondani, akkor az én francia szakom is ideológiai állásfoglalás?”. És volt olyan ideológiailag elkötelezett (eredetileg nem debreceni) oktató, aki jóval Sztálin detronizálását követően még mindig belevette előadásába Sztálin nyelvtudományi hozzászólásait, viszont nem csinált ügyet abból, hogy e tekintetben később mégis visszakozzon hallgatósága előtt, valahogy így: „a vizsgára mindent meg kell tanulni, kivéve azt, amit Sztálin nyelvtudományi munkásságáról leadtam, azt nem kell megtanulni.” A néprajztudósok úgy látják, hogy ellentmondásos politikai szereplése ellenére, a miniszter Ortutay sem távolodott el a tudománytól: a mai Néprajzi Kutatóintézet jogelődjét, az MTA Néprajzi Kutatócsoportját ő alapította.

A legjobbakat a kari vezetői szerepekben is a szakmaiság vezérelte. Bán Imre dékánként is a szakmai érvek dékánja volt, neki a szakmai érvelés volt a menekvés útvonala, amikor ostoba ideológiai kérdésekről kellett üléseket levezetnie. (Itt Ország László mondása jut eszembe: „A szocialista tudat legmagasabb megnyilvánulási formája az ülésezés.”) Bán dékánnak rendkívül kifinomult érzéke volt ahhoz, hogy komoly szakmai tartalmat csempésszen az eredetileg más célra kitalált keretek közé. Mindig a „fent” és a „lent” ellentétes dinamikájával dolgozott. Pontosán tudta, mekkora artikulációs gyakoriság és adagolási vehemencia szükséges ahhoz, hogy támadhatatlanul továbbítsa, amit „fent” elvárnak tőle, de „lent” ne vigye túlzásba az utasítás teljesítését. A kötelező ideológiai napirendi pontokat tárgyszerűen terjesztette elő, és az előterjesztések megszállottsági foka zéró volt. Az évtized bölcsészdékánjairól (időrendben: Szabó István, Kálmán Béla, Gunda Béla, Bán Imre) egységesen elmondható az, amit Bársony István Gunda Bélára vonatkozóan megállapít. Bársony szavait kiterjesztve, többes számú átfogalmazásban: nem volt könnyű időszak az ötvenes évek „azok számára sem, akik ezekben az években vezető feladatokat, szerepeket vállaltak”. Az ötvenes évek bölcsész dékánjai az adott kor viszonyai között óriási munkabírással, felelősségtudattal igyekeztek helytállni, időnként reménytelennek látszó küzdelmet folytatva a rájuk zúduló feladatokkal és az igen gyakran változó elvárásokkal.⁶⁸

Ami az egyetemistát illeti, minden hallgató érzékelte, kimondatlanul is, hogy mindegyik szaknak, mindegyik tanszéknek megvan a maga hangulata, ideológiai/politikai beállítottsága, és természetesen, amit ettől azért mindig elválasztottak (ha elválasztható volt): az adott szak és tanszék színvonala. A színvonalra elsősorban és mindenképpen az oktatók szaktárgyi felkészültségéből, pedagógiai érzékenységéből vagy érzéketlenségéből következtek a hallgatók. A „kimondatlanul” nagyon fontos ebben, elvégre a valódi érzések kimondhatatlanságának kora is volt az ötvenes évek. Fölöttébb veszélyes lett volna akkor kimondani

⁶⁸ BÁRSONY István, *Gunda Béla dékáni tevékenysége a Bölcsészettudományi Karon = A néprajztudomány professzora. Gunda Béla (1911–1994)*, szerk. BARTHA Elek, Debrecen, MTA-DE, 2015, 72–73.

éppen azt, amit leginkább ki kellett volna mondani. Nagyon kifinomította ez az emberi antennákat a metakommunikációs jelek adására és vételére, a szemet pedig élesebbé tette a sorok közötti olvasásra. Mindenki rejtőzött, kikerülősdit játszott. Aki történetesen nem akart belépni a pártba, ha arra kapacitáltak, nem adta elő, hogy igazában miért nem? Nem beszélhetett a zsigeri ellenszenvről, mely mögött az állt, hogy az apja kulák volt vagy elvitte a hírhedt „fekete autó”, halálra kínozták valakijét az ávosok az Andrássy út 60-ban, vagy valaki a családban elkövetett valamit '56-ban, és jobb, ha nem bolygatja senki. Inkább azt mondta az a hallgató vagy oktató: ő „még *nem elég érett*” arra, hogy belépjen a pártba. Ezek a párton kívüliek aztán izgatottan várták a hosszúra nyúló értekezletről kijövő párttag kollégákat, hátha elkottyantja valamelyik, hogy felmegye-e hétfőtől a cukor ára.

7. *Az úti cél elérésének lehetősége vagy lehetetlensége?*

A KLTE BTK professzori karának legjavát tehát a szakmaiság szempontjai vezérelték, az erőteljesen átideologizált és az ideológiai behatásoknak kevésbé kitett humán és társadalomtudományi területeken egyaránt. Különböző módokon megküzdöttek az értelmetlenséggel, nem hagyták, hogy tévútra⁶⁹ terelessék őket; releváns tudományossággal megalapozott felkészültségű, releváns szakembereket akartak képezni; ennek („úti”) célja lebegett a szemük előtt. Jakab László és Keresztes László írják Bárczi Géza nyelvtörténész professzorról „A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914-1990)” c. munkájukban, hogy az igazi nevelői tevékenység mindennek fölébe tudott kerekedni. Bárczi Géza „[a] legnehezebb korszakban állt a tanszék élén, a II. világháború alatt, majd később a marrizmus idején, amikor a tudományos életben nem az érvek súlya számított. Szilárd meggyőződéssel verte vissza az alattomos támadásokat, és amikor gátlástalan karrieristák és egyes félrevezetett tájékozatlan fiatalok nyíltan lázítottak a magyar és finnugor nyelvészet és az ezeket oktató professzor ellen, Bárczi kiváló szakemberek egész sorát nevelte fel a nyelvtudomány számára.”⁷⁰

A nehéz lavírozás közben és az örökös gáncsoltatás ellenére nagyot tudott alkotni az ötvenes évek debreceni professzori kara, máig maradandó érvénnyel. Kiváló szellemű tanítványokat neveltek, országosan és nemzetközi szinten is

⁶⁹ Az ő szemükben nem a konformista ideológiai megszállottság, hanem a szakmaiság volt a vízvonal az, hogy mi minősül tévútnak és mi nem.

⁷⁰ JAKAB László, KERESZTES László, *A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990)*, Debrecen, 1990 (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 55), 14. Elektronikus is elérhető: <http://mnytud.arts.unideb.hu/sorozat.php>

jelentős iskolát tudtak teremteni.⁷¹ Bárczi Géza—Kálmán Béla—Papp István neveltjei közé tartozott, többek közt, A. Molnár Ferenc, Barla Gyula, B. Lőrinczy Éva, E. Abaffy Erzsébet, Hoffmann István, Jakab László, Kálnási Árpád, Keresztes László, Nyirkos István, Papp László, Sebestyén Árpád, Szathmári István. Sári Mihály két tanítványi generációt különböztet meg a Karácsony Sándor-tanítványok sorában. Az elsőhöz, a „Karácsony-körhöz” olyanok tartoztak, mint Vargha Domokos, Vekerdi László, Vitányi Iván; a másodikat a Durkó-iskola, majd a Kozma Tamás-iskola jelenti. Büszkén állíthatjuk Bárczi és Karácsony példája mellé – a felsorolás teljességének igénye nélkül – a többi műhelyt és iskolát. Szabó István máig számon tartott történetírói iskolája ma is első rangú az agrártörténetben. És tanítványai (a Szabó Istváné viszonylag zártabb tanítványi kör volt) – Borossy András, Für Lajos, Gyimesi Sándor, Hársfalvi Péter, Irinyi Károly, Módy György, Oláh József, Orosz István, Rác István, Varga Gyula – nem csak abból éltek/élnek, hogy egy nagy professzor tanítványai voltak. Ahogyan a többi nagy iskola tanítványi köre sem. A Barta-Bán iskola: Bata Imre, Bitskey István, Fülöp László, Görömbei András, Imre László, Juhász Béla, Kiss Ferenc, Kovács Kálmán, Márkus Béla. Az Ország-iskola (Ország budapesti Érseki Katolikus gimnáziumi, Pázmány Péter tudományegyetemi, Eötvös Collegiumi, ELTE-s óraadói, MTA Nyelvtudományi Intézetbeli és Kossuth Lajos tudományegyetemi tevékenységéből eredően): Bakos Ferenc, Bertha Csilla, Julow Viktor, Kéry László, Kodolányi Gyula, Kontra Miklós, Korponay Béla, Lieli Pál, Magay Tamás, Pálffy István, Ruttkay Kálmán, Sinor Dénes, Vadon Lehel, Virágos Zsolt, Abádi Nagy Zoltán. A Gunda-iskola: Barna Gábor, Bartha Elek, Bodó Sándor, Hoppál Mihály, Paládi-Kovács Attila, Selmeczi Kovács Attila, Szabó László, Szabadfalvi József, Szilágyi Miklós, Újváry Zoltán. A Papp Ferenc-iskola: Hunyadi László, É. Kiss Katalin, Klaudy Kinga. Az őt körülvevő ellentmondásosság ellenére (ide kerülésének körülményei, egészségi állapota), elszántan fejlesztette a szlavisztikát Sulán Béla. Tőle származott az az elgondolás, hogy a Szlavisztikai Intézetben legyen minden, vagy legalábbis a legtöbb szláv nyelvnek képviselője, művelője és oktatója. Iglói Endre nagy orosz programot hozott létre (jó szemmel válogatott ki és hívott be az intézetbe tehetőseges irodalmárokat, többek közt Cs. Varga Istvánt, Goretity Józsefet, Hajnád Zoltánt, Lieber Lászlót és Veress Józsefet, aki a hatvanas években filmesztétikai kurzusaival is nagy népszerűsége tett szert hallgatói körében). Tanítványaik

⁷¹ A tanítványi körök és iskolák lazán értelmezendők és korántsem teljesekek. Lazán értelmezendők, amennyiben ezen körökbe és iskolákhoz tartozónak érzem – azokon kívül, akiket adott professzor oktatóként tanított, későbbi kutatói pályáirányukat inspirálta, pályájukat élete végéig követte, de legalább tartósan barátjuk és tanácsadójuk maradt – azokat is, akiket a professzor nem tanított, de doktori munkájukat, aspirantúrájukat vezette, vagy akikkel több évre szólóan munkatársi kapcsolatba került, melynek során valakinek a Mesterévé vált a professzor, tudásával, szellemi és emberi mivoltával.

közé tartozott D. Molnár István és Miskey Pál. Dombrovszky József, az orosz nyelvtörténet, illetve a szlavisztika kiváló tudósa, valamint a műfordítás elméletének és gyakorlatának mestere, olyan tanítványokat nevelt, mint Cs. Jónás Erzsébet (stiliszta/fordításstiliszta), Lieli Pál (az összehasonlító szlavisztika, az orosz és angol nyelvtörténet művelője) és Udvary István (aki a magyarországi ruszin filológia legkiemelkedőbb képviselője volt). Dombrovszky József a lengyel nyelv kiváló ismerője is volt, nem kis részben az ő érdeme is, hogy D. Molnár István 1974-ben megalapíthatta a Lengyel Tanszéket és elindíthatta a lengyel szakos képzést.

Volt olyan képzés, amelyet – ma azt mondanánk – eleve tévutasnak (mert az ideológia kiszolgálására) terveztek, már indítását ez motiválta. Ilyen sorsot szántak a népművelésnek is.⁷² De volt hozzá kiváló szakember (Durkó Mátyás), aki egyetemes társadalmi és kulturális igények szolgálatába tudta állítani a képzést, korrigálni tudta azt, amit ma már kizárólag tévútként értékelnénk. Juhász Erika így fogalmaz erre vonatkozóan *60 éves a felsőfokú közművelődési szakemberképzés* című áttekintésben: „A képzés indításának kétségtelenül voltak ideológiai okai. A művelődési ház intézményrendszeri hálózatának szakembereit kívánták képezni a népművelő képzésben. Ez az intézményrendszer azonban sok esetben politikailag-ideológiailag a pártelképzelések megvalósítását is szolgálta. A tényleges megvalósítás emberi tényezőkön múlt: számos egyetemi oktató, hallgató – későbbi szakember ezen pártirányításon túl a közösségi-emberi kulturális szükségletek felmérésére és megvalósítására törekedett.”⁷³ Elvégre „a népművelés, felnőttnevelés, közművelődés gyökerei a felvilágosodás koráig nyúlnak vissza, Magyarországon a reformkoron át ívelnek a XX. század közepéig”. Karácsony Sándor „a szabadművelődés korának” meghatározó intézményeiben rendelkezett nélkülözhetetlen funkciókkal, de már mögötte is ott álltak Hankiss János és Milleker Rezső eredményei, ők az 1930-as évektől Népművelési Kutatóintézetet vezettek.⁷⁴ Durkó Mátyás azonban olyan világban élt, amelyben rej-

⁷² 1956-ban indult, először a Pedagógia Tanszék keretein belül, „népművelési szeminárium” formájában, majd hamarosan harmadik, úgynevezett „c”-szakként felvehetően, és csak évekkel később (a hatvanas években) vált választható főszakká.

⁷³ Dr. JUHÁSZ Erika: „60 éves a felsőfokú közművelődési szakemberképzés.” A szerző rendelkezésére bocsátott kézirat, 1. Juhász felnőttnevelésről és művelődésről szóló könyvnyi terjedelmű munkája: *A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon*. Debrecen, Csokonai, 2016.

⁷⁴ Nem felejtethjük ki a Karácsony mögött állók közül a más összefüggésben már említett, iskolateremtő Mitrovics Gyulát sem, aki egy ideig támogatta őt, noha kettejük kapcsolata sajnálatosan megromlott, és keserű ellenségeskedésbe csapott át. Vincze Tamás alapos Mitrovics-monográfiája ezt a konfliktust is feldolgozta, fair módon megjelenítve a két álláspontot. Foglaljuk össze egyszerűsítő summázatban, de Vincze szavaival. „Karácsony negatív elfogultságot tükröző ítéletének természetesen megvolt az oka, s a két

tőztködni kellett az igazi népművelési célokkal. Sári Mihály egy 2010-es Durkó-emlékkonferencián elhangzott, „Karácsony-tanítványok” című előadásában nevezte „rejtőzködő andragógiá”-nak a népművelés-képzést.⁷⁵ Durkónak olyan korban kellett megoldania „ellentmondásos” helyzetét, melyben, írja Sári Mihály, „[a]z ideológiai feladatok vulgáris, leegyszerűsítő módon jelentek meg, a felnőttnevelés és a népművelés a napi politika kiszolgálójává, szócsövévé vált, az egyéni értelmezésű, a tudományos marxizmus köntösébe öltözött tanok közvetítőjévé, tudománytalan nézetek terjesztőjévé”.⁷⁶ Így aztán bekövetkezett az, amiről Durkó maga is panaszkodott: a népművelés „másodlagossága, alulbecsültsége, lekezelése”, abban, ahogy az állam és a finanszírozás bánt a népműveléssel és ahogy a társadalom tekintett rá.⁷⁷

Ha a népművelésben ellentmondásosan és rejtőzködve érvényesülhetett a szakmaiság, a jobbak, szívós erőfeszítéssel, mégis érvényesíteni tudták. A filozófia ennél is nehezebb helyzetben volt. Elvégre, mint láttuk, Filozófia Tanszék

tudós kapcsolatának alakulását megismerve némileg érthetőnek találhatjuk az utód engesztelhetetlen haragját, gyűlöletét.” Ugyanakkor, „a Karácsony-féle értelmezés tévesen jelöli ki Mitrovics helyét a magyar neveléstudományban”, és az ő „szigorú és igazságatlan ítéletére” is visszavezethető a Mitrovics-kép bizonyos mérvű „marginalizálódása”. VINCZE Tamás, *Karrierutak és iskolateremtés a XX. század első felének magyar neveléstudományában (Mitrovics Gyula pályájának és szakmai műhelyének kvalifikációtörténeti nézőpontú bemutatása)*, Kiadatlan doktori értekezés, Debrecen, BTK, 2011, 118-119. Elektronikus formában elérhető:

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/109275/Vincze%20Tam%C3%A1s%20doktori%20%C3%A9rtekez%C3%A9se-t.pdf?sequence=6&isAllowed=y>

Breznysnyánszky László és Kozma Tamás mindkét nagyság méltó elismerésével összegez. „Karácsony Sándor nem folytatta Mitrovics esztétikai, lélektani irányvonalát. Ez azonban [a]személyes, szakmai meggyőződés különbözőségéből magyarázható.” BREZSNYÁNSZKY László, *Folytonosság és megszakítottság a debreceni pedagógiai iskola képző tevékenységében, működésében*, http://real.mtak.hu/11769/1/62593_ZJ1.pdf, 4. A „Mitrovics-féle filozófiai-lélektani és a Karácsony-féle szabadművelődési trendet” Kozma „olyannak ítéli, amelyek a politikai kurzusok váltásán is átívelve, többnyire rejtve vagy félig nyilvánosan, de napjainkig felismerhetők a debreceni pedagógiai katedra tanításaiban és hatásaiban”. Idézi BREZSNYÁNSZKY, uo.

⁷⁵ A kérdés tartalmi kibontását ld. KOLTAY Dénes – SÁRI Mihály *Durkó Mátyás andragógiai paradigmái, a paradigmák változásai* c. tanulmányában. A „rejtőzködő andragógia” meghatározáshoz közel áll T. Kiss Tamás és Tibori Tímea „illegitim andragógusképzés” fogalma. Mindkét szerzőpáros tanulmánya szerepel a BALIPAP Ferenc által szerkesztett, és a Magyar Művelődési Intézet gondozásában 2006-ban Budapesten megjelent *Az illegitim andragógusképzés megteremtője: IN MEMORIAM DURKÓ MÁTYÁS* c. konferenciakötetben.

⁷⁶ Dr. DURKÓ Mátyás, Dr. SÁRI Mihály, *Bevezetés a közművelődéstudományi ismeretekbe*, Bp., Tankönyvkiadó, 1990, 295.

⁷⁷ *Uo.*, 60.

nem is létezett a hatvanas évek végéig. Hozzáértők szerint nem is lehet marandó tudományos teljesítményről beszélni ott, ahol nem a szakmaiság, hanem kizárólag az ideológia számított. Az ideológia pedig a jobbakat is agyonnyomta. Hogy mennyire hiányzott a hivatalos kommunista ideológiából az igazi filozófia, és hogy a Marxizmus–Leninizmus Tanszék mennyire nem Filozófia Tanszék volt, annak ékes bizonyítéka, hogy amikor 1956. október 29-én a KLTE-n megalakult a forradalmi bizottmány (mely elnökül Szabó Istvánt választotta), tizenkét pontos követelésük egyike így hangzott: „a marxista tanszék megszüntetése, filozófiai, társadalomtudományi tanszék szervezése”.⁷⁸

Kósa László a néprajzzal kapcsolatban is megállapítja azt, ami a többi human tudományágról is elmondható: az ideológiai környezet nem tette lehetővé, hogy marandó eredmények szülessenek, bármekkora is volt a mennyiségi eredmény: „sem olyan kiemelkedő munkák, sem meghatározó kutatói föllépések vagy szervezeti változások nem akadtak, amelyek ebben a félévszázadban [értsd: a XX. század második felében] az egész szaktudomány szempontjából olyan jelentősek lettek volna, mint azt korábban a korszakhatároknál megszoktuk. [...] 1950 után mélyreható politikai változás zajlott, mely tudvalévően rövid idő alatt az egész magyar társadalmat fölforgatta, és erőszakosan átalakította.” A Néprajzi Társaság elnöke és egyben vallás- és közoktatásügyi miniszter Ortutay Gyula úgy kapta feladatul, „hogy hirdesse meg a tudományszakban az eszmei-politikai fordulat szükségességét”, ahogy „az Irodalomtudományi Társaságban Lukács György, a Történeti Társulatban Andics Erzsébet” megkapta ezt a feladatot. És Ortutay (mint erről fentebb szóltam) „a megújulás egyetlen útját a marxista–leninista elmélet elsajátításában jelölte meg”.⁷⁹ Azt pedig, hogy noha a marxista fordulat részeként a néprajzot is a szovjet néprajz felé fordították, utóbbi szellemisége mégis csak korlátozottabb mértékben érvényesült, részben talán azért engedhette meg magának a magyar folklorisztika, mert nálunk a néprajztudomány nem kompromittálódott oly módon a háború előtti időszakban, mint a német néprajz és néhány más ország néprajza. Másrészt, nálunk fokozatosan az elvi és módszertani kérdések (a szaktudományi elmélet szükségessége) kerültek előtérbe. Még egyszer: a debreceni Gunda Béla is az efféle, előrevivő fejlemények szorgalmazója volt, amellet, hogy igyekezett alkalmazkodni a kor elvárásaihoz, anélkül, hogy túlzásba vitte volna azt.

A KLTE Marxizmus–Leninizmus Tanszékén viszont 1956 után is tartotta magát a sztálinista szellem, olyan erősen, hogy még a hetvenes években sem túrték meg magának Marxnak a gazdasági gondolkodását sem, ha az nem esett egybe a vonalas dialektikus-materializmussal. Ezen a tanszéken életveszélyes címke tudott lenni az „antimarxista” akkor is, amikor az országban már sehol

⁷⁸ FILEP, *Forradalom...*, 19. jegyzetben *i. m.* 30.

⁷⁹ KÓSA, 21. jegyzetben *i. m.* 198–199, 200.

nem „antimarxistáztak”. Az ország nyitottabb filozófiai tanszékeihez képest a Kossuth egyetemi őskövületnek számított. Még a nyolcvanas évek közepén is el tudták vágni valakinek az útját, mert a tudományos szocializmust bíráló írást jelentetett meg Nyugaton.

Más tanszékeken is megvoltak elég sokáig azok, akik éberem őrködve igyekeztek „védeni” hallgatóikat az „ideológiai mótely”-nek minősíthető „ártalmas” hatásoktól. Valamikor a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján lehetett, hogy spontán hallgatói kezdeményezésre, vagyis a hallgatók meghívására, a köztisztelőnek örvendő Karancsy László elvállalta: előadást tart az orosz egyházi zenéről. Nagy szó volt ez akkoriban, a hallgatói kezdeményezés és a tanár vállalkozása egyaránt! El is készült a plakát, ki is tették az intézeti könyvtár ajtajára, aztán rövid időn belül le is vették onnan, és az előadásra soha nem került sor.

Angi János

Közgyűjteményeink helyzete 1956 előtt és után

A magyar tudományos intézmények, a felsőoktatás, a közgyűjtemények második világháború utáni átalakítása, szovjetizálása, sztálinizálása több ütemben, hullámokban történt meg 1945 és 1949 között. Előadásomban a közgyűjteményekre, főként a múzeumi világra, s azon belül is a debreceni Déri Múzeumra koncentrálok. Az így is rendkívül szerteágazó témakörben két területre kívánok figyelmet fordítani: az intézményi keretekre és a személyi kérdésekre.

Ami az országos szcénát illeti: 1945-ben a *Magyar Nemzeti Múzeum* igazgatóját, Fettich Nándor (a honfoglalás korával foglalkozó) régészt alig 45 évesen nyugdíjazták. Fizikai munkás lett, de ötvösművészként folytathatta művészi munkásságát. Helyére a híres numizmata, Huszár Lajos került. Ő egy újabb tisztogatási hullámnak 1949 januárjában esett áldozatul, formálisan egy műkincslopás miatt fegyelmivel távolították el a Nemzeti Múzeum éléről. Végleges utódját csak 1956-ban találták meg a Debreceni Egyetemen 1946-ban diplomázott régész, Fülep Ferenc személyében, aki a Kádár-korszakban egészen 1986-ig vezethette az intézményt.

Ugyanebben ez ütemben, 1949-ben váltották le a *Szépművészeti Múzeum* éléről Genthon Istvánt, akit egyúttal akadémiai tagságától is megfosztottak. Itt is 1956-ra találtak végleges utódot Pigler Andor személyében, aki 65 éves koráig, 1964-ig állt a Múzeum élén. Az *Iparművészeti Múzeumban* szinte évente történt váltás, míg 1949-ben Dobrovits Aladár egyiptológus került az igazgatói székbe, egészen 1961-ig.

A Nemzeti Múzeum szervezeti rendjét az 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet változtatta meg. Ez a szovjet mintát alapul véve leválasztotta a Magyar Nemzeti Múzeumról a Néprajzi Múzeumot, a Természettudományi Múzeumot és önálló intézménnyé tette az Országos Széchényi Könyvtárat is. A folyamat illeszkedett egy országos kampányhoz: ekkor került sor a Magyar Tudományos Akadémia átszervezésére és az akadémikusok között a politikai tisztogatások végrehajtására; a kulturális folyóiratok jelentős részének megszüntetésére; a különféle művészeti ágakban a szocialista realizmus dominanciájának kiépítésére; az együtt nem működő tudósok, művészek, kulturális személyiségek emigrációba kényszerítésére vagy elhallgattatására.

A városi-megyei muzeális intézményeken, így a debreceni Déri Múzeumon némileg más ütemben söpörtek át a sztálinista átalakítás és tisztogatás hullámai, mint az országos közgyűjteményeken. A vidéki múzeumokra sokáig alig fordítottak figyelmet.

1945-ben a Déri Múzeum életében az első nagypolitikai befolyás akkor jelentkezett, amikor a főépület dísztermét vették igénybe március 29-től folyamatosan a népbírói ítéletek céljára. Minden héten 2-3-4 napon át folytak a tárgyalások. Ezek nyugodt menetét két ízben, április 26-án és november 29-én népitételnek aposztrofált rombolás zavarta meg.¹ A második ilyen eset után – az akkor egyébként még nem is fűthető – terem illetően célú igénybevételét már nem engedte a helyi hatóság.

A kiállítások tematizálása jelent meg újabb politikai igényként. A szovjet megszállás utáni első kiállítás a múzeumban egy antifasiszta rajzkiállítás lett, mely 1945. április 6-án nyílt meg. A születő Ady-kultusz egy Ady-szoba berendezését, az 1848-as 100. évforduló egy szabadságharci emlékszoba felavatását eredményezte. Mindezek megelőzték az állandó kiállítások 1949–1951 közötti újraindítását.

Az 1948-ban megjelentetett, összevont 1943–1947-es Múzeumi Évkönyvbe már beszüremkedett az új politikai irány. „1943. január 11-én a kitűnően felszerelt orosz hadosztályok megindították nagyszabású offenzívájukat Sztálingrád ellen és az orosz arcvonal középső szakaszán. Ez a hatalmas támadás a germán világhatalmi törekvések túlméretezett ábrándjait derékban kettétörte és döntően befolyásolta a magyar történelem és művelődéstörténet irányát és alakulását. Az előírt munkatervet azonban a rendkívüli izgalmas légkörben is, igyekeztünk végrehajtani” – írta Sőregi János igazgató az 1943. évről szóló beszámoló első bekezdésében. Ugyanő költői képpel emlékezik meg Debrecen negyedik, 1944. szeptember 27-i bombázásáról, amikor bombatalálatok és súlyos károk érték a Déri Múzeum – tavasz óta a nagyközönség előtt bezárt – épületét: „Por-, füst és vérvörösben vonaglott egy letűnt korszak szenvedésbe kárhozott világa”.²

Gyors beavatkozás a személyi állomány összetételébe nem történt. Sőregi János, akinek elévülhetetlen érdemei voltak a Déri Múzeum műkincseinek megóvásában, egészen az államosításig, 1950-es kényszernyugdíjazásáig a múzeum élén maradhatott.

A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége jegyzéket állított össze még 1944-ben a felügyelete alá tartozó közgyűjteményekről, s egyéb muzeális gyűjteményekről és könyvtárakról. A felsorolt közgyűjteményeket a következő kate-

¹ Hogy pontosan mi volt a népbírói ítéletekhez kapcsolódó „rombolás” és „népitétel”, talán a korabeli sajtóból és a levéltári anyagból lenne kideríthető, de a Déri Múzeumban őrzött anyagból nem értelmezhető.

² *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1943–1947.* Írta Sőregi János múzeumigazgató. Városi Nyomda, Debrecen, 1948, 21.

góriákba rendezte, fenntartásuk szerint: vármegyei, városi (19, ha a trianoni határokat vesszük alapul, köztük a Déri Múzeum), egyesületi, egyházi, állami.

A magyarországi múzeumokat – az egyházi gyűjtemények kivételével – 1949-ben államosították. A kor új szokásai szerint nem törvénnyel, csak egy törvényerejű rendelettel, a már idézett 13. számúval „a múzeumokról és műemlékekről”. A rendelet mintegy száz akkori intézményt érintett. A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja csak a következő évben, 1950-ben kezdte meg működését, és a múzeumok állami kezelésbe vétele ténylegesen 1951. január 1-jével következett be.

Államosították az intézményt és gyűjteményét, azonban – az akkor szokásos szakszerűtlenségnek köszönhetően – megfélekedtek az épület államosításáról, így az egészen 1962-ig a telekkönyvi adatok szerint Debrecen város tulajdonában maradt. Az állam 1951 nyarán a Múzeum ősnymtatványait, értékes köteteket, Oláh Gábor, Csokonai Vitéz Mihály és az Ady Társaság könyvtárát, nyomtatványok ezreit az Egyetemi Könyvtárnak adta, a pontos darabszám mindmáig megállapíthatatlan maradt.

1951-ben jogilag leválasztották a Déiről a múzeum könyvtárát, majd 1952-ben ezen alapulva létrehozták a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtárát. Az ide vonatkozó miniszteri határozat 15000 kötetes könyvállományt írt elő, de ezt az igényt a mintegy 26-27 000 múzeumi kötet és a városi könyvállomány bevonásával több, mint 40 000 kötetre sikerült feltornáznia. „*A megyei könyvtár, megyénk új, jelentős kulturális intézménye december 21-én, Sztálin elvtárs születésnapján nyílik meg*” – adta hírül a *Néplap* 1952. december 3-i száma. Arról már nem számolt be a helyi sajtó, hogy a Déri Múzeumból elvitt könyvesládákat ki sem nyitották, sőt az állomány nagyobbik részét a múzeum épületéből a megnyitó idejéig el sem vitték.

Minthogy a vidéki múzeumok még ekkor sem kerültek be az országos kultúrpolitika fókuszába, 1950 áprilisában a jeles szakembert, történészt és néprajzkutatót, (egyetemünk későbbi díszdoktorát) Balogh Istvánt nevezték ki a Déri Múzeum igazgatójának. Kinevezését ekkor még csak néhány hónapig akadályozta, hogy korábban a koalíciós időkben politikai tisztségeket vállalt: először Szatmár-Bereg-Ugocsa megye, majd 1946 januárja és 1948 augusztusa között Hajdú megye főispánja, 1947-48-ban egyúttal Debrecen város főispánja is volt a Nemzeti Parasztpárt képviselőjeként. Felmentését 1948 augusztusában az akkori belügyminiszter, Kádár János írta alá. A néhány hónapig állástalanul maradt Balogh István formálisan a Nemzeti Múzeumba, a valóságban korábbi munkahelyére, a Déri Múzeumba került vissza, ahol Sőregi János nyugdíjazása után felkérték igazgatónak is.

1952-től a múzeumügyet a Népművelési Minisztérium XVI. ügyosztálya intézte, amelyet fontossági sorrendben még a cirkusz- és varietéosztály is megelőzött.

Az igazgatóváltásoknál talán nagyobb gondot okozott a munkatársak politikai okokból történő rendszeres mozgatása, a „káderkörforgónak” elnevezett folyamat. Balogh István 1956 decemberében némileg elkeseredetten írta le a múzeum előző 9 évét értékelő beszámolójában: „*A főleg a tudományos és technikai személyzet sorában tapasztalt évenkénti változás, ami alól a Déri Múzeum sem volt kivétel, sok szépen indult kezdeményezést szakított félbe és a hosszabb távlatú tervek megvalósítását illuzórikussá tette. Nagyon nehéz volna szálára bontani azt a szöveget, amely ezt az állapotot előidézte, azonban az állítható, hogy egy-egy tájmúzeum régészeti, néprajzi és helytörténeti problémáival való állandó és elmélyült foglalkozáshoz a kutatók, az intézményben dolgozók állandósága elengedhetetlenül szükséges.*”³

A forradalom után már nem maradhatott megtorlatlanul a nem-kommunista politikusi múlt. Jóllehet 1956-ban nem vállalt szerepet a Nemzeti Parasztpárt (akkor: Petőfi Párt) újjáalakításában, mégis koncepciós eljárást indítottak Balogh István ellen. 1957-ben leváltották az igazgatói posztról. Azonban nemcsak pozícióját, de egyúttal állását is elveszítette, sőt, hosszú évtizedekig még Debrecenben sem vállalhatott tudományos munkát. Utódja a Déri Múzeum élén Béres András lett. Az új igazgató 1960-61-ben újrarendeztette az állandó kiállításokat, immár nyilvánvalóan az új éra elvárásai szerint.

1956 után a „tanácsosítás” elérte az oktatási és kulturális életet is. Előbb az államosított középfokú iskolákat, utána a könyvtárakat, majd a színházakat adták megyei tanácsi kézbe. Ezt követte a megyei múzeumi szervezetek kialakítása 1962-től (egy 1961 őszi határozat nyomán). „*Megkezdődött a múzeumok tanácsi kezelésbe adása. A Déri Múzeum, valamint a megyében levő múzeumok és gyűjtemények átadása folyamatban van a megyei tanács végrehajtó bizottságának*” – adta hírül a *Hajdú-bihari Napló* 1962. január 12-én. Még 1961. december közepén készült az első jegyzőkönyv az átadásról, amely először rögzítette az épület felújítási hiányosságait, a gyűjtemény világháborús veszteségeinek számba nem vételét, a revíziós jegyzékek hiányát. 1962-63-ban megszűnt a Déri Múzeum önállósága, melyet csak 2013-ban nyert vissza.

Jellemző, hogy az 1960-as évek átszervezéseit csak alacsonyabb rendű jogszabályokkal vezényelték le. Törvényerőre a múzeumi átszervezési folyamatot is csak 1963-ban, egy törvényerejű rendelettel emelték. Jellemző a kor törvénykezésére, hogy abban az évben, 1963-ban a magyar országgyűlés egyetlen törvényt alkotott (az állami költségvetésről), emellett az Elnöki Tanács 36 törvény erejű rendeletet adott ki. Mindezt a konszolidáció kulcsévében, az utolsó 1956-os halálös ítélet végrehajtása és a politikai közkegyelem évében! (Egyébként a közkegyelmet is törvényerejű rendelettel hirdették ki).

³ *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1948–1956.* Szerk. Balogh István. Déri Múzeum, Debrecen, 1957 (valójában 1958), 14–15.

A múzeumi átszervezést előíró törvényerejű rendelet végrehajtási utasítása 1965 januárjában jelent meg, ezt rövidesen követte az ügyrend (a 136/1965. számú miniszteri utasítás). 1966-ban tették közzé a múzeumi nyilvántartási szabályzatot. Ezzel zárult le – legalábbis jogi értelemben – a megyei múzeumi rendszer kialakítása.

Végezetül engedtessek meg, hogy három múzeumi vezetőtől idézzek egy-egy bekezdést az 1930 óta eltelt időszakból. Bármilyen történelmi minősítésnél plasztikusabban mutatja meg a korszak változásait:

– 1930 : „*A főbejárat felett van Debrecen város nagy címere, alatta e sokat jelentő felírással: «Épült Debrecen szab. kir. város áldozatkészségéből 1926». Mert valóban Debrecen város közönsége szokatlan nagylelkű áldozatot hozott, midőn e nagyszabású kultúrintézmény felépítésének összes költségeit ... a múzeum mintaszerű berendezésének és felszerelésének nagy terheit a nemzeti kultúra továbbfejlesztésének céljaira oly nagylelkűen és megértéssel megszavazta.*”⁴

– 1938 : „*A művelt magyar közönség érdeklődésének elmélyülése, a látóhatár örökös tágulása, a tudás és ismeret utáni szomjúság állandó növekedése kötelez bennünket arra, hogy múzeumunkat minél tökéletesebbé tegyük. Legfőbb törekvésünk az, hogy ebben az intézményben minden rendű és rangú látogató megtalálja a maga lelki felüdülését, szórakozását... a mi Déri Múzeumunk ... Csinos épületben, elegáns bútorzatban, tanítórendszerű elrendezésben szolgálja a magyar és egyetemes kultúrát.*”⁵

– 1978 : „*A személyi kultusz hibáit kihasználva 1956 őszén ellenforradalmi felkelés tört ki. Az ellenforradalmi kísérletet a kommunisták, népünk haladó erői a Szovjetunió internacionalista segítségével leverték, megvédték az alapvető demokratikus vívmányokat... A munkáshatalom védelmére alakult munkásőregységek azóta is a szocialista haza tettekre szelvédelmezői.*”⁶

Szerencsére 1989 óta ez már nincs így!

De felmerül a kérdés: hogy állunk a látogatókkal ebben a korszakban? Hiszen a múzeum, végül is, a látogatókért van. Ezzel akkor sokáig nem törődtek. Miközben az utolsó, Magyarország számára békét jelentő években, 1938-39-40-ben a Déri Múzeumnak hivatalosan 49 490, 51 343 és kerekén 50 ezer látogatója volt, addig az 1949–1957 közötti időszakban a látogatószám rendre 50 ezer alatt maradt. Ahogyan Balogh István, már idézett beszámolójában, 1956 decemberé-

⁴ *Vezető Debrecen sz. kir. város Déri-Múzeumában.* Összeállította Ecsedi István igazgató. Városi Nyomda, Debrecen, 1930, 20–22.

⁵ *Vezető a debreceni Déri Múzeumban.* Második, átdolgozott és bővített kiadás. Összeállította Sőregi János múzeumigazgató. Városi Nyomda, Debrecen, 1939, 5.

⁶ *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz.* Módy György közreműködésével szerk. Dankó Imre. Déri Múzeum, Debrecen, 1978 (valójában 1980), 133–134 (az idézett szöveget Csicsai Károly írta).

ben fogalmazott: „Az állandó és időszakos kiállítások hatalmas látogatói tömeget mozdítottak meg. A látogatók száma azonban még nem érte el az 1939. évi legmagasabb csúcst, bár 1952-ben már alig néhány ezerrel maradt alatta.”

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a közgyűjtemények országos átalakítása illeszkedett a sztálinista kultúrpolitika főáramához. A nagyobb intézményeket szétdarabolták, a megyei, városi, egyesületi tulajdonban lévő múzeumokat államosították. Két nagyobb hullámban lecserélték az igazgatókat: először 1945-ben majd 1949–50-ben, számos, nem-kommunista tudóst elbocsátottak állásából. Ezzel szemben a vidéki közgyűjtemények egy ideig nem voltak a kultúrpolitika érdeklődésének fókuszában. Amint egy más ritmus szerint ezeket a múzeumokat is elérte a sztálinizálás, hasonló megfontolások szerint alakították át ezen intézményeket is. A folyamatot a megyei tanácsok alá rendelés, a megyei múzeumi és könyvtári szervezetek létrehozása tetőzte be, immár a Kádár-rendszerben. Így könnyebb volt őket kézben tartani, irányítani, politikailag instruálni. Ezen megyei múzeumi kényszerszervezetek szétbontására megkésetten, csak 2013-ban került sor. Ekkor kapta vissza múzeumát, a Déri Múzeumot, Debrecen városa. És büszkén jelenthetem, a látogatószám már minden évben meghaladja az 1939. évi csúcst!

Bölcseki Gusztáv

A teológia mint *ancilla ideologiae*¹

Az első kérdés, amelyet tisztázni kell, hogy kell-e egyáltalán európainak lenni a teológiának, vagyis elengedhetetlen feltétele-e a teológia művelésének egy adott egyház keretei között, hogy ún. európai színvonalú legyen. Hiszen nem beszélhetünk arról, hogy az egyház története során az egyes politikai határok között élő felekezetek egyforma szintű, egész Európában ismert és elismert tekintélyű teológusokkal dicsekedhettek volna, sem az utóbbi ötven évben, sem az azt megelőző századokban. Azt tehát nem lehet számon kérni a magyar teológia elmúlt fél évszázadának történetén, hogy nem adott Európának jelentős magyar teológusokat, vagy nem fejlesztett ki olyan sajátos teológiai irányt, amelyet mindenki elfogadott volna iránymutatónak.

A kérdést csak úgy érdemes feltenni, hogy az, ami teológiai munka címszó alatt történt a Magyarországi Református Egyházban az elmúlt ötven évben, megfelel-e azoknak a kritériumoknak, amelyek a teológia tudományának sui generis követelményéből erednek.

Három dolgot vizsgálhatunk ebből a szempontból: 1. a teológiai munka a megjelent publikációk tükrében; 2. a teológiai oktatás rendszere és színvonala; 3. a nem hivatalos teológia eredményei.

1948 és 1958 között gyakorlatilag megszűnt a tudományos teológiai publikálás lehetősége a magyarországi protestáns teológia számára. Érdemes ebből a szempontból két írást megvizsgálni. Az 1958-ban újraindult *Theológiai Szemle* vezércikkét, valamint a „Milyen teológiai irányzatokat tükröz a mai magyar igehirdetés?” (1964) című írást.²

A teológia a hit kritikai reflexiója. Ahol a kritika lehetetlenné válik, ott szükségszerűen elsorvad a teológia. A korszak általános jellegzetessége a reflektátlanság, s ezáltal a teológiai gondolkodás ellehetetlenülése.

Az egyháztörténet felvirágzása is a szelektivitás és a retrospektív szemlélet jegyében történt. A puritanizmus nem a kegyessége, hanem a társadalmi hatása miatt vált fontossá. Jóllehet Magyarországon korántsem volt ilyen hatása, de az

¹ Az előadás anyaga „Mennyiben európai a magyar teológia?” címmel megjelent a *Collegium Doctorum Magyar református teológia* c. folyóiratban: IX. évf. 33–42 (2013) <http://dc.reformatus.hu/data/2014/07/12/dc2013.pdf> (a szerző).

² Boross Géza: „Milyen teológiai irányzatokat tükröz a mai magyar igehirdetés?” *Theológiai Szemle*, 1964/3-4. sz., 78–97.

idézetek jól hangzottak. Ami igazán sajátosság volt, azt nem nagyon hangsúlyozták (a puritánok tették valóban népkönyvvé a Bibliát). A feltupírozott Kálvin-kutatás emlegetése mögött nem volt valóban komolyan veendő eredmény.

A két háború közti magyar teológia tabutémának számít, vagy úgy jelenik meg, mint túlhaladott kispolgári nézetek gyűjteménye. Például Kovács J. István egész teológiai munkássága egyetlen kiragadott idézettel válik megsemmisítőnek gondolt kritika tárgyává. A kiragadott mondat azt sugallja, hogy Jézus fenséges nyugalommal vonult el korának társadalmi kérdései mellett. A teológiai viták eltűnnek ebben a korszakban. (A kivételek, amelyek a szabályt erősítik: feltámadás – halhatatlanság, a teológia eredményeinek átültetése a gyülekezeti gyakorlatba, a gyermekkeresztség, a Biblia csalatkozhatatlansága.) Elképzelhetetlen az egyházvezetés által tett kinyilatkoztatás kritikai vizsgálata, amire a két háború között *volt* példa: Czeglédy Sándor 1938-ban megjelent „A prédikáció gyülekezetszerűsége” című munkájában alapos teológiai elemzésnek veti alá Ravasz László homiletikai nézeteit. Nem vagdalkozik, de teológiai kritériumok alapján mutat rá azokra a pontokra, amelyek szerint nem állnak meg az Ige mérlegén. S ezt mindenki a világ legtermészetesebb dolgának tartja. Nem lesz belőle személyeskedés, sértődés, nem kiáltanak ki senkit felforgatónak, hitetlennek, fasisztának, kommunistának vagy liberálisnak. A püspök írása nem kötelezően használandó idézetgyűjtemény, s nem akkor európai a teológia, ha a püspök látását magáévá teszi, ha az „amint helyesen mutat rá”, „ahogy tanításából megismerhettük”, „ahogyan iránymutató eligazítást ad” kezdetű mondatok igazolják a bölcsességet.

Megválaszolandó kérdés, hogy európaiságot jelentett-e az a nem hivatalos (főleg holland szigorú református) partizánmunka, amikor az ecclesia docens hozta a maga ortodoxiáját?

Felbukkan a liberalizmus és a fundamentalizmus megkésett vitája, s megjelenik egy halvány kísérlet utóbbinak a teológiai oktatásban való institucionalizálására, a Miskolcon elindított teológiai képzés alapszabályában érhető ez tetten.

A megbízhatóság kategóriájának alkalmazása a teológiai oktatásban úgy jelentkezett, hogy voltak kérdések, amelyekről csak meghatározott személyek nyilatkozhattak, írhattak, taníthattak. Ehhez egy apró adalék. Másodállású teológiai tanársegédként a tanszékvezető távollétében rám bízta egy szemináriumi ülés megtartását. Mivel nem volt szemináriumi beszámoló, javasoltam, hogy foglalkozzunk az ateizmus jelenségének teológiai vizsgálatával. A néhány résztvevő előtt elemeztem az ateizmus különböző típusait. Néhány nap múlva az akkori dékán számon kérte rajtam, hogy miként vetemedhettem erre a lépésre, hiszen ez olyan téma, amiről csak két akkori professzornak volt joga bármit is mondani. A dékáni figyelmeztetésnél sokkal jobban fájt, hogy az eset jelentője –

kizárásos alapon – csak a szemináriumon résztvevő diákok valamelyike lehetett. Ennyit a légréől.

Az utánpótlás kérdése megoldatlan. Az ösztöndíjas külföldi utak nem eléggé átgondoltak. Egy év sok mindenre nem elég. A hazatérőknek nincs nagyon terük, sokszor eltűnnek. A teológiai képzés struktúrája kevés mozgásteret enged. A teológia egyházi funkciójának hangsúlyozása leggyakrabban azt jelenti, hogy az egyházi funkcionáriusok privilégiuma a teológia művelése.

A teológia önállóságának kérdése újra meg újra felvetődött az elmúlt fél évszázadban. A teológia csak az egyházvezetés kontrollja alatt, az egyházvezetés instrukciói szerint folytathatja munkáját, csak így van létjogosultsága. Ez a *cantus firmus* sokféleképpen visszatér a különböző megnyilatkozásokban. A központosítás itt is érvényesül. Központi témák, központi előadók a lelkész-továbbképző tanfolyamokon, a hozzászólások gondosan koreografált és gondosan ellenőrzött sora nagyon sokakban egyfajta passzív rezisztenciát váltott ki, amelyik ma is érezhető. A belső azonosulás megtagadása valószínűleg annyi energiát emésztett fel, hogy a lelképásztorokban nem maradt igény akkor sem, amikor lehetőség nyílt a változtatásra. A mai egyházkormányzat sem mentes a teológia féltésének attitűdjétől. A teológiai gondolkodás önállóságának szolid és szelíd megszólaltatásával szemben általában az egyháziatlan, a gyülekezetek valóságától elszakadt, dekadens nyugati luxusteológiák rémképével való riogatás áll.

A mögöttünk levő évtizedek református teológiai munkásságának kritikai feldolgozása a mai nemzedék számára elvégzendő feladat. Ahhoz, hogy ez ne a „bűnbakkeresés” mechanizmusa legyen,³ hanem katarzist adó szolgálat, valóban teológiai munkát kell végezni. Teológiát csak teológiai kritériumokkal lehet mérni. Fontos teológiai aspektusra mutat rá *Török István Barth* nyomán, amikor egyfajta krisztológiai herezist lát megjelenni az ősi hitvallást – Jézus Krisztus Úr – kiegészítéssel ellátó teológiai vonalvezetésben. Ez a kiegészítés, amely egyre nagyobb helyet követelt magának, míg végül mindent meghatározó tényező lett, így hangzott: ...ezért igent mondunk a szocializmusra.⁴ *Bogárdi Szabó István* disszertációjában⁵ az egyházvezetés és a teológiai munka összefüggését (összemosódását) vizsgálja rendkívül fejlett és éles kritikai érzéssel boncolva az ekkleziológiai herezist.

³ Török István írja 1989-ben: „Bereczky Albert és Révész Imre életművének minden időkre maradandó része a bűnbánat hangsúlyozása. Későbbi ígéhirdetésünkben elhalkult a bűnbánat szava... Valóban kísért a bűnbánat másokra hártó alakja, személyeskedő formája, amelyik elakad a bűnbakkeresésnél. Csak a tegnapiak bűnét akarjuk megvallani.” Török: Továbblépésünk közös gondja, in: *Határkérdések szolgálatunkban*, 173.

⁴ Török István: A megújulás teológiai feltétele, in: *Confessio* 1990/1, 122–124.

⁵ Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*, Debrecen: Ethnica, 1995.

Mivel az ideologikus-totalitáriánus államszerkezet sajátossága volt a valóság iránti érzék szinte totális hiánya,⁶ ezért nem tartom haszontalannak ebben az összefüggésben az egyházkép és a teológiai munka realitásának jellegzetes vonásait felmutatni.

Az egyházkép változásának felvázolásánál abból kell kiindulnunk, hogy a vizsgált korszakban a népegyházi keret alapjaiban megrendült, széttöredezett, teljesen azonban soha nem szűnt meg, sőt a mai helyzetben egyes jelek arra mutatnak, hogy felemás formában bizonyos elemei továbbélnek, illetve újjáélednek.

A folyamat legfontosabb állomásai, illetve a változásokat előidéző tényezők:

1. A református egyház felelős vezetői már a háború befejezése előtt világosan felismerik, hogy a küszöbön álló változások gyökeresen új helyzetet teremtenek az egyház számára. Révész Imre 1944. december 1-jén kiadott utasításában óva inti a tanárokat, hogy bárki is „...a mai helyzetet ... valami epizód-szerű közjátéknak tüntesse fel, amelynek elmúltával lényegileg éppúgy a megelőző társadalmi és politikai rend, az eddigi közszellem fog visszatérni, mint ahogyan 1919 augusztusától kezdve történt...” Az intő szó sokaknál süket fülekre talált. Egészen 1956-ig mind az állami egyházpolitika, mind az egyházi közvélemény döntő többsége – természetesen homlokegyenest ellenkező nézőpontból – átmeneti szükséges rossznak tartotta a kényszerű együttélést. Vallásszociológailag nézve ezen az állásponton az 1948-as Egyezmény semmit nem változtatott.

2. A bibliai alapon történt reális helyzetfelmérésből a háború után legitim módon – azaz Isten Igéje szerint – nem következhetett más, mint bűnvallás és bűnbánattartás. A Zsinati Tanács 1946. évi bűnvalló nyilatkozata máig csorbí-

⁶ „Man sprach zwar über positivistischen Rationalismus in der sozialistischen Gesellschaft, aber im Grunde genommen wurden die Rationalität und Realität den Götzen der Ideologie geopfert. Die Ideologien des 19. und 20. Jahrhunderts und insbesondere der Marxismus-Leninismus haben immer behauptet, dass sie den bürgerlichen Rationalismus (eigentlich ein Irrationalismus) durch einen „höherwertigen Rationalismus“ ersetzen müssen. Sie waren fest davon überzeugt, dass sie die Regelmässigkeiten der Geschichte mit Hilfe der wissenschaftlichen Analyse genau aufdecken könnten und auf Grund dieser Kenntnisse eine durch und durch rationale Gesellschaft aufgebaut werden könne. Dieser übertriebene Aufklärungsglaube hat zur Folge gehabt, dass es zu einer totalen Verfinsternung kam. Diese totale „hyperrationale“ Haltung hat sich als „irrer Irrationalismus“ erwiesen. Man könnte auch etwa so formulieren: Wir hatten zuviel und zugleich zuwenig von der Aufklärung erfahren. Das Zuviel bedeutete einen Rückfall in absolutistische Tendenzen und manchmal mittelalterliche Methoden. Das „Zuwenig“ heisst für mich, dass es zu einer echten Begegnung und ehrlichen Auseinandersetzung mit all den Fragen, die die Aufklärung für das Christentum bedetet, in Ungarn noch nicht gekommen ist.” Bölcskei Gusztáv: Aufklärung und Säkularisation für die Kirchen in Ungarn, in: *Kirchen im Kontext unterschiedlicher Kulturen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1991, 385–392.

tatlan aktualitással tesz bizonyosságot arról, hogy az egyház „*prófétai tisztét hűségesen nem teljesítette. Nem vigyázott eléggé az igehirdetés tisztaságára; az egyházi előjárók között nem tartott kellő fegyelmet; a szeretetben meglustult; a hatalmasokkal megalkudott s világi rendelkezéseknek helyet adott az egyházban.*” Az egyéni felelősség hangja sem hiányzik ebből a bűnvallásból: „*...minden gyülekezeti tag nevében megvalljuk, hogy nem voltunk az Igének sem figyelmes hallgatói, sem hűséges megtartói. ... Világosságunk nem fénylett, sónk megízeltlenül s életünk nem adott dicsőséget a mennyei Atyának.*”⁷

A bűnbánat motívuma a továbbiakban is megmarad, tartalma azonban beszűkül. Egyfelől a pietista teológiai hagyományokat követve a bűnbánat értelme az egyéni életben az erkölcsi integritás hiányára történő koncentráció, ami a történelem dimenziójának és a strukturális gonoszság tényének jelenbeli ignorálásához vezet. Csak abban az értelemben szólal meg, ha az elmúlt korszak társadalmi bűneinek ostromozásáról, illetve az egyháznak a szociális kérdésben való csődöt mondásáról van szó. Másfelől a bűnbánat alkalmas jelszóvá válik mindenkor, amikor az egyház csak a legendásabb formában is kritikát kívánna gyakorolni a társadalom, a politikai élet torz, Isten- és emberellenes cselekedetei miatt. A bűnbánat említése ekkor arra jó, hogy arra emlékeztesse az egyházat, hogy elveszítette a beleszólás és a kritika jogát, mert a múltban profétai tisztét nem gyakorolta következetesen. Ezt a bűnbánatot már nem követheti az Isten irgalmába és az Úr Jézus Krisztus közbenjárásába vetett bizalom, s az a reménység, hogy megújulás és élet támad az igaz bűnbánat nyomán. A bűnbánat következménye a fentebbi értelmezés alapján nem lehetett más, mint a kritika elnémulása, a lojalitás legfőbb erénnyé tétele, s az új társadalmi rendnek a jóval, már-már a legfőbb jóval való azonosítása, kötelességszerűen megújítandó hűségnyilatkozatok, s alkalmazkodáskényszerből fogant önkéntes visszavonulások az élet és a társadalom nyilvánossága előtt a templom falai közé, ahonnan kilépni csak hívásra szabad és lehet. A beszűkített és instrumentalizált bűnbánat-fogalom így vált az egyházkép torzulásának egyik fontos okozójává.

Az önkritika – a bűnbánat formájában – a nagy történelmi fordulópontok alkalmával jelenik meg látványosan, majd ezek után teljes mértékben eltűnik. A bűnbánat mindig a már lezárt útra vonatkozik, s a jelenre nézve nincs létjogosultsága.⁸ Egy jó út van, amelyen járunk. Ez pedig nem más, mint a relativum abszolutizálása. Aki ez ellen emel szót, az felforgató. Az 1967-es Zsinati Tanítás példaértékű utalása ebben a tekintetben az a részlet, amelyik a Zsinati Tanács

⁷ Tájékoztató az egyházkerületi elnökségek 1946. május hó 6., 7. és 8. napjain tartott megbeszéléséről, in: *A magyarországi református egyház 1939. március 1-én megnyílt zsinatának irományai.* 47. szám, 4-6.

⁸ Ezzel a szemlélettel rokon az a kegyességi gyakorlat, amikor bizonyágtétel címen pl. egy 70-80 éves keresztyén ember a gyülekezet nyilvánossága előtt megvallja a 16 éves korában elkövetett bűneit.

1946-os megnyilatkozásait értékeli: „*A református egyház Zsinati Tanácsának évenként tartott ülésein rendre megszólalt a bűnbánat hangja. Ezekre a megnyilatkozásokra hivatkozott a Zsinati Tanács ünnepélyes nyilatkozata, amely döntő fordulatot jelentett az egyház és a kialakuló társadalmi rend viszonyában. Hamarosan kiderült azonban, hogy a bűnbánat hangoztatása hamis szándékokat is takarhat. Az elvileg kötelező bűnbánat elvi elismerése nem sokat ér. Az igazi bűnbánat ismérve: másképpen csinálni. ... Az út, amelyen az egyház – belső tusakodás után – elindult: a bűnbánat, az engedelmesség és a megújulás útja, nem volt zökkenőmentes. Megjelentek olyan kísértések, melyekkel küzdeni kellett és szüntelenül küzdeni kell. Alig ocsúdott fel az egyház kábultságából, máris megjelent az egyházi fölény kísértése. Ez a szemléletmód és magatartás mindent jobban akart tudni és minden vonatkozásban ki akarta oktatni az új társadalmat, ahelyett, hogy demokratikus történelmi hagyományaihoz híven segítette volna. Joggal merült fel a kérdés: melyik az egyház igazi hangja: a bűnbánó nyilatkozatoké, vagy a fölényes kitanításoké? Csak sajnálni lehet, hogy a Zsinati Tanács 1946. május 9-én kiadott bűnbánó nyilatkozatát is kísérte egy másik nyilatkozat, amely »általános romlásról« beszél. Az egyháznak ezekkel a kísértésekkel szembe kellett néznie. Ez a hang és ez a lelkiület nem tűnt el nyomtalanul. Ennek a ténynek szomorú következményeit 1956-ban, az egyházi lázadás eseményeiben szenvedtük át.»⁹ Az a bizonyos „másik nyilatkozat”, amelyikre utalás történik, Enyedi Andor püspök előterjesztésére került a Zsinati Tanács elé, s a következőképpen hangzik:*

„Zsinati tanácsunk aggodalommal és fájdalommal látja, hogy az istenfélelem meglazulásával a közerkölcs is nagyon megromlott. Az emberek kívánják a másét. És ha megkívánják, el is veszik. Úgy veszik el és úgy birtokolják a másét, mintha az az övék volna. Kezdünk olyan állapotba jutni, amelyben mindenki bizonytalanságban van önmaga felől és afelől, amiye van. S amint nem szent az emberek előtt a más vagyona: éppen úgy nem szent a kimondott és adott szó: nem szent a másik ember becsülete vagy szemérme sem. Hazug, rágalmozó, szitkos és szennyes szavak röpködnek szájról szájra olyan ajkáról, amelyeket Isten áldásra, dicséretmondásra, az igazság szólására és építésére teremtett. Botránkoztató szavakat botrányos cselekedetek követnek, irigység és gyűlölet mérgét leheli az emberi szív, amelyből szeretetnek és jóakaratnak kellene kiáradni. Mindenáron való mulatozás, léha örömkertetés vágya foglalja el ifjainkat akkor, amikor a reánk szakadt válság mindannyiunktól a komoly magunkba szállást, minden erőnk és képességünk munkába állítását, a megnövekedett és megnehezdedett életfeladatokhoz való felkészülést kívánja meg. Bomladozik a család: szakadoznak a hűségnek, megértésnek, összetartásnak azok a lelki kötelékei, amik házastársakat, szülőket és gyermekeket, embereket és magyarokat egybefűzhet-

⁹ Örökségünk és feladatunk: a reformáció, Budapest, 1967. *A Magyarországi Református Egyház 1964. április 1. napján megnyílt Zsinatának irományai*, 12. szám, 31–32.

nének. Úgy látszik, hogy »ez a nép nem tért meg az őt verő Istenhez és a seregeknek Urát nem keresték« (Ésaiás 9:13). Nem gondolják meg sokan, hogy a bűnben csak megrothadni és tönkremenni lehet, hogy »az igazság felmagasztalja a nemzetet: a bűn pedig gyalázatára van a népeknek«. (Pldb. 14:34) Nehogy bűneinkkel az élő és igazságos Istennek újabb és még súlyosabb ítéletét idézzük magunkra, mint amilyen alatt most szenvedünk: a zsinati tanács felhív minden jóérzésű embert az erkölcsi romlás megállítására, egyúttal felajánlja az egyház szolgálatát a Krisztus vérében való megtisztulásra. Különösen inti egyházunk tagjait, hogy az általános romlásban [kiemelés tőlem] legyenek a föld savai és a világ világosságai. Ne győztesse meg a gonosztól, hanem a kegyelem és a hit erőivel győzzék le magukban a gonoszt, hogy így másokat is a gonosz felétti győzelemre segíthessenek és munkálják a mindeneket megrontani akaró Sátán hatalmából való kiszabadulást, jobb és szebb jövőnk alapjainak lerakását.»¹⁰

Ugyanezen az ülésen fogadnak el egy olyan nyilatkozatot is, amelyiknek a stílusa és módszere egyszerre érvényesíti a kritikai distancia és a relatív elfogadás kritériumait:

„A konvent lelkészelnöke tájékoztatta a jelenlévőket az általános politikai helyzetről. E célból megelőzően beható megbeszélést folytatott a miniszterelnökkel és a protestáns államtitkárral. A tájékoztatás után meginduló beszélgetésben részt vett Bereczky Albert is. A konferencia számba vette a jelenlegi helyzetet, annak biztató és aggasztó vonásait. Megállapította, hogy az aggasztó vagy elítélendő mozzanatok miatt nem szabad elfeledkezni az eredményről, de az eredmények hangoztatása mellett nem szabad elhallgatni a jogos kritikát sem. A konferencia hangsúlyozza, hogy Isten iránti hálával fogadja a háború megszűnését, a végzetes nyilas uralom alól való felszabadulásunkat, a demokrácia tiszta és szabad levegőjének lehetőségét s a nagy alkalmat arra, hogy megszabaduljunk sírunkat ásó nemzeti bűneinktől. De aggodalommal látja a gazdasági helyzet riasztó voltát, egy új, a réginél rosszabb bürokrácia elhatalmasodását, a panama és a korrupció megszorodását, a gyűlölködés szellemének folytatódó jelentkezéseit, a megtorlás kegyetlenségét és a mesterséges tömegszennedélyeknek az igazságszolgáltatásban és az igazgatásban való érvényesülését. Nincs módjában az egyház vezetőségének, hogy ezekről a kérdésekről akár a sajtóban, akár a nemzetgyűlésen, vagy törvényhatóságon véleményét kifejtthesse. Nincs más út számára, mint az, hogy előterjesztéssel él az államkormányhoz s az egyes időszaki kérdésekben elvi álláspontját kifejezi. Ezt teszi az összeomlás óta és tette a következő kérdésekben: rendőrségi túlkapások, közéleti korrupció, kegyelmezési jog gyakorlása, az erőszakos népcseré, új antiszemitizmus, hadifoglyok hazaszállítása, külföldi testvéregyházakkal való kapcsolatok helyreállítása, a földreform során elkövetett túlkapások és törvénytelenések orvoslása, házassági jogsza-

¹⁰ Tájékoztató, i. m., 9–10.

bályok módosítása stb. ... Végigtárgyaltuk az iskolázás kérdéseit is. ... Természetes dolog, hogy ez a felfogás nem ejti el az államsegély gondolatát mindaddig, amíg az államsegélyre számítani egyáltalában lehet. Ma az állammal szemben egészen más az igényünk, mint régen. Régen erkölcsi okok alapján vagy a méltányosság és a viszonyosság elve alapján kértük az államsegélyt, most követeljük kisajátított földbirtokaink, tönkrement tőkéink, lerombolt épületeink kárpótlását. A magyar állam igen helyesen elismerte e kártalanítás kötelezettségét a hazatért deportáltakkal szemben. Ez a kártalanítási igénye minden kulturális és jótékony-sági intézménynek is megvan azzal az államkormányval szemben, amely gazdasági politikánkat szigorú szankciókkal irányítja s az ország újjáépítésére vállalkozott.”¹¹

3. A „relacionalitás” kritériumának elhanyagolását jelzi az a tény, ahogyan az egymástól eltérő teológiai-kegyességi irányzatok uniformizálása bekövetkezik. Az egyházkép alakulásának fontos eleme volt az ébredési hullám hatása a református egyházon belül. Az egyházi élet megjelenési formái közül az egyesületek feloszlásával és beolvásával eltűnt a kis közösségek iránti igényt szolgáló forma, illetve hivatalosan nemkívánatosnak nyilvánított. Ennek az elemnek az egyházba való integrálása helyett annak elfojtása következett be, egészségtelenné és csonkává téve mindkét részt az egyházon belül. A háttérbe és illegalitásba szorított ébredési mozgalom és a hivatalos egyház között nem alakult ki egészséges párbeszéd. Ez egyébként általánosságban is eluralkodott az egyházkormányzati stílusban. Az „utasítás–jelentés–ellenőrzés” mechanizmusa fokozatosan lehetetlenné tette a bizalom légkörét, s azt bizalmi emberekkel helyettesítette. Ennek az állapotnak logikus következménye volt a társadalmi krízishelyzetekben elemi erővel megnyilvánuló bizalmi válság (1956, 1989). Miu-tán hiányzott az eltérő vélemények, eltérő kegyességi típusok egymással való egyenrangú kapcsolattartása, a vélemények megcsontosodtak, végletessé váltak, s mint ilyenek törtek felszínre, s öltöttek alakot abban a pillanatban, amint a kegyúri jogokat gyakorló állami apparátus megszűnt a belső egyházi status quo biztosítója lenni.

4. Az egyházkép változásában természetesen nagyon nagy szerepet játszott az a társadalmi változás, amelynek következtében a református egyház társadalmi bázisának számító paraszti életforma széttűzött. A valóságérzék nagyfokú hiányára és teológiai reflektálatlanságra utalnak azok a megnyilatkozások, amelyek olyan egyértelmű vívmánynak állítják be a mezőgazdaság szocialista átszervezését, nem törődve azzal, hogy a gazdaság működésének elemi szabályait figyelmen kívül hagyó új gazdasági forma sem rentábilis nem lehet,

¹¹ Uo. 26–27.29.

sem nem felel meg az emberléptékűség kritériumának. A városiasodás ellentmondásos folyamata egykor önálló gyülekezeteket tett életképtelenné, a szekularizált környezet kihívásaira az egyház nem tudott megfelelően reagálni. A társadalmi bázis elvesztésének vészterhes következménye a laikus elem egyházi marginalizálódása, majd az újabban jelentkező „klerikus-ellenesség”. A kritikus laikus elem eltűnése az egyházból nagymértékben járult hozzá az egyházi élet területén sok helyen jelentkező pongyolaságok, lazaságok s a kontraszelekció következményeinek néma eltűréséhez.

5. Mai helyzetünket furcsa ellentmondásosság jellemzi. Egyfelől a társadalom az 1989-ben bekövetkezett változások után szinte messianisztikus reménységgel tekintett az egyházra, s várt tőle egyedül üdvözítő megoldásokat. Egyértelműen megnőtt az egyház nyilvánosság-karaktere. A felkínált feladatokat az egyház csak népegyházi keretben tudja elvégezni. Ez olyan visszatérés lenne, amely nem számol a teljes mai és holnapi realitással. Igaz, hogy az egyház nem a földi realitásból él, de még kevésbé élhet a múlt intézményrendszerének felélesztéséből. Belső tisztázódás nélkül nem lehet hitelesen hozzáférni az új vagy újra felkínált feladatok végzéséhez.

6. A belső tisztázódás igénye számunkra azt jelenti, hogy megfogalmazzuk azokat az alapvető kérdéseket, s megkíséreljük az azokra való választást is, amelyek a teológia és az egyház kapcsolatára, a teológia legitim művelésére, a sajátos magyar református teológiai profil megtalálására vonatkoznak. Ezek között az első annak újrafelfedezése és a gyakorlatba való átültetése, hogy a teológiának az egyházban elfoglalt helyét mindig az a dialektikus feszültség határozza meg, amely a hit kritikai reflexiója, a hit megélésének kegyességi formái és az egyház élettevékenységeinek zavartalan funkcionálását segítő egyház-kormányzat között fennáll. Ahol ez a feszültség feloldódik, az élő organizmus egysége helyett az „egyhangúság” válik a legfőbb és követendő erővé. Akár az egyház-kormányzat, akár valamilyen kegyességi irányzat részéről következik is be a teológia „instrumentalizálása”, az egyház egésze sínyli meg. Az egyházkép torzulása és a teológia torzulása szükségszerűen együtt jár, lényegükön fogva összetartozó valóságok.

Újra meg újra találkozunk azzal a fordulattal (mind a hivatalos egyházi, mind a szolgálat teológiáját értékelő hivatalos marxista állásfoglalásokban), hogy a magyar református teológia szociáletikai felismerései nem teoretikus megfontolásokból, hanem „egyszerű engedelmességből”¹² születtek. Ez a mondat azonban a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szociáletikai lépésekhez szükséges teológiai-elméleti munka, a valóságlátás, a gyakorlattal való konfrontálódás szinte teljes mértékben elmaradt. Deklaratív módon szólalnak meg azok a bizonygatások, hogy a gyakorlati döntések mögött bibliai felismerések, s magyar reformá-

¹² „*Omnis recta cognitio ab oboedientia nascitur.*” Ez a kálvini mondat olyan legitímációs alapként fungált, amelyre már szinte gondolkodás nélkül lehetett hivatkozni.

tus teológiai hagyományok vannak, ezek azonban nem meggyőzőek. Túlzottan leegyszerűsödik és lerövidül az út a bibliai felismerés és a gyakorlati következmény között, az „argumentum” pedig mégiscsak annak hangoztatása, hogy „az idő, a történelem bennünket igazolt”. Az következett be, amit Arthur Rich a tényleges- és áladottságok közti különbségtétel kapcsán ír. Azokat a struktúrákat nevezi áladottságoknak, amely mögött a kritikai vizsgálódás ki tudja mutatni, hogy egyéni vagy csoportérdekek érvényesítése következtében alakultak ki, s megváltoztathatatlanságuk hangsúlyozása csak ezeknek az állapotoknak a szentesítésére, igazolására szolgál. Az „egyszerű engedelmesség” így olyan dolgokba való beletörődést is okozott, amelyek sem a „tárgyszerűség” sem az „emberléptékűség” kritériumának nem feleltek meg. Így ez a mondat a teológiai beszűkülés kifejeződése és indirekt megvallása. Nem a „később születettek kegyelmi ajándékával való könnyelmű visszaélés” írhatja ezeket a sorokat, inkább az a figyelmeltetés, ami a mának is szól. A politika, a gazdasági struktúrák képviselői ma is hajlanak arra, hogy „áladottságokra” hivatkozzanak. Áladottságra való hivatkozás például, hogy egy céget, amelyik a legkülönbözőbb politikai árnyalattú lapokat vásárolja fel, egyetlen szempont vezérel: a nyereség. Mert ennek – az önmagában jogos – szempontnak az abszolutizálása lehetetlenné teszi más szempontok érvényesülését. Arra hivatkozni, hogy „mi is tudtuk, hogy mit kellett volna, s tettük, amit lehetett” nem elég meggyőző, mert a késői olvasónak az az érzése, hogy ez volt a létező világok legjobbika. Ennek teológiai igazolása nem volt szükségszerű.

A teológiai munka lényegében alárendelődött a „túlélési stratégiára” berendezkedő egyházkormányzásnak. Ez pedig a teológia számára fatális következményekkel járó dolog, mert „egy tisztességes teológiát éppen az különböztet meg az egyházkormányzattól, hogy nem hajlandó kompromisszumokra.”¹³ A „túlélési stratégia” nem alkalmas arra, hogy a valóságnak megfelelő útmutatást tudjon adni. A „túlélés” ugyanis jellegzetesen apokaliptikus fogalom, amelyik csak arra tekint, hogy átsegítse az egyént vagy a közösséget a küszöbön álló nagy katasztrófán.

Jellegzetes megfogalmazása annak a cinizmusnak és nemtörődömségnek, amellyel a tényleges teológiai munka értékét mérte az elmúlt korszak, az egyik egyházi funkcionáriusnak – természetesen nem írásban rögzített – szállóigévé vált megfogalmazása a teológiai tanulmányi munka szempontjairól. Eszerint két dologra kell ügyelni: 1. ne legyen benne, hogy nincs Isten; 2. ne legyen benne, hogy „éljen Horthy Miklós”. Ez magyarul azt jelenti, hogy adjunk a látszatra, ne keltsünk feltűnést, ne botránkoztassuk meg „református népünket”, másfelől: a rendszer szent és sérthetetlen, azt érinteni kritikusan nem lehet (változtathatatlan,

¹³ Jüngel, Eberhard: *Der königliche Mensch*, in: *Barth-Studien*, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Mohn, 1982, 233.

azaz abszolút jelleget ölt), legfeljebb legitimizálni lehet és kell. „Csólatásossá” válik a teológia, ha erről elfeledkeznek. Lehet, hogy van, amikor puszkacsó mered rá, de egy idő után már akkor is látja, ha a puszkacsó rég eltűnt.

7. Az instrumentalizált teológia mindig szelektív teológia. Az egyház-kormányzat által instrumentalizált teológia analízisre váró jelensége a szelektív Barth-interpretáció, s annak hatása, el egészen egyfajta doketista kijelentés- és igehirdetés-felfogásig,¹⁴ amely egyrészt lehetővé tette, hogy teológiai alapon ne foglalkozzunk az emberi élet, kultúra, tudomány számos új jelenségével (mivel ez az ideológia részéről tiltott zónává vált az egyház számára),¹⁵ másrészt hozzájárult az igehirdetés felületessé és színvonalatlanná válásához. A szelektív exegezisre, a hangsúlyeltolódásokkal aktualizált bibliamagyarázatokra bőven lehet sorolni a példákat.

8. Az instrumentalizált és szelektív teológia mindig beszűkülő és beszűkítő teológia. Lehetséges, hogy néhány teológiai divathóborttól megmenekültünk az elmúlt ötven esztendő során, de gondoljuk csak meg, nem az lett-e ennek a védettségnek az ára, hogy nem is szembesültünk a valóban fontos nagy kérdésekkel és teológiai problémákkal. Ha csupán címszavakban végigtekintjük az elmúlt fél évszázad európai teológiatörténetét, látjuk, hogy ki nem kerülhető kérdésekre maradtunk részben vagy egészen adósok a válasszal: (mitológiátlanítás – 40-es évek, valláskritika – 50-es évek, szekularizáció – 60-as évek, az ún. „posztkrisztianus” korszak – 70-es évek, az új vallásosság – 80-as évek).

A beszűkülés érvényesült a teológusképzés struktúrájában is. Nem kétlem, hogy lehetett ebben jó adag „túlélési stratégia” is, változatlanul fenntartani azonban végzetes félreértés lenne. A beszűkülés további formája a többi tudománnyal való kapcsolat elvesztése. A jelenleg tartó, a teológiát-teológust kuriózumnak

¹⁴ Barth teológiáját nemigen szerencsés „dialektikus” teológiának nevezni, mert a dialektikához az is hozzátartozna, hogy képes legyen közvetíteni. Sokkal inkább a „kriszisz”, vagy a „diasztázis” teológiája elnevezés illik rá, mert erre a közvetítésre nem képes. (W. D. Marsch) A szelektív Barth-interpretáció szociáletikai vonatkozása azt jelenti, hogy sem a transzcendentális-eszkatológiai megközelítés kritikai potenciálját nem használták, sem a krisztológiai megközelítés analógiás társadalomértelmezésének konzekvenciáit nem vonták le. A Barth felfogása és a szelektív interpretáció közötti pregnáns különbség, hogy predikatívumból szubsztancia lett: a politikai teológia helyett teológiai politika született, ami ellen maga Barth mindig vehemensen tiltakozott. Vö.: Karl Barth: *Kirchliche Dogmatik* I,1, Zürich: Zollikon Verlag, 1939, 75–76.

¹⁵ A teljesebb igazság kedvéért arról sem szabad elfeledkezni, hogy ez nemcsak az egyház esetében volt így, hanem az egyházon kívül lévő szekuláris tudományok számára is tiltott zónák voltak ezek. Innen magyarázható az a szociológiai konjunktúra, amelyet néhány éve átéltünk Magyarországon. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a tények ismerete, feltárása, a szituáció analízise önmagában még nem megoldás, csupán szükséges előfeltétel.

tekintő konjunktúra-korszak elmúlásával derül majd ki, hogyan alakulhat ki az integráló-interdiszciplináris új paradigma ezen a téren.

A beszűkülésnek vannak személyi vonatkozásai is. A többi felekezethez hasonlóan nálunk is jószerevel felmorzsolódott egy „nagy” teológus generáció, egyházpolitikai érdekek áldozataivá váltak közülük többen, katedrától és publikációs lehetőségtől fosztattak meg. Az utánpótlás kérdése sürgető, nagy erőfeszítést igénylő feladatunk.¹⁶

A felsorolás nyilván folytatható, s részletezése is szükséges. Megjegyzéssel azokra a területekre kívántam ráirányítani a figyelmet, melyeken emberileg szólva most nekünk lehet és kell – saját dolgainknak utánanézve – a legtöbbet tenni. S ebben – szociáletikai vonatkozásban – hathatós segítségnek tartom *Rich* gondolkodásmódját. A „*verítés opposées*” módszerének alkalmazása nélkül ugyanis a teológiai kulcsszavak már csak jelszavak. Nem elég azt mondani, hogy a hátunk mögött van, felejtjük el, azok csak alkalmazkodáskényszerből született jelszavak voltak. A jelszavak nem csupán „füst és hang”, nem múlnak el nyomtalanul. H. J. Iwand közismert szavaival: a golyó akkor is gurul még, ha a kéz már régen elengedte azt.

¹⁶ Az elmúlt korszak tudományos-teológiai munkásságának furcsa, kettős arculata van. Egyfelől az látszik, hogy a teológia művelői valóban európai színvonalon ismerték a külföldi kutatások eredményeit. Figyelembe véve még azt is, hogy néhányan nem publikálhattak, sokkal gazdagabb az egyházi szakfolyóiratok teológiai termése, mint ma. Elég áttekinteni ezeknek a folyóiratoknak a tartalomjegyzékét pl. annak a ténynek a megállapításához, hogy a megjelenő könyvismertetések, aktuális teológiai témák sokkal gyakrabban és nagyobb számban jelennek meg, mint akár napjainkban. A „közvetítés” azonban már nem történik meg hitelesen, mert az adaptálhatóság mércéje nem teológiai kritérium, hanem az alkalmazkodáskényszer szülte. Ennek a kettősségnek eklatáns példája az a tanulmányi anyag, amelyet a magyar protestáns teológusok közössége dolgozott ki az 1968-as uppsalai nagygyűlésre. Korrekt és alapos teológiai elemzés, amelynek logikus eredményeként azonban egészen más szociáletikai következtetésekhez kellene jutni, mint ami ebben az anyagban történik. Az inkonzekvencia sok tekintetben magyarázható a kényszer szülte helyzettel, de semmiképpen nem legitimizálható.

Duffek Mihály

Zeneművészet és zenetudomány az ötvenes években

A kommunista hatalomátvételt követő esztendőkből, a negyvenes évek végén és a vizsgált ötvenes évtizedben a zeneművészet és a zenetudomány területén is mélyreható változások történtek, amelyek szinte a rendszerváltásig meghatározták a hazai zeneművészet, a zeneoktatás, és a zenetudomány pozícióit, jelentőségét, tevékenységét, folyamatait. Jelen összefoglalónk nem foglalkozik azokkal a zenei műfajokkal, amelyek elsősorban a szórakoztatás céljából léteztek, így a jazz elemeit magán hordó tánczenével, vagy éppen az éttermi szórakoztatást szolgáló élő cigányzenével, ahogyan magával a jazz zenével sem. Szintén nem tárgya a jelen írásnak az egyházzene helyzetének vizsgálata.

A kultúra legkoncentráltabb értékteremtő zenei komponense a művészet eszközeivel a világot láttatni szándékozó tudati elem, amelyről Platón óta tudjuk, hogy kiváló eszköze a tömegek mentális befolyásolásának. Aki maga is megélte a vizsgált korszakot, emlékezhet arra a kiterjedt mozgalmi tömegdalkultúrára, amely a szocialista rendszer elfogadására buzdított, a még igencsak újjáépülő országban valamiféle optimizmust sugallt, megközelítve az iskolában tanuló gyermekek nemzedékeit is. Mintául szolgált az egykori Szovjetunió útmutatása, amelyből a hatalmat éppen megragadó új politikai rendszer sokat akart tanulni, vagy talán azt nagy szorgalommal másolni igyekezett. Ez a zenei lenyomat könnyű elsajátíthatósága miatt igen gyorsan általánossá vált az iskolákban, a politikai ünnepeken, sok, egyébként nagy tehetségű zeneszerző is alkotott ebben a műfajban, tehetséges előadóművészek is részt vettek előadásukban, de összességükben ezek az alkotások döntően nem tartoztak a zeneművészet veretes értékeihez...

A művészetek az új ideológia értelmében az új embertípus kialakításának szándéka szerint hatékonyan felhasználhatóak voltak a társadalom tudatformálásában, s ebben a zeneművészet kiemelkedő szerepét az adja, hogy a zenei műalkotás az intellektust, a lelket célozza meg, ezen keresztül sugall érzelmeket, hangulatokat, úgymond olyan attitűdök kialakításában hatékony, amelyeket a politika tudatosan kívánt létrehozni a lakosság széles köreiből. A szocialista realizmusnak elnevezett irányzat szellemében, Andrej Alekszandrovics Zsdanov útmutatásainak megfelelően jelent meg a hazai művészetpolitika az ideológiában és a gyakorlatban egyaránt. E szerint a művészi ábrázolás igazsága és történelmi konkrétsága a szocializmus szellemében ötvözendő a dolgozó nép oktatásával és az ideológiai ráhatással. A legfőbb törekvések egyike volt ennek értelmében,

hogy a korábbiakban csak a társadalmi elithez eljutó zeneművészeti értékeket el kell vinni a kisemberekhez, a vidék lakosságához, kapcsolatba kell őket hozni azzal, amivel közvetlenül lehet tudatukra hatni, és persze egyben egyfajta zenei nevelő célzattal a kultúrához való viszonyukat is szorosabbá tenni. A törekvés a gyakorlatban úgy nyilvánult meg, hogy a szocialista realizmussal vitatkozó vagy szembeforduló, azt el nem fogadó művészek a cenzúra, a tiltás áldozataivá váltak, mellőzték őket bármilyen minőségű tehetséggel is rendelkeztek. A Révai József-féle koncepció, amely a hazai kultúrpolitika magva volt, fő célkitűzései szerint az alábbiakban foglalható össze:

- a formalisták megbélyegzése, a formalizmus üldözése,
- a proletárkultúra ideológiájának feltétlen elmélyítése,
- elhatárolódás a két világháború közötti zenei kultúrától,
- a zenei oktatási rendszer teljes reformjának szükségessége,
- a zenei művészeti intézményrendszer reformjának szükségessége,
- a zenei előadó-művészet népszerűsítése, új közönség nevelése,
- a rendszert szolgáló előadók preferálása.

A népzene – anélkül, hogy kitérnénk a részletes vizsgálatra – vélhetően igen jól jött a párt kulturális elképzeléseinek indoklására, hiszen a „nép hatalmát” képviselő politika a népzene természetes hatóeszközként kívánta felhasználni. Ezért nagy támogatottsága volt a népzene műzenei felhasználásának is. Ebben a tekintetben számos zeneszerző tudott maradandót és értékeset is alkotni, sokan azonban pusztán kihasználták a trendet, egyfelől ezzel is menekülve olyan vádak alól, mint a „formalizmus” bűne, amely bizony komoly bélyeg volt, ha a Révai irányította kultúrpolitika ezt felhasználta valaki ellen.

A folklór műzenei szerepének erősödése is együtt járt ezzel a folyamattal, sőt, a Kodály Zoltán által képviselt és érvényre juttatni kívánt zenei nevelési koncepció ezen az alapon komoly hátszéllel kezdhette meg háború utáni diadalútját. Természetesen ez távolról sem Kodály Zoltán „behódolását” jelentette, pusztán annak a helyzetnek a kihasználását, hogy a népzene nem szenvedte el a betiltást.

A formalizmusról kialakult vita és annak dogmatikus megnyilvánulásai számos igaztalan és méltatlan váddal illették és lehetetlenítették el zeneszerzőket, olyan alkotóművészeket, akiknek művészetéhez, annak kimagasló értékeihez nem fért kétség. Az évtizedet közvetlenül megelőző időben például parázs vita tárgya volt Bartók Béla művészetének megítélése. Ennek aktualitását adta Bartók öt éves halálévfordulójának megemlékezése. A vita a későbbi szóhasználatban a „Bartók-per” elnevezést kapta. Bartókot, az Amerikába távozott zeneszerző világnagyságot azzal vádolták meg, hogy népzenei ihletésű művei mellett bizony, a formalizmus oltárán is sokat áldozott, a dekadens polgári ideológia hatására ő maga is beleesett ebbe a „hibába”. A kérdés az országhatárokon túli vitává vált, és az SzKP 1948-as zenei határozata kellett ahhoz, hogy itthon Szabó

Ferenc, a Magyar Zeneművészek Szövetségének elnöke kijelenthesse Bartók halálának 5. évfordulóján mondott beszédében: „*A magyar népi demokrácia zeneművészeinek Bartók útján kell haladniok!*”

Az évtized kezdetén az új diktatórikus hatalom, amely totális uralma alá kívánta vonni a magyar kulturális és szellemi élet minden szektorát, mélyreható intézményi változásokat, reformot hajtott végre. Az ekkor megszületett intézmények, vagy azok későbbi jogutódai több évtizedet éltek meg, vannak közöttük olyanok, amelyek ma is léteznek és működnek. Ha az alábbi felsorolást áttekintjük, akkor ennek az állításnak ékes bizonyítékát láthatjuk.

- A Zeneműkiadó Vállalat megalapítása – 1950
- Az Állami Népi Együttes megalakulása – 1950
- Muzsika Nemzeti Vállalat (a későbbi Filharmónia és ORI) megalakulása – 1950
- A Magyar Hanglemezgyártó Vállalat megalapítása – 1951
- A zeneoktatás reformjának bevezetése – 1951
- A Népművelési Intézet létrehozatala – 1951
- A Csokonai Színház Operatársulatának létrehozatala – 1952
- Az Országos Filharmónia megalapítása (az ÁHZ, a Budapesti Kórus, a filharmónia szólistái) – 1952
- Öt zenei gimnázium szervezése a vidéki nagyvárosokban – 1952
- A Zenei Alap létrehozatala – 1953
- A Zenetudományi Tanulmányok c. sorozat indítása – 1953
- Az Országos Filharmónia átszervezése – 1954
- Opera-együttes megalakulása Miskolcon – 1954
- Nagyszabású Bartók-ünnepségek Budapesten – 1955
- Megkezdni működését a Hanglemezgyártó Vállalat Stúdiója – 1955
- Nemzetközi Liszt Zongoraverseny, Bartók-fesztivál – 1956
- Magyar Kamarazenekar megalakulása Tátrai Vilmos vezetésével – 1957
- Bartók Vonósnégyes megalakulása – 1957
- Kodály Zoltán 75. születésnapján ünnepségei – 1957
- Országos Kamarazenei Fesztivál – 1958
- Bartók Fesztivál és Nemzetközi Tudományos Konferencia – 1958
- A Debreceni Kodály Kórus első nemzetközi versenysikere Llangollenben – 1958
- Nemzetközi Vonósnégyes Verseny – Haydn Fesztivál – 1959
- A Pécsi Nemzeti Színház Operatársulatának megalakulása – 1959
- Újjáalakul a Magyar Zeneművészek Szövetsége – 1959
- A Magyar Zeneművészek Szakszervezete Zenepedagógiai Szakosztályának megalakulása – 1959
- Nemzetközi Koncert-igazgatóság létrejötte (Interkoncert) – 1960
- Szegedi Szabadtéri Játékok – 1960
- Országos Erkel ünnepségek, a Magyar Operák Hete – 1960

A párt hivatalos zenepolitikája célkitűzéseinek megfogalmazásakor szorosabb kapcsolat szükségességét nyilvánították ki a zeneművészet és a párt között, mondván: ne születhessenek fontos zenei döntések az érintettek nélkül. Károsnak ítélték a sztárkultuszt, ezzel szemben sokkal több fellépési lehetőség biztosítását tartották fontosnak a fiatal művészek számára. Fontos az iskolai énekkoltatás megerősítése, valamint az üzemi kórusok létszámának növelését szorgalmazták. Itt egy szóra meg kell állnunk, hogy rögzítsük: az énekkoltatás iskolai világa, a különböző üzemi kórusok alakításának elvárása, mind-mind tudatos tudatérzelmi befolyásolást szolgált: az énekes zenén keresztül, amely könnyen énekelhető műveket kínál a képzetlen, amatőr éneklő közösségeknek, a szöveg és a zene együttes hatásával lehet a „forradalmi lelkesedést” erősíteni. Az elvárásokkal szemben a valóságban az évtized kezdetén kialakított intézményrendszer fokozatosan elvesztette a működéséhez szükséges pénzforrásokat, és a pénzhiány következtében több, korábban létrehozott zenei együttes megszűnt, az operatározatok létszáma csökkent, vidéken ezeknek a léte is veszélybe került. Ezzel párhuzamosan csökkent a kiadott zeneművek száma is, az amortizáció szinte minden területen kitapintható volt.

A zeneművészet és a zenetudomány mindennapjait számos, az ideológia által áthatott vita jellemezte. Még 1949-ben megalakult a Magyar Zeneművészek Szövetsége, amely más szakmai szervezetekhez hasonlóan komoly pártbefolyás alatt tevékenykedett. A szövetségen belül kellett lefolytatni azokat a vitákat, amelyek az akkori kultúrpolitikának sarkalatos pontjait voltak hivatottak megerősíteni. A viták egyik legélesebbje volt a formalizmusról szóló, amely az SzKP határozata alapján kívánta rendezni ezt a kérdést: a zeneművészetben közérthető műveknek kell születniük azért, hogy könnyen megtalálják az utat a széles néptömegek felé. Az ún. „divertizmus” tipikusan jellemezte ezt a kort: „a könnyed köntösbe öltöztetett semmitmondás” viszonylag veszélytelen műfaj volt, amelyben az alkotóművésznek nem volt alkalma politikai töltetet elhelyezni, ugyanakkor az olykor egyáltalán nem magasrendű alkotások megszületését komoly állami dotáció is elősegítette. A másik vonal a zeneszerzésben – a visszanyúlás a nemzeti romantikához – ugyancsak kikerülhetővé tette a közvetlen politikai befolyást: többen írtak ekkor versenyműveket (Kókai Rezső, Dávid Gyula, Viski János, Mihály András, Kurtág György). Az ezzel egy időben kialakult, Bárdos Lajos körüli viták az esztétikai megközelítésen kívül politikai töltetet is kaptak, bár népdalfeldolgozásait elfogadta a hatalom. A Mátyás-templom ének- és zenekarának karnagya egyházi elkötelezettségének köszönhető leginkább e támadásokat, miközben nagyszámú egyházi kórusmű és ugyancsak számos zenetudományi munka került ki keze alól.

Nem szóltunk Kodálynak és Bartóknak, e két zeneszerzőnek hatásáról magára a zeneszerzésre. Bartók – bár az egykori formalista vádak miatt még sokáig nem játszották a *Cantata Profanát*, a *Csodálatos mandarint* – az őt követő zene-

szervő nemzedékek számára mély komponista-inspirációt jelentett. Ez magában hordozta az epigonizmus jelenségét is, hiszen egy-egy Bartók motívum felidézése sokak számára Bartók művészetének követését jelentette. Kodály, a magyar kórusművészet vitathatatlan óriása minden tekintélye ellenére ugyancsak megfosztatott egyházi tárgyú kórusműveinek nyilvános előadásától, mégis a bölcsészdoktor valódi szellemi nagyságával tudott a történések fölé emelkedni, és minden olyan értéket megőrizni, óvni, amely a Zeneakadémián képzett fiatal zeneszerzők számára élet- és művészetfilozófiai biztonságot jelentett.

A korszak egyik legnagyobb problémájaként említhetjük, hogy a magyar zeneszerző-zeneművész társadalom tagjai a „nemzetközi” kapcsolatokat a vasfüggönytől keletre fekvő világgal ápolhatták, a kommunista blokk országai jelentették számukra a külföldet, miközben csak igen kevesek számára válhatott valósággá egy-egy nyugati utazás, így az összehasonlítás lehetősége.

A zenetudomány világának egyik központi témája volt a magyar népzene kutatása (ekkor jelent meg a *Magyar népzene tára* 1. kötete). Fontos munkák láttak napvilágot: Vargyas Lajos népdalgyűjteménye, vagy Kerényi György gyermekjáték-gyűjteménye e kutatások gyümölcse. A Bartók életműkutatás ugyancsak fontos eredményt hozott: Lendvay Ernő munkája nyomán 1955-ben komoly vita alakult ki, amely vitatta azt, hogy Bartók valóban olyan tudatos törvényszerűségeket tartott volna szem előtt kompozíciós munkájában, mint amilyeneket felfedezni vélünk, vagy inkább csak a formalizmus vádja alól kívánjuk felmenteni őt tudományos köntösben. A kérdésben Ligeti György is, és Ujfalussy József is állást foglalt, összefüggést teremtve a tudományos precizitás és a zenei élmény között.

Az operajátszás legfőbb gondja volt az új magyar operák hiánya, vagy a megírt művek témája, amely vagy könnyed tárgyú volt, vagy meseoperaként került a nyilvánosság elé. Ez is egyfajta menekülés (pl. Ránki György: *Pomádé király új ruhája*, vagy Farkas Ferenc: *Csínom Palkó*). A hagyományos zenedrámákhoz képest ezek a művek nem vonzottak nagy közönséget, ezért a Tóth Aladár vezette Magyar Állami Operaház nem túl gyakran tűzte műsorára őket, hiszen a kevés közönség igen kedvezőtlen pénzügyi vonzattal járt. A háttérben nem csak politikai okok húzódtak meg, hanem hiányzott a színvonalas szöveg, szövegekönyv is, amelyre értékes művek lettek volna építhetők. Sajnos, a hatalom ezért a jelenségért az Operaház történetének talán legnagyobb igazgatóját, Tóth Aladárt tette felelőssé – teljesen joztalanul. A politika tehát hiába igényelte a népvilágát bemutató új magyar operát, az nem született meg, pedig eggyel több lehetőség lett volna az ideológia kezében a szöveges műfajon keresztül a széles néprétegek befolyásolására.

Az előadóművészet világának egyik legfontosabb szegmense – az előadókon és a közönségen kívül – a zenekritika; tegyük hozzá, a színvonalas zenekritika. A napilapokban az évtized elejétől kezdve fokozatosan megszűnik a zenei rovat,

így a zenekritika is visszaszorul. Az 1956 áprilisában megrendezett III. Zenei Hét rendezvényén maga Ujfalussy József gyakorolt önkritikát a kérdésben, mondván, hogy szükséges a zenetudomány, a zeneesztétika, a zenekritika, valamint a mindennapi zenei gyakorlat egységének helyreállítása. A felborult egyensúly okát többek között a kritikusok esztétikai képzetlenségében látta. Egyébként az előadóművészetről a Magyar Zeneművészek Szövetségében igen komoly vita kerekedett 1951-ben „Realizmus a zenében” címmel. A vita a realista ábrázolásról, illetve annak fogalmáról és igényéről szólt, a zenei tartalom realista kifejezésének gyakorlatáról. Szabó Ferenc ebben a kérdésben is határozott álláspontot képviselt.

1. A realista előadásmód első kritériuma a népi alap.
2. A haladó hagyományok tisztelete, mint különleges elvárás.
3. A realizmusra való törekvés („a művész ne a közönségnek játsszék, hanem a művet játssza. Ha tényleg a művet játssza, akkor játszik a közönségnek”)

A kritériumrendszer első és második pontja igen nehezen értelmezhető: mit jelent a realista előadásmód népi alapja? Mely szerzőkre, stíluskorszakokra vonatkozik az elvárás? Hogyan lehet népi alapon Bachot előadni? Van még további kérdésünk is: mi a pontos értelme a „haladó hagyomány” gyakran használt kifejezésnek? Hogyan játszhatunk Beethovent a haladó hagyományok alapján? A harmadik pontban már érződik a szakmai megfogalmazás, amely talán háttérbe szorítja a nyilvánvaló politikai megfelelés igényét.

Eleddig nem szóltunk a zenei nevelés reformjának kérdéseiről. Az évtized elején végrehajtott iskolareform részben a közismereti oktatás reformját jelentette, Kodály hatására létrejöhetnek a zenei (tagozatos) általános iskolák, illetve a zeneművészet oktatásának iskolái, amelyek a közismereti iskolarendszer hármas tagolódásának rendszerét követték. A hatosztályos zeneiskolákat zeneművészeti szakiskolák, zenei gimnáziumok követték, majd pedig a zenei felsőoktatás egyetlen hazai intézménye, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola következett a hierarchia tetején. A zeneiskola a korábbi zeneoktatói munkaközösségekkel szemben kínált szervezett, tantervvel működő iskolát, amelyben a gyermekek zenei nevelése valamely hangszer oktatásán keresztül történt. Ez az iskolatípus adott lehetőséget arra is, hogy a kiemelkedő tehetségű gyermekek számára kiemelt oktatás álljon rendelkezésre. A zenetanári képzéseket ekkor még a zeneiskolát követő zeneművészeti szakiskolák adták ki, a négy szakiskolai évet követő hároméves szaktanárképzők révén (a következő évtizedben éppen e szaktanárképzőkből nőtt ki a zenetanárképzéssel foglalkozó főiskolák rendszere [1966]). A Zeneakadémia, mint egyetlen felsőoktatási intézmény volt hivatott a művészképzésre, a művésztanárok képzésére. Az intézményen belüli művészképző tagozat épp ebben az évtizedben szűnt meg; hiánya később megmutatkozott, és újból bevezették.

A munkáját még 1947-ben megkezdő Gulyás György vezette Tarhosi Énekiskolát, amely minden korábbinál átgondoltabban kívánta alkalmazni Kodály zenei nevelési elveit, 1954-ben bezárták. Az iskolát korábban támogató Darvas József, akkori népművelési miniszter az intézmény bezárásáról döntött. A rövid működési periódus alatt az iskolában a hazai zeneművészet és zenepedagógia számos nagy egyénisége kapta meg zenei képzését.

1956 esztendeje a korábban létrehozott zenei intézményrendszer teljes változását hozta, amelynek megoldására a Magyar Zeneszerzők Szövetsége átfogó tervet dolgozott ki. Ebben az alábbi javaslatok szerepeltek:

- emelni kell az iskolák zenei óraszámát, meg kell oldani a hangszer-kotta ellátást;
- gondoskodni kell a szaktanárképzés fejlesztéséről;
- újra vezessék be a művészképzőt a Zeneakadémián;
- jöjjenek létre a nagyobb városokban félig független szimfonikus zenekarok;
- oldják meg az együttesek létszámemelését, a zenekari bérek fejlesztését;
- legyen szabályozott a hanglemezkidás és a kottakidás;
- valósuljon meg az állami impresszálas;
- jöjjön létre zenetudományi intézet;
- indítsanak zenepedagógiai szaklapot (*Parlando*), a napilapokban állandó zenei rovatok jelenjenek meg;
- a vidéki zeneélet kiemelkedő képviselőinek nagyobb arányú részvétele kívánatos a zenei közéletben.

A fenti követelésekről külön ankétot szerveztek a Zeneakadémián, amelyen jelen volt a már említett Darvas József népművelési miniszter is.

Cziffra György Bartók: 2. zongoraversenyének előadását a Városi Színházban október 23-án már fegyverropogás zárta... Az Operaházban egy nappal később volt műsoron az *Anyegin*, amelyet Kóródi András vezényelt. A közönség a Himnuszt követelte, de a karmester azt válaszolta, hogy az nincs benne a partitúrában...

A forradalmi események krónikájában olvashatunk arról, hogy a Magyar Zeneművészek Szövetsége nevében a magyar értelmiség tízpontos felhívását Szerványszky Endre és Járdányi Pál aláírta. Létrejött a Zeneművészek Szabad Szövetsége Ideiglenes Forradalmi Bizottsága, amelynek célkitűzése mindennekellőtt a marxista tárgyak eltörlése volt a Zeneakadémián. Ehhez kapcsolódik a Zeneakadémia könyvtárából kihurcolt marxista tárgyú könyvek égetése, amelyről novemberben Szabolcsi Bence kijelentette: „Ahol könyvet égetnek, ott embert égetnek.” A Zeneakadémia bejáratát fegyverrel őrző diákot is lehetett látni, Zathureczky Ede, az akkori igazgató a forradalmi események idején már nem tartózkodott Magyarországon. A Zeneakadémián október 23. után tanítási szünet

volt, a forradalom leverése után számos művésztanár, előadóművész hagyta el Magyarországot, és igen erősen lecsökkent a diákok létszáma is. Kodály Zoltán a tanévzáró ünnepségen jégveréses és viharos esztendőről számolt be, ám „az időjáráshoz képest a termés jó, várakozáson felül” – mondta. Egyébként Kodály Zoltán a Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti Bizottsága döntése alapján felkérést kapott az elnöki feladatok ellátására, amit azonban elhárított: „Megtisztelést köszönöm, de tekintettel koromra, körülményeimre és zenei munkámra elnökség gondját nem vállalhatom.” – írta választáviratában Galyatetőről.

A forradalom leverése elől nyugatra menekülők között számtalan fiatal muzsikus is volt, reménykedve a karrierben, amelyet a szabad világban befuthat. Ausztriában 1956 decemberében létrejött a magyar zenész emigránsokból álló Philharmonia Hungarica (kezdetben Szabad Magyar Filharmonikus Zenekar), amely az amerikai Rockefeller és Ford alapítványok, a Nemzetközi Menekültügyi Bizottság és a francia Kultúra a Szabadságért nevű szervezetek támogatásával kezdhette meg működését. A tiszteletbeli elnök Doráti Antal lett, a vezető karmester feladatát Rozsnyai Zoltán látta el. Az együttes első koncertjére 1957. május 28-án került sor Starker János gordonkaművész közreműködésével. A zenekar 2002-ben fejezte be működését.

Az 1956-os kataklizma hatása nem csak Magyarországon jelent meg a zenei életben, bizonyos források szerint Dmitrij Sosztakovics 11. szimfóniája a forradalomról való megemlékezés. Lajtha László 7. szimfóniája is a forradalom megörökítését vállalta fel 1957-ben. Művét úgy mutatták be nagy sikerrel Párizsban, hogy ő maga nem lehetett jelen az eseményen.

A forradalom leverését követően továbbra is erős maradt a szándék a lakosság teljes tudati befolyásolására, így a politika ugyanúgy kívánta felhasználni a zeneművészetet, mint korábban. Ekkor fogalmazódott meg az, hogy a kultúra Magyarországon „tartalmában szocialista, formájában nemzeti”. Mindemelllett a zenei élet újraépítése általános igényként jelent meg, miközben jelentősen csökkent az operajátzás, a filharmóniai koncertek száma, a kiadott lemezek száma. Mindeközben a zeneiskolák száma kilencel gyarapodott. Fellendülésnek indult az új magyar opera is, az Operaháznak új igazgatója lett Nádasdy Kálmán, a korábban lecsökkent koncert- és előadásszám az évtized végére növekedésnek indult. Megünnepelték Kodály Zoltán 75. születésnapját, Bartók Fesztivált rendeztek, Haydn halálának 150. évfordulójáról emlékeztek meg. Az MSzMP vezetésében és a kormányban szerepet kapott Aczél György, aki 1957-től fokozatosan vált a Kádár korszak kultúrpolitikusává, már ebben az esztendőben felvetette az ún. „három T” (tiltott, túrt, támogatott) irányelvét a kultúrában, de ez akkor még nem érvényesült a maga teljességében.

A helyzet konszolidációjáról valójában már a következő évtizedben beszélhetünk, de az ötvenes évek kemény diktatúrája éppen saját ideológiai érdekének megfelelően jelentős erőfeszítéseket tett a zenei élet teljes intézményrendszeré-

nek kialakítására, miközben totálisan felhasználta a zeneművészetet a lakosság egészének lelki befolyásolására, s ezzel számos tehetséges zenész kivándorlását, a zeneművészet színvonalának veszélyes elsekélyesedését okozta. Valójában egy külső nagyhatalom, a kommunista Szovjetunió kultúrpolitikai irányítását szolgálta nagy szorgalommal. Tömegdalokkal és a „szocialista realizmus” törekvéseivel tette emlékezetessé a korszakot, amely egy hamis, ámde boldog jövővel, egy felsőbbrendű társadalom ígéretével tévesztett meg milliókat...

Felhasznált irodalom

Dobszay László: *Magyar zenetörténet*, Planétás Kiadó, Budapest, 1998.

Dalos Anna: *A magyar zene a 20. században pp. 1–17.*

Összefoglalás a 20. századi magyar zeneszerzés történetéről,

<http://zti.hu/mza/index.htm?m04.htm> (2013)

Berlász Melinda és Tallián Tibor, szerk.: *Iratok a magyar zeneélet történetéhez I-II.* MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1985

Péterfi István: *Fél évszázad a magyar zenei életben (1917–1961)*, Zeneműkiadó, Budapest, 1962.

Breuer János: *Negyven év magyar zenekultúrája*, Zeneműkiadó, Budapest, 1985.

Csiba László

Legyen szabad a tudományos munkámról szóló beszámolót személyes visszatekintéssel kezdenem. Nyolcgyermekes körzeti orvos családjából származom, Pannonhalmán érettségiztem 1970-ben. Pannonhalmának sokat köszönhetek. A fálusi gyermek látóköre bővült, mert olyan emberek voltak a tanárain, mint Bánhegyi Jób, aki Ady Lajos és Babits Mihály jó barátja, Habsburg Ottó magyar nevelője volt. A pezsgő szellemi élet, a hatalmas könyvtár tanulásra inspirálta a diákságot, amihez minden feltételt megteremtett Pannonhalma, még a 60-as évek szegényes körülményei között is.

Az orvosi egyetem befejezése után a Neurológia Klinikán kezdtem dolgozni. Molnár László professzor segített ahhoz, hogy 1981-84 között közel három évet töltsék a kölni Max Planck Intézetben, ahol az agyi keringésszavar következményeit tanulmányoztam kísérletes körülmények között. Sikerült egy olyan módszert kifejlesztenem, amely az agyi infarktus miatt kialakuló szöveti savasodást térképszerűen jelentette meg. A Brain Researchban közölt módszer bemutatására előbb az Amerikai Egyesült Államokba (Richmond) hívtak, majd Japánba kaptam ösztöndíjat, ahol Hiroshima/Kure Cityben kellett a módszer feltételeit megteremtenem. Japán meghívóm, Shima professzor, nagyon kedves ember volt, sajnos fiatalon elvesztettük. A japán időszak alatt egy új állatkísérletes módszert publikáltunk, mellyel patkányon tudtunk szélütést előidézni, méghozzá úgy, hogy nemcsak a biokémiai következményeket lehetett vizsgálni, hanem a szélütés okozta klinikai tüneteket is. A majdnem egy éves japán tartózkodás gyümölcsöző volt. Nemcsak a japán kultúrát ismertem meg, hanem találkoztam egy akkor születő klinikai vizsgálómódszerrel a neuroszonológiával. Lenyűgözött az a speciális ultrahang-készülék, mellyel a szó szoros értelmében látni és hallani lehetett az agy véráramlását szabadon mozgó felnőtt emberben (csecsemőkön ezt könnyű vizsgálni, de felnőtteken nem volt lehetséges az 1980-as évekig). Azonnal elhatároztam, ha török ha szakad, szerzek egy ilyen készüléket és ezzel fogunk dolgozni Debrecenben. A neuroszonológiai módszerek elsősorban a stroke elsődleges és másodlagos megelőzésében játszanak szerepet, de egyre nő fontosságuk az akut stroke-ban és más neurológiai megbetegedésben is. A koponyán belüli vizsgálatokra alkalmas készülék beszerzése a 80-as években reménytelennek tűnt, mert a klinika nagyon szegény volt (emlékszem, a Szülészeten két összetolt ágyon 3 nő feküdt).

A japán út után fél év francia tanulmányút következett, ahol a toulouse-i INSERM Intézetben lehetőségem volt emberen is tanulmányozni az agyi vér-

áramlás kóros eltéréseit izotópos rétegvizsgáló segítségével (SPECT, Single photon emission computed tomography).

1992-ben bíztak meg a debreceni Neurológia Klinika vezetésével. Két cél lebegett a szemem előtt. A tudományos munkát neuroszonológiai (a nyaki ereket és a koponyán belüli viszonyokat ultrahanggal tanulmányozó) módszerekre alapozni és a Molnár professzor által megindított akut stroke ellátást magas színvonalra emelni. A kezdet kalandos volt. Valutát nem lehetett vásárolni, ezért egy Debrecenben tanuló külföldi diákkal vetettük meg az ultrahang készüléket, tőle pedig a klinika egy bizományi áruházon keresztül vásárolta meg. Egy másik készülék megszerzésére egy gyógyszervizsgálat honoráriumát áldoztuk fel és télvíz idején egy koszos utánfutóval, ócska Skodámmal, testi épségem kockázatával hoztam el Kölnből. A laboratórium felszereltsége fokozatosan javult, egyre jobb készülékeket sikerült szereznünk és az ország legjobban felszerelt neuroszonológiai laboratóriuma lettünk, ahová nemcsak itthonról hanem külföldről is áramlottak a kollégák hónapokig, esetenként évekig tartó tanulmányútra. A holland, iráni, német majd számos japán kolléga mellett, akik közlemények, PhD-k, habilitációk anyagát Debrecenben készítették, csak Schulte-Altendorfburgot emelem ki (ma már a müncheni egyetem radiológus professzora), aki nemcsak éveket töltött eredményes kutatómunkával klinikánkon, hanem feleséget is innen vitt Németországba.

Élőben végzett ultrahang és posztmortem vizsgálatokkal igazoltuk, hogy a neuroszonológiai módszerek alkalmasak az érlemeszesedés súlyosságának követésére. Megállapítottuk, hogy már évekkel a stroke előtt szignifikáns agyi véráramlás és kognitív eltérések detektálhatók a stroke alábbi rizikóbetegségeiben: tíz év betegség tartam után mind az I-es mind a II-es típusú diabetes károsítja az agyi ereket és a károsodás súlyossága ultrahanggal követhető. A nemkezelt hypertonia nemcsak az agyi keringést károsítja már a stroke bekövetkezte előtt, hanem a kognitív teljesítmény is rosszabb mint egészségesekben. Ha a kezeletlen hypertonia hyperlipidemiával társul nemcsak a vascularis eltérések súlyosabbak, hanem a kognitív zavarok is. Megfigyeléseink a fokozott stroke veszélyben élők korai diagnosztizálását teszik lehetővé. Munkatársaim közül négyen szereztek MTA doktora címet, 10 PhD értekezés készült (neuroszonológia+stroke témakörben), köztük 2 német, 1 holland kutató. Klinikánk elismerése volt, hogy 2009-ben az *European Society of Neurosonology and Cerebral Hemodynamics* elnökévé választott, Oláh László tanár urat pedig a *Neurosonology Research Group of World Stroke Organisation* emelte be vezetőségébe.

A szélütés (stroke) évszázadokig gyógyíthatatlan betegség volt. Csak az 1990-es években bizonyosodott be, hogy nagyon szűk időablakkal (3-4,5 órán belül a stroke kialakulása után) egy speciális szerrel fel lehet oldani a vérrögöt és a betegek jelentős része drámaian javul vagy bénulása teljesen megszűnik. A

jó szervezés azonban alapvető. A debreceni modell lényege, hogy a mentők a stroke beteget azonnal a CT-be szállítják, ott történik a betegvizsgálat és minden esetben CT vezérelt érfeltöltés is történik az elzáródott ér láthatóvá tételére (ezt a beavatkozást sajnos az OEP nem fizeti, a klinikának kell „lenyelni”), az intenzív osztályon pedig gyakorlott team rögtön indítja a kezelést. A jó szervezésnek köszönhetően ma már több mint 1300 beteg tapasztalataival rendelkezünk. Az országban itt végzik a legtöbb vérrögoldó kezelést, az arány meghaladja a 20%-ot. A szűk időablak miatt a kezelési arány az USA-ban kevesebb, mint 10%.

A debreceni klinika eredményeit ismeri az egész európai szakmai közvélemény. Két alkalommal is Debrecen szervezte az *European Stroke Organisation* továbbképző konferenciáját. A klinika vezetőjét az *European Master Course on Stroke* és a *World Stroke Academy* vezetőségi tagjává választotta és a 2008-as (ischemiás) és a 2014-es (vérzéses) európai stroke terápiás vezérfonal egyik társszerzője. A klinikáról elszármazó főorvosok az ország különböző városaiban igyekeznek meghonosítani a debreceni modellt és javítani a stroke betegek ellátását.

Az érbetegségek (szívinfarktus, stroke, alsóvégtagi érszűkület) általában az idősebb kor betegségei, az idősek aránya 2051-re 19%-ról 32%-ra emelkedik. Egy előregedő és fogyatkozó lakosság mellett az érbetegek számának növekedésével kell számolni, a kihívás tehát nagy. Csak komplex, átfogó programmal lehet remélni, hogy a tudományos eredmények mellett a klinikai területen is drasztikus áttörést érünk el, kardiológus-belgyógyászokkal, érsebészekkel, radiológusokkal együtt.

Remélem, hogy Debrecen ezen a területen is példát fog mutatni. Nem az orvosok közötti széthúzás, hanem a kooperáció lesz a jellemző. Próbáljuk elkerülni, amit Krúdy sok évvel ezelőtt így fogalmazott meg „Ebben az országban az emberek mind született szónokok és álmodozók. Inkább felépítenek légvárakból egy egész életet, mint hogy elvégezzenek egy negyedórai komoly munkát”. Reméljük nem így lesz, rajtunk nem múlik...

Páles Zsolt

Nehéz pontosan meghatározni, mikor dőlt el véglegesen, hogy a matematika kutatása, tanítása, népszerűsítése lesz az, amit majd életpályámul választok. Tanulmányaimat a sátoraljaújhelyi Esze Tamás Általános Iskolában kezdtem el. Az iskola felső tagozatában több természettudományos tantárgyat is egyformán kedveltem. Fizika, kémia, matematika szakkörökbe jártam, és a városi, megyei tanulmányi versenyeken is eredményesen szerepeltem. Ekkoriban fizikus vagy csillagász szerettem volna lenni. A sátoraljaújhelyi Kossuth Gimnázium fizika tagozatos osztályába vettek fel, ahol meghatározó tanáregyeniségek tanítottak, matematikából Karsay Sándorné, fizikából pedig Horváth Lajos. Az Arany Dániel Matematikai Tanulóversenyen első osztályosan elért dicséret után tanáraink azt javasolták, hogy foglalkozzam a Középiskolai Matematikai Lapok feladataival, és vegyek részt annak matematikai és fizikai pontversenyében. Hamarosan kiderült, hogy a matematikai pontverseny az, amiben sikeresebb vagyok. A Lapok olyan feladatsorokat tartalmazott, amelyek messze túlmutattak a középiskolai tananyagon és egyúttal megmutatták a matematika szépségét, változatosságát. Másodikosként ötödik lettem, 3. és 4. osztályos koromban pedig már megnyertem a Lapok pontversenyét. A sikerhez tíz hónapon keresztül havonta öt-hat feladat megoldását kellett kidolgoznom, és határidőre benyújtanom. Hihetetlenül sokat tanultam ebből a folyamatos munkából, és közben a matematika számos, a gimnáziumi tananyagon túli területével is megismerkedtem. Így a középiskolai évek végéhez közeledve eldőlt, hogy matematikussá szeretnék válni.

Tanulmányaimat a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem matematikus szakán 1975-ben folytattam. A középiskolában szerzett ismereteim elmélyültek, kiszélesedtek, nagy kedvvel tanultam, és könnyen vettem a vizsgák jelentette akadályokat. Egyetemi tanáraink közül a lineáris algebrát tanító Erdős Jenő, a funkcionálanalízist előadó Losonczy László és a mérték- és integrálelméletet oktató Daróczy Zoltán voltak a legnagyobb hatással rám. A főtárgyaik mellett számos speciálkollégiumukat is meghallgattam, és így értem el Daróczy Zoltán irányítása mellett első tudományos eredményeimet, amelyekből egy Nívódíjjal jutalmazott TDK-dolgozatot készítettem. 1980-ban kaptam meg a diplomámat, és ezt követően az Analízis Tanszéken lettem gyakornok. Itt egy olyan tudományos műhelyben találtam magam, ahol szinte záporoztak rám a nyitott kérdések, ahol mindenki gyakran és nyíltan számolt be arról, hogy mivel foglalkozik, és hogy éppen hol tart egy probléma megoldásában. Későbbi pályám során, amikor már vezető beosztásokba kerültem, akkor magam is igyekeztem hasonló szellemiséget teremteni kollégáim és tanítványaim számára. A tanszéken van egy

szemináriumi szobánk, ahol szinte mindennap, ebéd után megbeszéljük a problémáinkat, és az ott lévő táblán felvázoljuk a kérdéseinket. Ezek a tanszéki beszélgetések, összejövetelek igen hatékonyak és inspirálóak voltak, számos probléma vizsgálatában itt született meg a döntő lépés.

Első, a mai napig aktív kutatási területem a függvényegyenletek és egyenlőtlenségek elmélete, ezen belül a középértékek jellemzésének, a velük kapcsolatos egyenlőtlenségeknek a vizsgálata lett, amelynek hagyományait Aczél János teremtette meg a 60-as éveken, és Daróczy Zoltán vitte tovább. Kezdetben az ő segítségükkel ismerkedtem meg a szakterület legfontosabb eredményeivel, kutatási problémáival, hazai és nemzetközi kutatógárdájával, és jutottam el a fontos konferenciákra, kutatóhelyekre. Kutatási érdeklődésem később a konvex és nemsima analízissel és az optimális irányításelmélettel bővült. Elért eredményeim alapján 1987-ben a matematikai tudományok kandidátusa, 2001-ben az MTA doktora, 2016-ban pedig az MTA levelező tagja lettem. A tudományos elismerések sem vártak magukra. A Bolyai János Matematikai Társulat 1980-ban az egyetemi hallgatóknak adható Rényi Kató-díjjal, 1983-ban a fiatal kutatóknak járó Grünwald Géza-díjjal, 2011-ben pedig a társulat legmagasabb elismerésével, a Szele Tibor-emlékéremmel tüntetett ki. Nagy lendületet adott a munkámhoz az, hogy 2004-ben megkaptam az Akadémiai Díjat, 2009-ben a Szent-Györgyi Albert-díjat, és 2014-ben a Széchenyi-díjat. Voltam Széchenyi Professzori Ösztöndíjas, Szentágothai Ösztöndíjas, de a külföldi kapcsolataim kiépítésében meghatározó volt az 1992-ben a Saarbrückeni Egyetemre elnyert Humboldt-ösztöndíj, és a Michigani Állami Egyetemre 2005-ben kapott 1 éves vendégkutatói meghívás. A számos hazai és nemzetközi tudományos testület, bizottság tagja voltam, illetve vagyok. 1994-től kezdve 14 éven keresztül voltam (kisebbségi megszakitásokkal) a Debreceni Egyetem Analízis Tanszékének, és 2008 óta a Matematika- és Számítástudományok Doktori Iskolának a vezetője. A Debreceni Területi Akadémiai Bizottság és az egyetem Professzori Klubjának alelnöki tisztségét is betöltöttem. Emellett voltam a Matematikai Intézet igazgatója, a Debreceni Egyetem tudományos rektorhelyettese, az Országos Doktori Tanács alelnöke, majd társelnöke és az MTA Operációkutatási Bizottságának elnöke is. Tagja vagyok még a Bolyai János Matematikai Társulatnak, a Magyar Humboldt Társaságnak, az Amerikai Matematikai Társaságnak, továbbá 4 hazai és 6 külföldi kiadású nemzetközi folyóirat szerkesztőbizottságának. Főszerkesztője vagyok a Springer kiadó *Aequationes Mathematicae* című folyóiratának, valamint az MTA és BJMT gondozásában megjelenő *Alkalmazott Matematikai Lapok*nak. Kollégáimmal gyakran és szívesen szervezünk nemzetközi konferenciákat, az 50. Nemzetközi Függvényegyenletek Szimpóziumot tavaly éppen mi rendezhettük meg. A katowicei Sziléziai Egyetem matematikusaival kialakult szoros együttműködés keretében két évente mi rendezzük a Debrecen–Katowice Téli Szemináriumot.

Első tudományos eredményeimet különböző klasszikus középértékosztályok jellemzési és összehasonlítási problémáinak vizsgálatában értem el. A kváziaritmetikai közepek Andrej Kolmogorovtól származó függvényegyenletek segítségével való jellemzésével szemben az eltérés közepek és a súlyfüggvényrel súlyozott kváziaritmetikai közepek osztályaiban olyan karakterizációs tételeket nyertem, amelyekben a főszerepet függvényegyenlőtlenség-rendszerek játszották. Az úgy nevezett általános lineáris függvényegyenletek differenciálegyenletekre való redukciójának algoritmusát is nekem sikerült megtalálnom. Egy másik terület, ahol újszerű módszereket dolgoztam ki, a függvényösszetételeket is tartalmazó egyenletek regularitási elmélete. Ez David Hilbert ötödik problémájával függ össze. A fő kérdés itt az, hogy egy egyenlet teljesülése, valamint az ismeretlen függvények gyenge regularitási tulajdonsága (például folytonossága) esetén mikor lehet ezek simaságára, azaz többszöri differenciálhatóságára következtetni. Az itt kifejlesztett módszerekkel számos, több évtizede megoldatlan problémát sikerült lezárni, pl. a kváziaritmetikai közepekre vonatkozó invariancia egyenletet regularitási feltételek nélkül megoldani. A nemsima analízisben elért eredményeim közül a Clarke-féle általánosított deriváltfogalomnak a végtelen dimenziós normált terek közötti leképezésekre való kiterjesztését és kalkulusának a kidolgozását tartom a legfontosabbnak. Legfrissebb eredményeim a Csebisev-rendszerekre vett konvexitás jellemzésével, a közepekre vonatkozó Hardy-egyenlőtlenség általánosításaival foglalkoznak.

A tudományos kutatómunkát leginkább a mesebeli Hétfejű Sárkánnyal való küzdelemhez lehet hasonlítani: amikor megoldunk egy problémát, azaz levágjuk a sárkány egyik fejét, akkor kinő helyette kettő. Így a kutatásnak soha sincs vége, mert organikusan és természetes módon fejlődnek tovább a területek, jönnek az újabb fontos kérdések és kirajzolódik az, hogy mivel kell a jövőben majd foglalkoznunk nekünk és a fiatalabb nemzedéknek. A számítástechnikai háttér mostanra lett elég erős ahhoz, hogy az elméletileg kidolgozott algoritmusokat a gyakorlatban is lehessen alkalmazni. A függvényegyenleteknek a differenciálegyenletek elméletéhez hasonlóan nagyon sok gyakorlati alkalmazása van olyan közgazdaság- és társadalomtudományi, döntéseméleti, információelméleti és valószínűségelméleti modellek vizsgálatában, amelyeket a függvényegyenletek segítségével lehet hatékonyan leírni.

Egyetemi oktatóként a tanítást alapfeladatomnak tekintem. Nagyrészt alapanyagokat tanítok, pl. a „Bevezetés az analízisbe” keretében a legfiatalabb korosztályt. Ezt azért élvezem, mert így egy-egy évfolyam legjobbjaival korán találkozom, és már megpróbálom köztük felfedezni az igazi tehetségeket. Közülük sokan kapcsolódnak be később az egyetem tehetséggondozó programjába, majd a doktori képzésbe, évek múltán pedig a kollégáinkká válnak. Szinte minden tantárgyat tanítottam az évek során, ami az analízis tárgykörébe tartozik, többnek

én dolgoztam ki a tematikáját. Az egyetemi tananyagnak követnie kell a tudomány fejlődését, de nem mindegy hogy hogyan, milyen formában tudja a tanár „lehozni” az új ismereteket a hallgatókhoz. Ezért én ma is fontosnak tartom, hogy a hallgatók bejárjanak az órákra. Csupán egy tankönyvből nem ugyanazt tanulja meg az ember, mint az előadásokon, ahol súlypontosznak, ahol kiderül, mi az ami kevésbé és mi az ami nagyon lényeges. Igyekszem a diákjaimmal jó kapcsolatot kialakítani, több mint 50 szakdolgozatot, diplomamunkát írtak a vezetésem mellett. PhD-s hallgatóim közül pedig már heten szereztek fokozatot. A matematika népszerűsítését is szívügyemnek tartom. Több éven át vezettem a megyei matematika szakkört, emellett több mint 30 tudománynépszerűsítő előadást tartottam.

A matematikában gyakorta fordul elő, hogy a fiatalok jönnek rá olyan dolgokra, amikkel az idősebbek hiába próbálkoztak. Nekem a legnagyobb örömet okozza az, ha a tanítványaim felülmúlnak és ők teszik meg a döntő lépést egy probléma megoldásában. Remélem, hogy sok ilyen örömteli pillanatban lesz még részem, és kollégáim és tanítványaim közreműködésével még sok érdekes és hasznos eredmény felfedezése vár ránk!

Szöllősi János

Bár hivatalosan debreceni születésű vagyok, valójában nyíradonyi eredetűnek tekintetem és tekintem magam, hiszen ott nőttem fel. Édesapám a Nyíradonyi Általános Iskola igazgatója volt, édesanyám pedig tanítónője. Az első tizennégy évemet ideális falusi környezetben töltöttem.

Már általános iskolában is a reáltárgyak (matematika, fizika, kémia és biológia) érdekelték a legjobban, így természetes volt számomra, hogy középiskolai tanulmányaimat a debreceni Tóth Árpád Gimnázium biológia-kémia tagozatos diákjaként folytattam. Gimnáziumban a kémiát még jobban megszerettem, ami annak köszönhető, hogy a kémiát, tanuló éveim szakmailag és emberileg is legjobb tanárnője, Dr. Kónya Józsefné (Timon Klára, nekünk Klári néni) tanította. Biztatásának és felkészítésének eredményeként a gimnázium negyedik évében második helyezést értem el a kémia Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyén. Ez az eredmény abban a döntésemben is meghatározó volt, hogy további tanulmányaimat a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem vegyész szakán folytattam. Az egyetemen tudományos diákköri munkát és a szakdolgozat elkészítését a Fizikai Kémiai Tanszéken végeztem. Itt gyors reakciók kinetikájával foglalkoztam „stopped flow” technikával. Az okleveles vegyész diploma megszerzése után csatlakoztam a Debreceni Orvostudományi Egyetem Biofizikai Intézetéhez. Itt Damjanovich Sándor akadémikus vezetésével kezdtem el a tudományos munkát. A kezdeti eredmények sikerei alapján véglegessé vált bennem a döntés, hogy kutató leszek. Damjanovich professzor nemzetközi kapcsolatai révén lehetőségem nyílt arra, hogy Göttingenben a Max Planck Biofizikai-Kémiai Intézetében egy évet töltsék az 1982/1983-as években, Thomas Jovin laboratóriumában. Bár az intézet Németországban volt, itt tanultam meg igazán angolul, hiszen a laboratórium hivatalos munkanyelve angol volt. Bekapcsolódtam a nemzetközi laboratórium működésébe és új kutatási területeket, módszereket ismerhettem meg. Az itt elért eredmények alapozták meg a kandidátusi értekezésemet, amelyet 1985-ban védtem meg.

Damjanovich professzor tudományos kapcsolata (MTA-NSF, National Science Foundation) Mack Fulwylerrel, az áramlási citométer szeparálási elvének feltalálójával, tette lehetővé számomra, hogy University of California, San Francisco (UCSF), Department of Laboratory Medicine intézetben, Mack Fulwyler laboratóriumában a Laboratory For Cell Analysis-ben dolgozhassak. Először 1985-ben jutottam ki San Francisco-ba, egy négy hónapos tanulmányútra. Ezt követően 2005-ig szinte minden évben rövidebb-hosszabb időt töltöttem a labo-

ratóriumban. 1998–1990 között két és fél évet, és 1993–1994 között másfél évet töltöttem a UCSF-en, ez alatt az idő alatt már családommal.

A göttingeni és a San Francisco-i tanulmányútjaim során az érdeklődésem fókuszában a sejtmembránon keresztül történő jelátviteli folyamatok mechanizmusa állt. Munkahipotézisünk szerint a sejtfelszíni fehérjék eloszlása nem véletlenszerű, a fehérjeasszociátumok, aggregátumok méretének és összetételének funkcionális szerepe van. A sejtfelszíni fehérjék eloszlásának feltérképezését elsősorban az általam és munkatársaim által kidolgozott új áramlási és képalkotó citometriás Förster (fluoreszcencia) rezonancia energia transzfer (FRET) módszerekkel végeztem. Az új kísérleti megközelítések lehetővé tették az immunválaszban fontos szerepet játszó sejtfelszíni molekulákat (MHC molekulákat, interleukin receptorokat) tartalmazó dinamikus receptor mintázatok összetételének és funkciójának kvantitatív leírását. FRET vizsgálataink eredményeire alapozva új membránmodellt írtunk le, amely módosította a Singer-Nicolson membránmodellt, hangsúlyozva a membrán dinamikus rendezettségét. Ennek a témának a művelése egész pályafutásomat végig kísérte.

A második hosszabb időtartamú San Francisco-i tanulmányutam során köteleztem el magam egy új témával, a receptor tirozinkinázok vizsgálatával. A témaválasztás története az első hosszabb San Francisco-i tanulmányutamhoz kapcsolódik. Ennek során, feleségem Balázs Margit, aki szintén elkötelezett a kutatás iránt, annak ellenére, hogy nem kutatóként érkezett az USA-ba, rövid idő elteltével kutatói pozíciót kapott az egyetemen, gyakorlatilag ugyanabban az intézetben, ahol én dolgoztam. Ez alatt az idő alatt magas szinten elsajátította a fluoreszcens *in situ* hibridizáció (FISH) és a komparatív genomikai hibridizáció (CGH) módszereket. A második tanulmányútra valójában őt hívták meg, de nekem is lehetőséget adtak, hogy bekapcsolódjak az emlő daganatok progressziójával összefüggő genetikai eltérések *in situ* vizsgálatába. A projektem célja az ErbB2 gén amplifikációja és az ErbB2 fehérje sejtfelszíni expressziója közötti korreláció vizsgálata volt egyedi sejtek szintjén. Ezekből a vizsgálatokból egy érdekes, ma már igen sokat idézett közlemény született, melyet a Cancer Research-ben publikáltunk. A kísérletek során azt is megfigyeltem, hogy az ErbB2 fehérje sejtfelszíni expressziója jelentős és eloszlása a sejtfelszínen nem egyenletes. Ahhoz, hogy kiderítsem ennek okát, alkalmazni akartam erre a fehérje családra is azt a metodikai repertoárt, amely az immunkompetens sejtek esetén eredeti megfigyeléseket eredményezett korábban. Ez a kutatási téma annyira megfogott, hogy hazatérésem után ez lett az újabb fő kutatási irány, amire évek óta a munkacsoportommal fókuszáltunk.

Munkacsoportommal az epidermális növekedési faktor receptorcsalád tagjainak (ErbB1-4) sejtfelszíni eloszlását, konformációját, és jelátvitel mechanizmusát tanulmányoztuk elsősorban emlő tumor modellrendszereken. Megállapítottuk, hogy a molekuláris asszociáción túl nagyméretű, akár 1000 ErbB2 moleku-

lát is tartalmazó asszociátumok találhatóak már a nyugalmi állapotban lévő emlő tumor sejteken is. Ezzel a megfigyeléssel megdöntöttük azt a dogmát, hogy az alapvetően monomer ErbB fehérjék csak megfelelő ligandumok kötődését követően asszociálódnak.

Az ErbB2 molekula szinte kizárólag csak a tumoros sejtek felszínén fejeződik ki, ezért kiváló célpontja a tumor ellenes terápiáknak. Az ezt célzó, humanizált antitestet, a trastuzumabot, már klinikai gyakorlatban is használják jó hatékonysággal, de sajnos az ErbB2 pozitív tumorok egy része ellenállóvá válik, azaz rezisztens lesz az antitest terápiával szemben. Kísérleteink során a trastuzumab rezisztencia kialakulásának okait vizsgáltuk, és kimutattuk, hogy az ErbB2-t célzó trastuzumab kezeléssel szemben rezisztens emlő és gyomor tumor sejtek esetén a kötőszövet-sejt kölcsönhatások kialakításában résztvevő molekulák meghatározó szerepet játszanak a rezisztencia kialakulásában. Az a felismerésünk, hogy az antitestfüggő sejtölés a trastuzumab-rezisztens sejteket is pusztíthatja, ha időben elkezdjük a kezelést, és ezen keresztül hatékonyan csökkenti a véráramban keringő rákos sejtek számát, újabb lehetőséget ígér a daganatok terápiájában.

Legújabb kutatásaink során nemzetközi kollaborációban sejtherápia lehetőségét vizsgáltuk átprogramozott T sejtek alkalmazásával. (Ezen kutatások során genetikailag módosított kiméra T sejt receptorokat tudunk bejuttatni betegekbe kivett fehérvérsejtekbe, ezeket a sejteket fel tudjuk szaporítani, majd a betegekbe visszaoltva az élő T sejtek felveszik a harcot azokkal a tumor sejtekkel szemben, melyekre a módosított kiméra T sejt receptorok specifikusak. A mi feladatunk a módosított T sejt receptorok biofizikai jellemzése és olyan állatkísérletek elvégzése volt, amelyekben igazoltuk a CAR-T sejtek szerepét a tumor sejtek elpusztításában.) Előnye ezeknek a CAR-T sejteknek, hogy a kiméra antigén tartalmazza a T sejt aktivációhoz szüksége molekulák minden elemét, és kikerüli az MHC restrikiót is. Az egyláncú antitest végű receptor felismeri az ErbB2 molekulákat kifejező tumor sejteket, és hipotézisünk szerint a módosított élősejtek hatékonyabban gátolják a tumorok növekedését. Az *in vitro* hatékonyan működő CAR-T sejtek *in vivo* is nagyon eredményesek voltak, több tumort teljesen eltüntettek. Ezek a kísérletek most is intenzíven folytatjuk.

Ezeket a kutatásokat csak hazai támogatásokból nem lehetett volna ilyen szinten megvalósítani. Korábbi tanulmányútjaim során olyan kapcsolati tőkét is szereztem, amelynek segítségével könnyebb volt nemzetközi kutatási támogatásokat elnyerni. Amerikai munkatársaimmal együtt sikeresen pályáztuk a MAKA és FIRCA grant-eket. Az első európai FP5-ös pályázatot Tom Jovinnal, akinél Göttingenben töltöttem egy évet, Jorma Isolával, akivel a UCSF-en dolgoztunk együtt és Yosef Yardennel, akivel szintén Göttingenben találkoztunk, nyertük meg. A későbbi FP6-os és FP7-es pályázatok elnyerését természetesen elősegítette a korábban elnyert támogatások segítségével publikált eredmények.

Több hazai tudományos társaságnak vagyok tagja (Magyar Biokémiai Egyesület, MBKE; Magyar Biofizikai Társaság, MBFT; Magyar Immunológia Társaság, MIT), az MBFT-ben 1995-től vezetőségi tagként tevékenykedem. 1995-ben alapítottam az MBFT Sejtanalitikai szekcióját, amelynek elnöke voltam 2012-ig. Büszke vagyok arra, hogy 1998 óta nyolc alkalommal szerveztem meg munkatársaimmal és Molnár Béla munkatársaival (Semmelweis Egyetem) a Magyar Sejtanalitikai Konferenciát, melyen a hazai előadók mellett neves külföldi előadók is tartottak előadásokat. Nemzetközi társaságoknál legaktívabb a tudományterületemhez közel álló citometriai társaságban voltam. 1987-ben léptem be az International Society for Advancement of Cytometry (ISAC) társaságba, ahol először különböző munkabizottságokban tevékenykedtem, majd 2004 és 2008 között, mint vezetőségi tag szolgáltam. A citometria területén végzett úttörő munkám elismeréseként sikerült Magyarországra, Budapestre hozni az ISAC, a citometria nemzetközi társaságának világkongresszusát 2008-ban. 2002 óta a társaság folyóiratának, a CYTOMETRY-nek európai szerkesztője vagyok.

A kutatás mellett az oktatásban is aktívan részt veszek. Büszke vagyok, hogy társszerkesztője lehettem az Orvosi biofizika tankönyvnek is, amelyet mind a négy orvosi egyetem használ. Ez az első olyan tankönyv, amely a magyar mellett németül és angolul is megjelent. A munkacsoportomban végzett PhD hallgatók olyan tudásra tettek szert, hogy nemzetközi laborokban is megállják a helyüket. A 10 végzett PhD hallgatóm közül négyen jelenleg is külföldön dolgoznak. Tanítványaim közül Vereb György nyolc éve, Nagy Péter pedig négy éve kapta meg az akadémiai doktori címet, ma már mind a ketten professzorok az általam 2009 óta vezetett Biofizikai és Sejtbiológiai Intézetben.

Szűkebb tudományterületemen kívül két terület fejlődését követem folyamatosan laikus szinten. Az egyik az evolúció kérdése, kezdve onnan, hogy miként jött létre az élet a Földön, milyen fordulópontjai voltak az evolúciónak, hogyan alakultak ki a sejtmaggal és mitokondriummal rendelkező sejtek, hogyan fejlődtek ki a többsejtű élőlények. A másik tudományos terület részben összefügg ezzel, hiszen a Föld létrejöttét csak a világegyetem kialakulásának és fejlődésének ismeretében érthetjük meg. Így érdekelnek a legújabb elméletek, amelyek a világegyetem kialakulását és fejlődésének rendező elveit próbálják magyarázni. Érdeklődéssel követtem a Higgs-részecske kimutatását, a gravitációs hullám detektálását.

Teperics Károly

Tanulmányi célú nemzetközi migráció jelensége, jelentősége Debrecenben

Bevezetés

Debrecen a magyar felsőoktatás egyik központja. A Református Kollégium megalapításától eredeztethető történelmi hagyományai és méretei egyaránt mutatják jelentőségét. Jelenleg a teljes magyar felsőoktatási hallgatói létszámának közel tizede tanul a Debreceni Egyetemen (2015. október 15-én 27.628 fő), ezzel hazánk legnépesebb egyeteme. A felsőoktatásunkra jellemző 2005/2006-os csúcslétszámoktól kicsit eltérően itt 2011-ben kulminált a hallgatók száma (32.359 fő), onnan érzékelhető a (demográfiai okokra visszavezethető) stagnálás/lassú csökkenés időszaka. Az éves hallgatói létszámok országos tendenciáktól való eltéréseinek háttérében komoly szerepet játszik a külföldi állampolgárságú tanulók számának dinamikus emelkedése. A 2000 és 2015 közötti időszakban 885-ről 4028-ra emelkedett a számuk. Jelen tanulmány célja, hogy a nemzetközi tanulmányi célú migráció jelenségének világra, Kelet-Közép-Európára jellemző tendenciáit bemutassa, valamint elhelyezze ebben a folyamatban a Debreceni Egyetemet.

A tanulmányi célú nemzetközi migráció jelentősége a világban

A XX. század végére a migráció egyik jelentős népességszámot érintő szegmensévé vált az oktatási célú vándorlás (Salt, 2003). Bár az ideiglenes mozgások kategóriájába tartozik, ezzel együtt világviszonylatban komoly tömeget érint napjainkban (Teichler et al, 2011). A külföldön tanuló hallgatók száma és aránya egyre nő a világban. Becslések szerint (ICEF Monitor) ma (2015) a Föld 130 milliós hallgatói létszámából több, mint 5 millió fő, aki külföldi státuszú. 2020-ra a felsőoktatási hallgatók száma 250 millióra, ezen belül a külföldieké 7 millió felettire emelkedik (I. táblázat).

I. táblázat: A tanulmányi célú nemzetközi migráció által érintett hallgatói létszámok (ICEF Monitor)

év	A tanulmányi céllal migrálók száma
1975	0,8 millió
1980	1,1 millió
1985	1,1 millió
1990	1,3 millió
1995	1,7 millió
2000	2,1 millió
2005	3 millió
2010	4,1 millió
2014	5,0 millió
2025 (becslés)	7,2 millió

A jelenség jelentőségét mutatja, hogy a migráció 10 legfontosabb válfaját elemző migráció-kutató központ (*Migration Policy Institut*) a 9. helyre sorolta a tanulmányi célú vándorlásokat. Számuk különösen a fejlett országokban magas, a felsőoktatásban tanulók 2,5%-a (Európában 7,5%) külföldön végzi tanulmányait. Ebben a számban a „kredit mobilitásban”, illetve a „diploma mobilitásban”¹ szereplők egyaránt megjelennek (Berács–Hubert–Nagy, 2009).

Az oktatási (jellemzően felsőoktatási) folyamat „nemzetköziesedése” a gyors tudástranszfer lehetőségét teremtette meg. Jellemző, hogy legtöbbször a legfejlettebb országokból indulnak útnak, onnan, ahol amúgyis jobb a szellemi tőkéhez való hozzáférés esélye. Mivel külföldi tanulmányaikkal megerősítik korábban is előnyös helyzetüket, a folyamat voltaképpen a regionális egyenlőtlenségek újratermelődéséhez vezet (Rédei, 2007). Napjaink változása, hogy a fejlődő országok is egyre nagyobb intenzitással vesznek részt ebben a folyamatban.

Egy-egy ország felsőoktatásában a „nemzetköziesedés” folyamatának jelentőségét a külföldi hallgatók arányával lehet érzékeltetni. Ebben a tekintetben a legnagyobbak közé tartozik Ausztrália (20%), míg a 780.000 fő körüli külföldi kontingens az Amerikai Egyesült Államokban csak 4,3%-os értéket jelent. Az Európai Unió jelenlegi átlaga 7,5% körüli, távlati célként a 10%, majd a 20% feletti érték elérését tűzték célul (Berács, 2009; Rédei, 2014). Az Európai Unión belül kiemelkedő szerepet szánnak a hallgatói migráció növelésének, ami külön

¹ A „kredit mobilitás” a rövid periódusú (tanulmányi, vagy gyakorlati célzatú) tanulmányokat, a „diploma mobilitás” a diploma megszerzéséhez szükséges teljes időszakot külföldön folytatásokat jelöli.

hangsúlyt kapott a Bologna-folyamat célkitűzései között is. Ennek a gazdaság versenyképessége szemszögéből a tudástranszfer, másrészt az erőforrások optimális eloszlása miatt van nagy jelentősége.

Karakteres eltéréseket tapasztalhatunk a kibocsátó és a célországok vizsgálatakor. A külföldi tanulmányokat folytatók számának gyors növekedése háttérben kibocsátóként azok a jelenleg felzárkózóban lévő nagy népességszámú országok találhatók, ahol a felsőoktatás kiterjedése még nem zajlott le. Kína, India, Kína, Indonézia, Brazília kis fáziskéséssel fejleszti felsőoktatását és futja be azt az utat, amit Közép-Európa az elmúlt húsz évben produkált.

Kínálja magát a hipotézis: a nagy népességszámmal (növekedéssel) jellemezhető, fejletlen területek irányából a fejlett, kisebb népességszámmal rendelkező országok irányába zajlik a mozgás. A valóság kicsit összetettebb (II. tábl.).

II. táblázat: A legnagyobb kibocsátók (215).

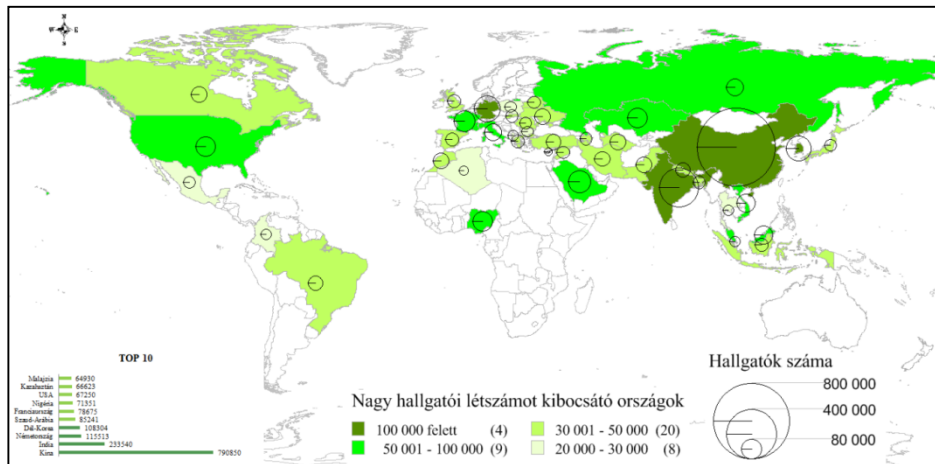
(forrás: UNESCO 2016 adatai alapján)

Legnagyobb kibocsátó országok	[fő]
Kína	790.850
India	233.540
Németország	115.513
Dél-Korea	108.304
Szaúd-Arábia	85.241
Franciaország	78.675
Nigéria	71.351
USA	67.250
Kazahsztán	66.623
Malajzia	64.930

Kína (az összes külföldön tanuló hallgató 19%-a) és India (7%) elhelyezkedése a sor elején ezt a hipotézist támasztja alá. A két ország közötti különbség (negyede az indiaiak száma, mint a kínaiaké) már rávilágít arra, hogy nem alapvetően a fejlettség, vagy a nagy népességszám a meghatározó. Kína az esetében a tudatos kormányzati szándék eredményezhet lényegi eltérést. A sorban következő öt ország fejlett (gazdag és demográfiai tekintetben sem nagy növekedésű), mégis a legnagyobb kibocsátók között található (1. ábra).

Látható, hogy az olcsó tudástranszfer lehetőségével a gazdag országok is megpróbálnak élni (Parker-Zilberman,1993). Bár a humántőke nemzetközi tanulmányok során történő fejlesztése eredendően inkább a fejlett országok lehetőségének tekinthető, napjainkra bekapcsolódhattak ebbe a fejlődő világból is. Az

abszolút számok vonatkozásában Dél-és Kelet- Ázsia, valamint a centrum országok állnak az élen.

1. ábra: A legnagyobb külföldi hallgatói létszámot kibocsátó országok
(forrás: UNESCO 2016 adatai alapján)

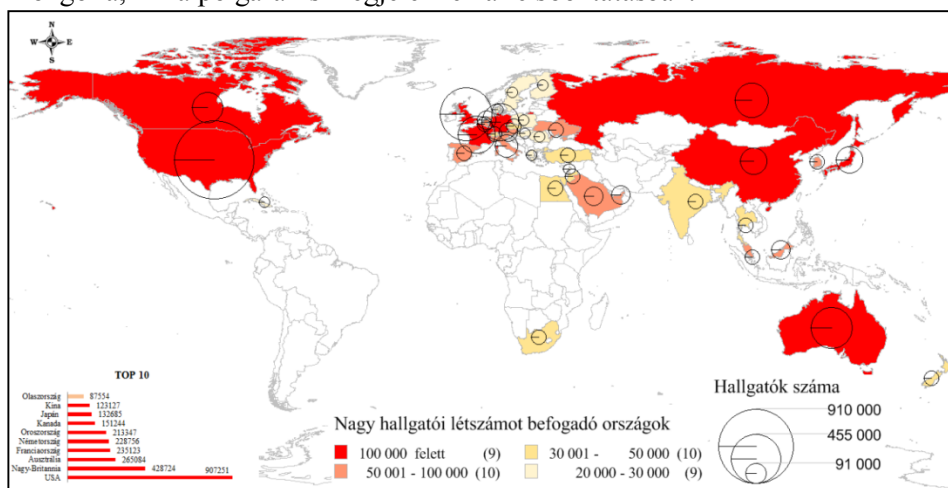
Azok az országok ahol a tömegesedés folyamata már lefutott, ahol a demográfiai folyamatok sajátosságai a felsőoktatási rendszer fenntartásának, szinten tartásának lehetőségeit korlátozzák, külföldi hallgatók beiskolázásával tudják működtetni oktatásukat. A legnagyobb befogadók számára a felsőoktatási intézmények fenntartása (kutató intézmények működtetése), az agyelszívás lehetőségének megteremtése mellett az oktatási szolgáltatásból származó bevételek is fontos szerepet játszhatnak (III. táblázat).

III. táblázat: A legnagyobb befogadó országok
(forrás: UNESCO 2016 adatai alapján)

Legnagyobb befogadó országok	fő
USA	907.251
UK	428.724
Ausztrália	265.048
Franciaország	235.123
Németország	228.756
Oroszország	213.347
Kanada	151.244
Japán	132.685
Kína	123.127
Olaszország	87.544

A befogadók esetében érezhető néhány „modern” szempont is. Napjainkban a benépesítés célja helyett az agyelszívás, a fogyasztás, a foglalkoztatás növelésének lehetősége játszik egyre fontosabb szerepet. Ausztrália az Ázsiához fűződő kapcsolatait erősíti ezzel, az Amerikai Egyesült Államok közgazdászai pedig éves szinten 23 milliárd dolláros többletet látnak a külföldi hallgatók jelenléte (fogyasztása, foglalkoztatása) mögött (Rédei, 2014).

A nagy befogadó országok vonatkozásában már lényegesen egyveretűbb a kép. A fejlett gazdaságok szerepe meghatározó, a top tízbe a fejlődő országok közül csak Kína fért be. A térképen (2. ábra) erős északi félgömb dominancia látszik. Európába érkezik a külföldi hallgatók több, mint 40%-a, ebből is 10% felett az Egyesült Királyságba, 5-6% pedig Franciaországba, Németországba. A nagy befogadók között fellelhető Oroszország is, ahol a szovjet utódállamok, Mongólia, Kína polgárai is megjelennek a felsőoktatásban.

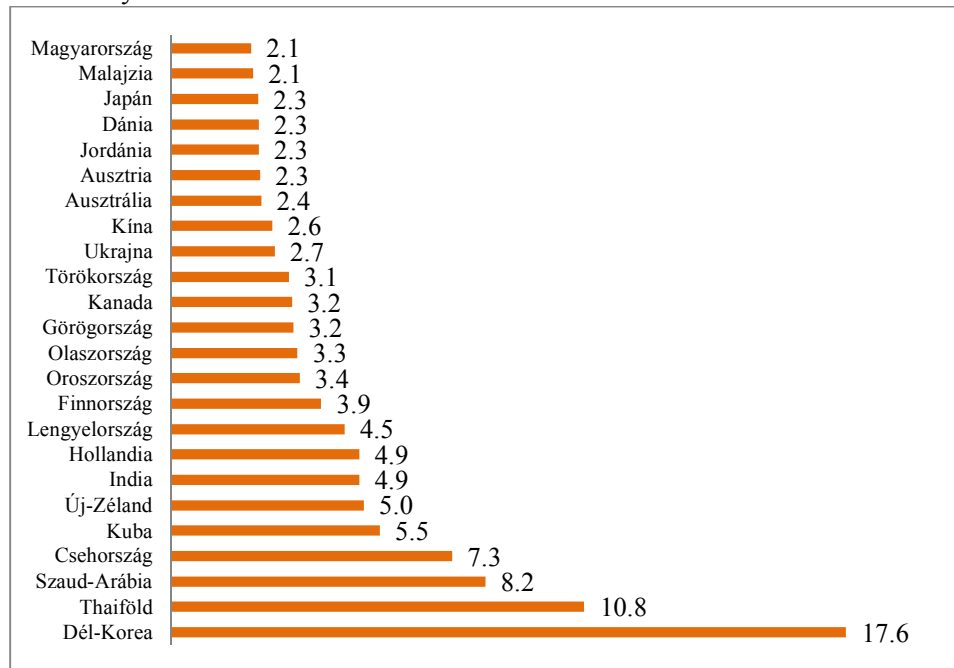

2. ábra: A legnagyobb külföldi hallgatói létszámot befogadó országok
(forrás: UNESCO 2016 adatai alapján)

Észak-Amerika mellett (USA, Kanada együtt, mintegy 24-25%) a déli félgömből csak Ausztrália nagy befogadó.

A befogadók ezredforduló utáni létszámnövekedésében érdekes elemek láthatók (3. ábra). A táblázat alapján valószínűsíthető, hogy a nagy befogadó országok esetében a növekedés nem tarthat a végtelenségig. Az USA, Nagy-Britannia már kapacitás-korlátokba ütközik a külföldi hallgatók létszámának növelésekor. A befogadó TOP 10 utolsó harmadában szereplő Olaszország, Kanada, Kína, Japán képes még a kapacitásainak erőteljes növelésére (háromszorosítás). A létszámot leggyorsabban növelő országok („feltörekvők”) viszonylag új szereplők, akik az ezredforduló környékén kapcsolódtak be intenzíven a nemzetköziesedés folyamatába. A szűk élmezőnybe fejlődő/közepesen fejlett országok kerültek (Dél-Korea, Thaiföld, Szaúd-Arábia, Csehország, Kuba). A

legnagyobb növekedést mutató Dél-Korea és Thaiföld Délkelet-Ázsia nagy népességű, gyors népességnövekedésű, fejlődésnek indult térségének igényeit próbálja kielégíteni. Szaúd-Arábia az arab térségben teszi ugyanezt. A környezetétől elzárkózó Kuba alacsony abszolút számról kezdett növekedése révén került előkelő környezetbe.

3. ábra: Az érkező hallgatók számának növekedése 2000 és 2013 között [külföldi hallgatók száma 2013/külföldi hallgatók száma 2000]

(forrás: UNESCO 2015/a adatai alapján)

A számunkra érdekes közép-európai régióból Csehország mely 7,3 szeresére növelte kapacitásait és ezzel érte el a 40.000 fő feletti értéket. Esetükben a Szlovákiából származó, de nyelvet értő hallgató már külföldinek számítanak, létszámuk meghatározó, hiszen megközelítően 24.000 fő származik az 1993-ban önállóvá váló szomszédból. Dinamikus a lengyel növekedés is, de ők így is csak 27-28.000 főnél járnak. Közép-Európa vonatkozásában Ausztria értékei mutatósak, itt 70.000 fő felett van a külföldi hallgatók száma és mégis további növekedés zajlik.

Kelet-Közép-Európa a tanulmányi célú nemzetközi migráció folyamatában

Magyarország viszonyainak értékeléséhez célszerű a közvetlen környezet helyzetének áttekintése. Ebben az esetben a Kelet-Közép Európa fogalmát (szom-

szédság okán) Ausztriával bővítettem ki, illetve a balti országokkal szűkítettem². Így (Magyarországgal együtt) 11 ország került be a vizsgálatba (IV. táblázat). A hasonló történelmi múlt, etnikai felosztottság mellett eltérő fejlődést mutató felsőoktatási rendszerek kerültek az elemzésbe.

IV. táblázat: A vizsgált országcsoport felsőoktatási adatai (2015)

(forrás: *Külföldi hallgatók aránya, Külföldön tanuló hallgatók aránya: UNESCO 2016; Népszámszám: KSH 2016; Felsőoktatási hallgatók száma, aránya: KSH 2014*)

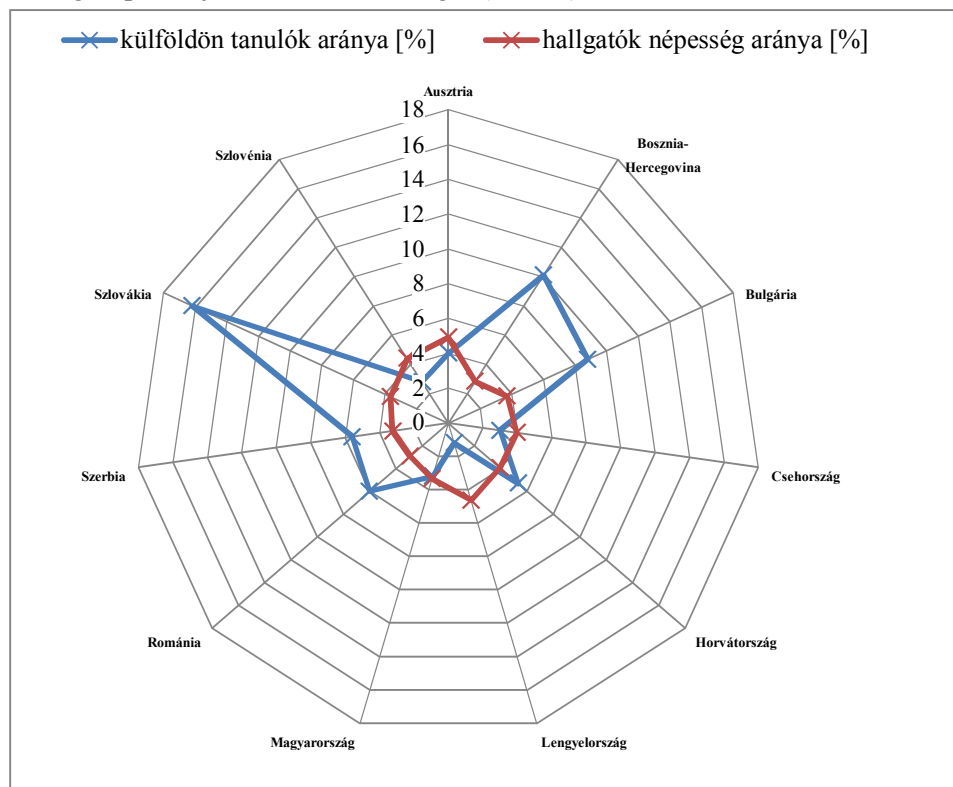
	Népesség- szám	Felsőoktatási hallgatók száma [ezer fő]*	Hallgatók aránya a népességhez viszo- nyítva [%]*	Külföldi hallgatók aránya [%]	Külföldön tanulók aránya [%]
Ausztria	8.576.261	421,2	4,93	15,9	4,0
Bosznia- Hercegovina	3.830.911*	111,9	2,84	7,5	10,1
Bulgária	7.202.198	283,4	3,71	4,3	8,8
Horvátor- szág	4.225.316	166,1	3,92	0,4	5,3
Csehország	10.538.275	418,6	3,98	9,8	3,0
Lengyelor- szág	38.005.614	1.762,7	4,64	1,5	1,2
Magyaror- szág	9.855.571	329,5	3,34	7	3,2
Románia	19.840.647	578,7	2,91	4,3	6,0
Szerbia	8.789.327	242,8	3,24	4,1	5,6
Szlovákia	5.421.349	197,9	3,65	5,6	16,2
Szlovénia	2.062.874	90,6	4,40	2,8	2,8
Összesen	118.314.50 7	4.603,4	-	-	-
Átlag [%]	-	-	3,77	5,7	6,0

A beiskolázottak népességszámhoz viszonyított arányából egyszerű következtetéseket vonhatunk le a hazai kapacitásokról. A következtetés hiányossága, hogy az arány nem tartalmaz információt a külföldi intézményválasztás szempontjából érdekes képzési szintekről, szakmai profilokról, képzési költségekről, stb.. A népességszámhoz viszonyított hallgatói létszámok vonatkozásában Ausztria, Lengyelország, Szlovénia és Csehország állnak az élen, hallgatói

² Ebben az esetben sajátos az országcsoportba tartozó országok kiválasztása. A „volt európai szocialista országok” alkotják a tömböt. Méreteik, távolságuk és eltérő hagyományaik okán nem kerültek bele a vizsgálatba a balti államok, szomszédság és a szoros kötődés miatt viszont igen Ausztria és Délkelet-Európa ex-szocialista országai. Itt talán Bosznia-Hercegovina és Bulgária beemelése mellett kell érveket sorakoztatni.

arány számuk megközelíti 4%-os értéket. A magyar felsőoktatásban tanulók aránya (3,34%) kicsivel az országcsoport átlaga (3,77) alatt van, talán a 2005-ös „csúcslétszámaival” haladta meg azt.

Látványos, hogy a magas aránnyal rendelkező országokból (és Magyarországról) mennek a legkevesebben külföldre tanulni, lényegesen alulmúlva az országcsoportra jellemző 6%-os átlagot (4. ábra).

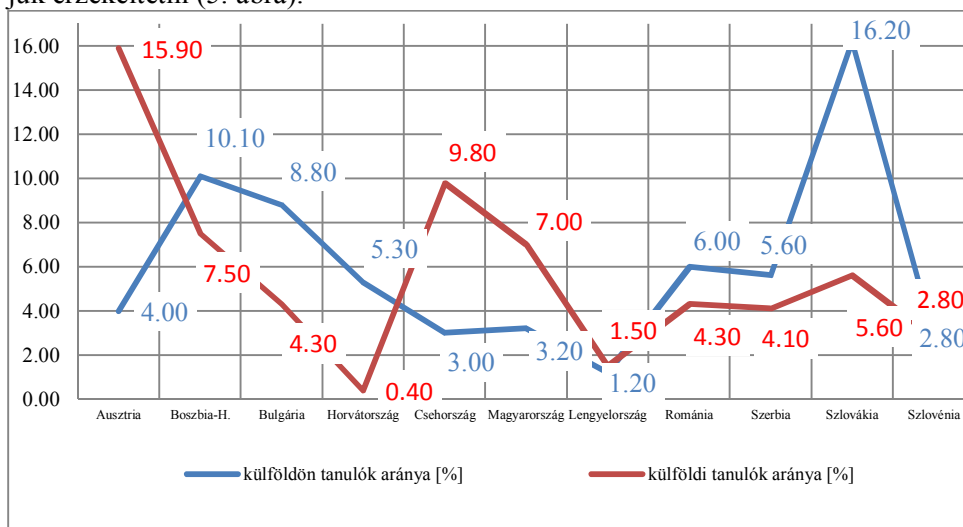

4. ábra: A hallgatói arányszám és a külföldön tanulók arányának az összehasonlítása országoként (2015) (forrás: Külföldi hallgatók aránya, Külföldön tanulók aránya: UNESCO 2016; Népességszám: KSH 2016; Felsőoktatási hallgatók száma, arány: KSH, 2014)

Komoly eltéréseket láthatunk e tekintetben a csoporton belül. Utóbb felsoroltak esetében a 2,5%-os érték alatti külföldön tanulót láthatunk (Lengyelország 1,2%-a és Magyarország 3,2%-a a legalacsonyabb), a másik csoportban Szlovákia 16,2%-a pedig kiugróan magas. Felismerhető egy egyszerű kapcsolat, miszerint azokból az országokból, ahol népességarányosan nagyobb a képzési kapacitás lényegesen kisebb arányú a külföldön történő továbbtanulás.

A külföldi hallgatók vonzása vonatkozásában is ezek az országok állnak az élen. Nagyon alacsonynak tekinthető Lengyelország megjelenése a nemzetközi felsőoktatási piacon. Az ellenpólus Bosznia-Hercegovina esetében figyelhető meg, kicsi belföldi kapacitás mellett magas a külföldön tanulók aránya.

A nemzetközi aktivitást a külföldön folytatott felsőoktatási tanulmányok és a külföldi hallgatók teljes felsőoktatási létszámhoz történő viszonyításával tudjuk érzékeltetni (5. ábra).

5. ábra: Nemzetközi aktivitás a vizsgált országok körében, 2015
(forrás: UNESCO 2016 adatai alapján)

Három csoportot lehet érzékeltetni az arányok alapján. Ausztria, Csehország és Magyarország magas (7% feletti) külföldi hallgatót fogad be, lényegesen többet, mint amennyit kibocsát más országok felsőoktatásába. A másik véglet Szlovákia, de ilyen jellemzőkkel bír még Horvátország, Bulgária, Bosznia-Hercegovina, ahonnan többen mennek ki az országból felsőoktatási tanulmányok érdekében, mint amennyien bejönnek. Egyedi Bosznia-Hercegovina helyzete, ahol mindkét irányba erős a mozgás, valamint Szlovákiáé, ahonnan az 1993-ban elszakadó Csehországba irányuló mozgás extrém magas. A harmadik csoportban nagyon alacsony értékek mellett Lengyelország, valamint Szerbia, Szlovénia egyensúly közeli állapotot mutat.

Közepesen fejlett országok esetében talán megállja a helyét az egyszerűsítés, miszerint a régió gazdaságilag fejlettebb országai (Ausztria, Csehország, Magyarország, de kicsi pozitívummal Lengyelország és Szlovénia is) intenzívebben kapcsolódnak a nemzetköziesedés folyamatába, jellemzően szolgáltatást kínálva a külföldi hallgatóknak, ezzel bevételeket teremtve az országnak.

Magyarországon tanuló külföldiek

A tanulmányi célú nemzetközi migráció háttérében lévő tényezők vizsgálata a hatások és az érdekek mentén végezhető el. A mozgásokat tradicionális (történelmi) és modern (közgazdasági) okok egyaránt generálhatják.

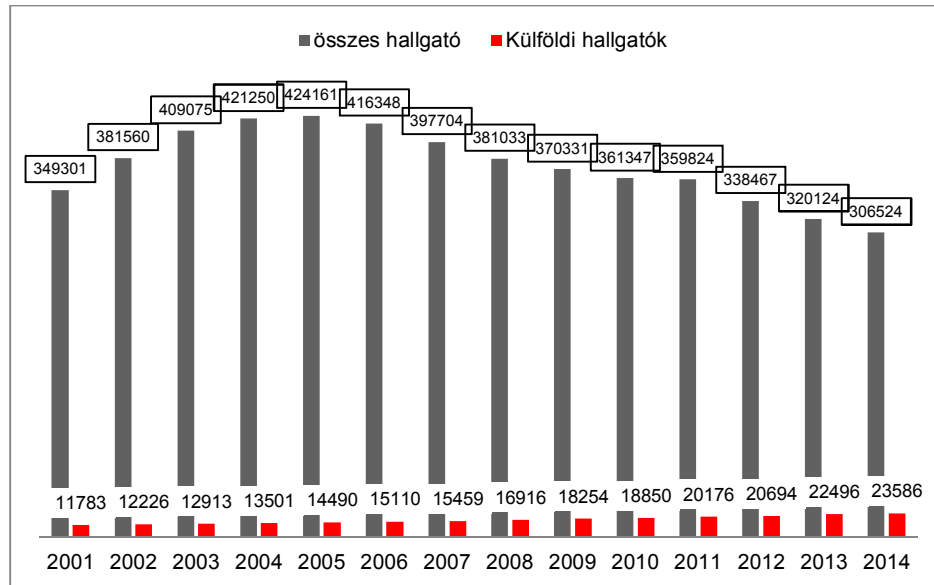
A hagyományos okok háttérében történelmi események (Magyarország esetében a Trianoni békeszerződés) kereshető. Ennek következményeként szétszaktak a történelmi kapcsolatok, konkrétan felsőoktatási intézmények és hagyományos vonzáskörzetük más-más állam fennhatósága alá kerültek (Kozma, 1997). A debreceni felsőoktatás (Református Kollégium) hatása alatt lévő területek (a történelmi Partium) Szovjet-Oroszország, Szovjetunió, majd Ukrajna, valamint Csehszlovákia, Szlovákia és Románia fennhatósága alá kerültek (Teperics, 2009). A szocializmus évei alatt ezek a területek merev határokkal kerültek elválasztásra. Változást a rendszerváltások időszaka (1990-es évek eleje) hozott, amikor az átjárhatóvá váló határok lehetővé tették a történelmi kapcsolatok újraéledését.

Időben ezzel párhuzamosan a keleti blokk országai a modern tanulmányi célú migrációs folyamatokba is bekapcsolódhattak. Itt már közgazdasági szempontok érvényesülnek jellemzően. Az felsőoktatási piac nemzetközivé vált, jó ár-érték arányú képzések (diplomák) érdekében a hallgatók vállalják a külföldön végzett tanulmányokat. Az intézmények (és a nemzeti oktatáspolitikai) vállalják az angol nyelvű képzéseket annak érdekében, hogy az érkező külföldi hallgatóknak nyújtott szolgáltatás fejében tandíjhoz, bevételekhez jussanak.

A magyar (és debreceni) felsőoktatás nemzetközivé válása esetében mind a tradicionális, mind a modern szempontok érvényesülése felismerhető. A kettő együttes hatásaként kerültünk fel a nemzetközi felsőoktatási térképre. Időben természetesen változó a tényezők súlya. A rendszerváltások körül a tradicionális nemzetközi mozgások, napjainkban a modern (szolgáltatást vásárló) hallgatók vannak túlsúlyban. Az érdekek találkozása is megfigyelhető, egyszerre zajlik, egymást erősíti az alulról (hallgató oldaláról) szerveződő „nemzetköziesedési” és az intézmények (állam) által generált „nemzetköziesítési” folyamat.

Magyarország esetében a mindkét irányban erősödő mozgásból jelenleg a befogadó jelleg erősebb, az ezredforduló óta növekvő mennyiségbe mintegy 25.000 külföldi hallgató van jelen a magyar felsőoktatásban. A magyar „nemzetköziesedés” másik jellemzője, hogy a tisztán piaci viszonyok alapján tanuló (nem magyar anyanyelvű) külföldiek mellett nagy számban jelennek meg a hazai felsőoktatási intézményekben határontúli magyar hallgatók.

A felsőoktatási hallgatói létszám 2005-ös kulminálása után már visszaesően van, a külföldi hallgatók létszáma viszont töretlenül emelkedik (6. ábra).

6. ábra: A magyar felsőoktatás hallgatói létszámának változása az ezredforduló után
(forrás: Oktatás-statisztikai Évkönyv 2014)

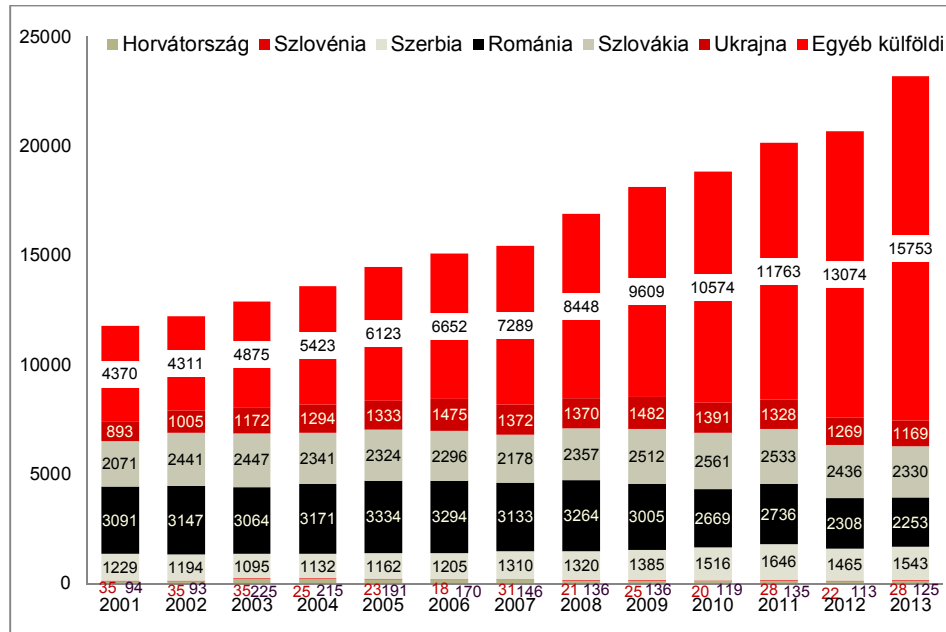
Intézményeink közül a legjobbak a nemzetközi felsőoktatási piacon is pozícionálják magukat, bekapcsolódnak a hallgatókért folytatott nemzetközi versenybe. Egyre nagyobb figyelmet kapnak az intézményeket minősítő nemzetközi rangsorok, folyamatosan emelkedik a magyar egyetemeken tanuló külföldi hallgatók száma³.

A magyar felsőoktatásban a külföldi hallgatók jellemzően az egészségügyi képzések (általános orvos, fogorvos, gyógyszerész), valamint a közgazdasági és műszaki területeken jelennek meg. A nappali képzést preferálják (2010: 84,5%) és a magyar hallgatókhoz hasonlóan az elmúlt években visszaesett a távoktatás és az esti tagozatos képzésen való jelenlétük is. A levelezős képzés abszolút számokkal stagnál, de ez arány-visszaesést jelent (Berács, 2012).

A világ 127 országából érkeztek a 2011/2012-es tanévben hozzánk hallgatók, közöttük földrajzi és egyéb sajátosságaik (anyanyelv) alapján két csoport alkotása célszerű.

A szomszédos országok (Szlovénia kivételével, 28 fő) 100 főnél több hallgatóval jelennek meg a magyar felsőoktatásban. A 2012-es adatok szerint már Szlovákiából érkeztek a legtöbben. Ezer feletti még a Romániából, Szerbiából és a Kárpátaljáról érkezők száma is (7. ábra).

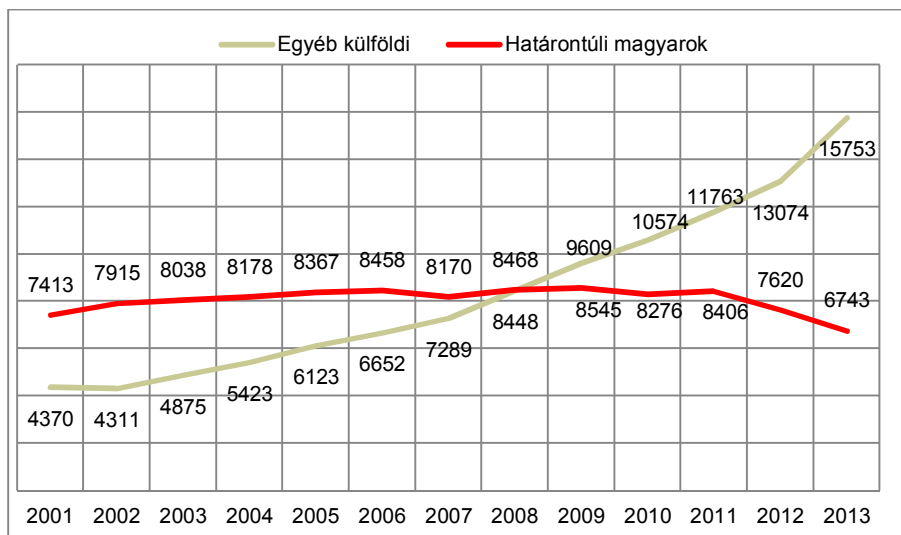
³ Jelen tanulmányban csak a „diplomaszerző” képzésben megjelenő külföldi hallgatók vizsgálatára került sor, a csereprogramokban kreditszerző hallgatókat nem dolgoztam fel.

7. ábra: Az összes külföldi és a határontúli hallgatók számának változása az ezredforduló után

(forrás: Oktatás-statisztikai Évkönyv 2014)

A 90-es évek (napjainknál) alacsonyabb külföldi hallgatói létszáma (összesen 6300 fő) mellett 37%-os volt az arányuk az összes külföldi között, majd 2002-ig gyorsabban nőtt a számuk (7.915 fő), mint a többieké, ezért 60 % fölé emelkedett. Időben onnantól 2009-ig (8.545) gyors teljes létszám emelkedése mellett arányuk visszaszorult (33%). Stagnáló, visszaeső létszámukat 2008-tól haladja meg a szolgáltatást vásárló külföldiek száma (8. ábra).

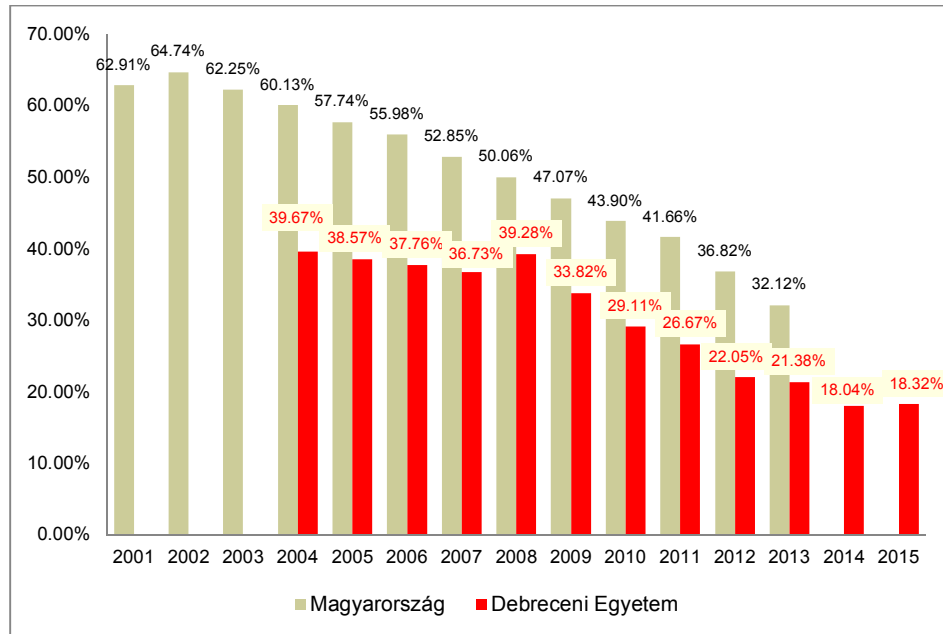

8. ábra: Az összes külföldi és a határontúli hallgatók számának változása az ezredforduló után

(forrás: Oktatás-statisztikai Évkönyv 2014)

Néhány sajátosság felismerhető aránycsökkenésük mögött. Magyar anyanyelven történő tanulmányok érdekében érkeztek az anyaország intézményeibe, országokénti számuk általában arányos a magyar anyanyelvű kisebbség létszámaival. Horvátország (bár kis létszám mellett) és Kárpátalja magyarsága tekinthető ebben a vonatkozásban erős kivételnek, mert onnan az etnikai arányuknál többen érkeztek. Sok esetben a középiskola szintjén elindult már a mobilitásuk. Az évtizedes tanulói/hallgatói mobilitás (és az azt követő anyaországi letelepedés) hatott a kibocsátó területek elöregedő demográfiai helyzetére is. Amúgy is természetes fogyással küzdő területekről érkeztek a fiatalok és ez felerősítette ezt a tendenciát. Az utóbbi években demográfiai okokból erősen visszaesett a mobilitásra hajlandó fiatalok száma. Csökkentette a nemzetközi mozgást a szülőföldön kiépített, magyar nyelven oktató felsőoktatási kapacitás növekedése is. Ennek ellenére ellenirányú mozgás (magyarországi hallgatók megjelenése a határontúli magyar tanítási nyelvű intézményekben) alig van (Marga, 2010).

A határontúli magyar hallgatók számának stagnálása/csökkenése oda vezetett, hogy külföldiek közötti arányuk egyharmadra esett vissza (9. ábra).

9. ábra: A határontúli magyarok aránya a külföldi hallgatók között
(forrás: Oktatás-statisztikai Évkönyv 2014, Intézményi adatszolgáltatás)

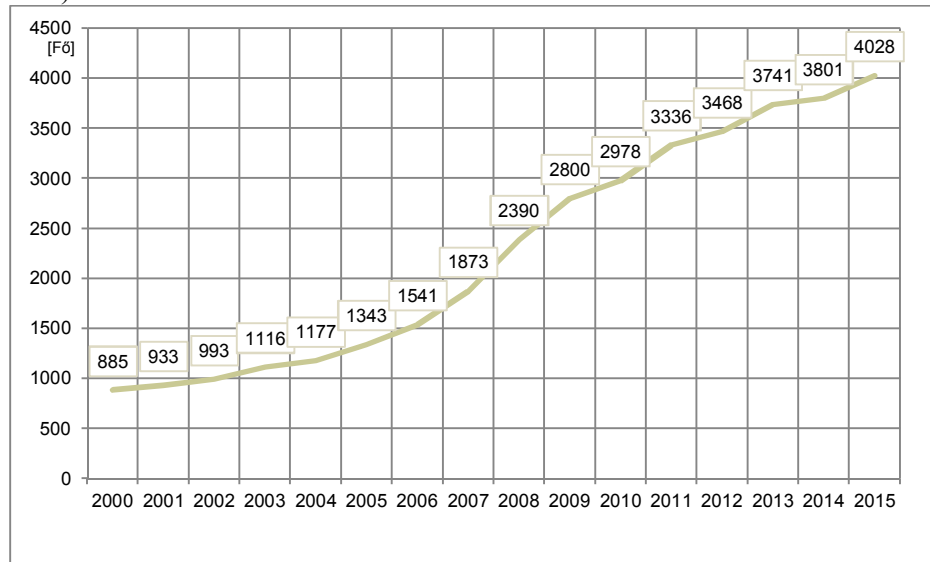
A határontúli magyar területekről érkezők számának stagnálása/visszaesése mellett 2002-től erőteljes növekedésnek indult az egyéb kategória, amiben az „egyéb európai országokból” és a „más kontinensekről származó hallgatók” vannak. Esetükben az idegen nyelvű (döntően angol, német és francia) térítéses képzések játszanak vezető szerepet. Ezek 10 év viszonylatában a látványos növekedést produkáltak. Az ezredforduló utáni dinamikus létszám-növekedésük jól látható (8. ábra). Miközben a magyar hallgatók számának 2005/2006-ig tartó emelkedése (2005/06: 424.161 hallgató) megtört és a létszámuk 2005 után visszaesett (2001/02: 349.301; 2012/12: 338.467 hallgató), a külföldiek aránya 3,4%-ról 6,1%-ra emelkedett a magyar felsőoktatás hallgatói között⁴. A nem szomszédos országokból érkező hallgatók esetében ez 1,25%-ról 3,87%-ra történő emelkedést jelentett.

Külföldi hallgatók a Debreceni Egyetemen

Az 2014/2015-ös tanévben Magyarország felsőoktatási intézményei közül a Debreceni Egyetemen tanul a legtöbb külföldi hallgató. Az egyetem abszolút

⁴ A globális felsőoktatási piac bővülési ritmusától ez a növekedés elmarad, ezért a világban betöltött szerepünk csökkent (Hrubos et al. 2012)

létszámemelkedésének fontos összetevője létszámuk dinamikus emelkedése (10. ábra).

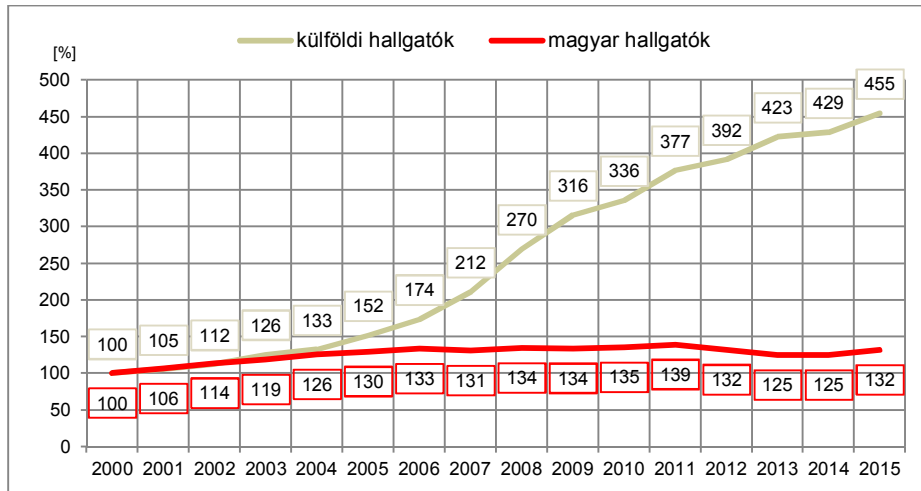

10. ábra: A Debreceni Egyetem külföldi hallgatóinak létszámváltozása az elmúlt tanévek során [fő]

(Forrás: Intézményi adatszolgáltatás)

2005 és 2010 között 1343-ról 2978-ra, 2015-re 4028 főre nőtt a számuk, ami a 2005 és 2010 közötti növekedés (2794 fő) több, mint fele. Ebben a határon túli magyarok létszám növekedése csak 349 főt jelentett. A 2010 és 2015 közötti időszakban mintegy 3500 fős összlétszám csökkenés mellett a külföldiek száma további 1050 fővel emelkedett.

A teljes hallgatói létszám alakulását a bázisévnek választott 2000/2001-es tanévhez való viszony visszaadja (11. ábra).

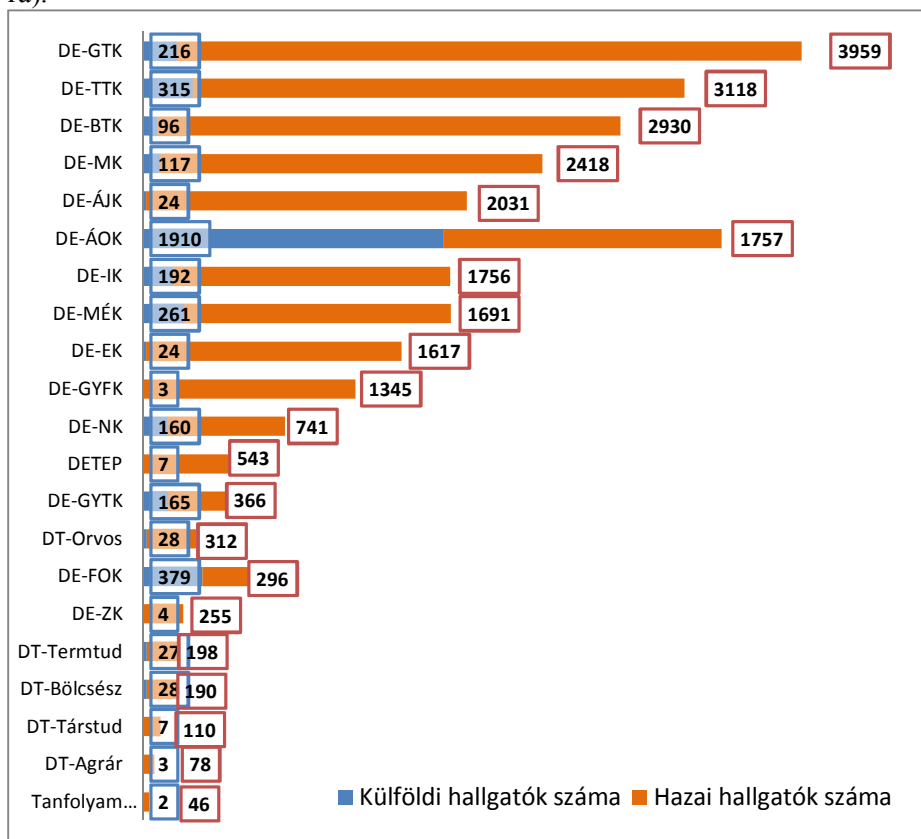

11. ábra: A magyar és külföldi állampolgárságú hallgatók arányának változása a tanévek során (2000/01-es tanév = 100%) [%]
(forrás: Intézményi adatszolgáltatás)

A 2011-es évben volt a legnagyobb létszám, utána a visszaesés a Debreceni Egyeteme is megkezdődött. A külföldiek számának erőteljes növekedése sem tudja ellentozni a demográfiai trendeket-

A hallgatók karonkénti megoszlás határozottan eltér a magyar hallgatók és a külföldiek között. A magyarok között a Gazdaságtudományi kar, a Természettudományi- és technológiai, a bölcsész, műszaki illetve az állam- és jogtudományi karok a legnépesebbek, az egészségügyi képzések utánuk következnek (12. áb-

ra).

12. ábra: A magyar és a külföldi hallgatók karonkénti megoszlása (2015)
(forrás: Intézményi adatszolgáltatás)

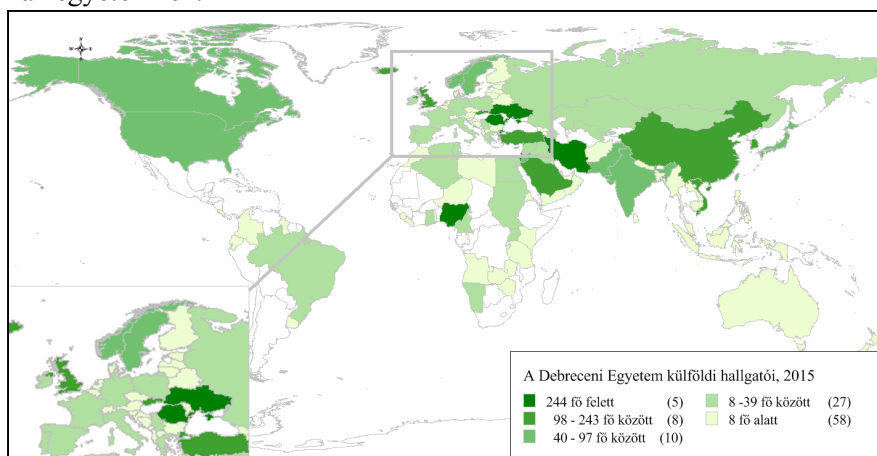
Az egyes karok külföldi hallgatóinak súlyát a teljes képzési létszámon belüli arányok mutatják szemléletesen. Az országos szinten is magasnak tekinthető 13,35 %-os külföldi átlag felett már csak az orvos-egészségügyi képzések találhatók. A Fogorvostudományi és az Általános Orvosi Kar hallgatóinak több mint fele, a Gyógyszerésztudományi Kar hallgatóinak közel harmada külföldi állampolgár. Átlag közeli értéket mutat (nagyváradi kihelyezett képzése okán) a Mezőgazdasági és Élelmiszertudományi Kar és a két tudományegyetemi kar (Bölcészettudományi Kar, Természettudomány és Technológiai Kar) doktori képzése. Utóbbi két kar esetében már komoly eltérés látható az alap- és mester képzések vonatkozásában. A TTK (és az Informatikai Kar) közel 10%-os értékei lényegesen felülmúlja a BTK 3,1%-os értékét. Alacsonynak tekinthető a nagy hallgatói létszámú karok közül, a GTK 5,1%-os, valamint az ÁJK 1,1%-os külföldi hallgatói aránya.

A külföldiek kontinensenkénti megoszlása érdekes. Ázsiából jönnek a legtöbben, közülük az iráni, izraeli, szaúdi, vietnami és dél-koreai hallgatók száma is 100 fő feletti (V. táblázat, 13. ábra). Az országok listáját Nigéria vezeti 652 hallgatóval

V. táblázat: A Debreceni Egyetem külföldi hallgatóinak állampolgárság szerinti megoszlása (2015)
(forrás: Intézményi adatszolgáltatás)

Szomszédos ország	fő	Európa	fő	Európán kívüli kontinensről	fő
román	337	török	203	nigériai	652
ukrán	173	brit	192	iráni	300
szlovák	102	svéd	89	izraeli	276
		norvég	78	kínai	138
		ciprusi	51	szaúdi	136
		francia	31	vietnami	132
		német	24	dél-koreai	112
		orosz	17	izlandi	107
		spanyol	15	jordán	95
		ír	13	brazil	74
				japán	64
				pakisztáni	51
				amerikai	43
				kameruni	39
				indiai	38
				kanadai	34
				tajvani	29
				ghánai	24
				iraki	19
				egyiptomi	15
				szír	15
				üzbég	15
				namíbiai	14
				kazah	11
				ugandai	11

Az 1320 fő, európai országból származó hallgató között 100 feletti létszám-ban román, angol, ukrán, izlandi és szlovák állampolgárságok vannak. A sorban következőket is figyelembe véve erős a „skandináv” jelenlét, hiszen 274 hallgató van Izland, Norvégia és Svédországból. Az Európai Unióból összesen 911 fő érkezik a debreceni felsőoktatásba. Érdekes, hogy összesen 24 német hallgatója van az egyetemnek.

13. ábra: A Debreceni Egyetem külföldi hallgatóinak származási helyei
(forrás: Intézményi adatszolgáltatás)

A ötöde a külföldieknek (2015-ben 18,32%-a) magyar anyanyelvű, a többiek az angol nyelvű képzéseken (és előkészítőkön) vesznek részt. Közülük csak tizedük tanul az informatikai, közgazdasági vagy természettudományos képzésben, a 90%-uk az egészségügyi képzések hallgatója. A külföldiek „centrumonkénti” megoszlása visszaadja a leírtakat. A 2013/14-es tanévben 3.741 külföldi állampolgár tanult a Debreceni Egyetemen. Az orvos- és egészségügyi képzésekben 2514, az agrár karokon 227, a többin (a valamikori Tudományegyetemi Karokon, TEK) összesen mintegy 1000 fő.

Az egészségügyi szakok (illetve előkészítőik) egyértelműen dominálnak. Az általános orvoscépzésben 1537 fő, fogorvoscépzésben 370 fő és a gyógyszerészképzésben 94 fő tanult 2015-ben. Emellett 447-en vettek részt valamelyik előkészítő képzésen. A képzési profil ilyen súlya egybecseng a magyar felsőoktatásban megjelenő külföldiek országos arányaival (M. Császár-Wusching, 2016). jellemző arányokkal. A mezőgazdasági mérnöki BsC (183 fő) a magyar nyelvű, nagyváradi kihelyezett képzésnek az eredménye. Az informatikai mérnök (80 fő), vegyészmérnök (877 fő) és a gépészmérnök (52 fő) képzések jelennek még 50 fő feletti létszámokat.

Összegzés

A tanulmányi célú nemzetközi migráció egyre nagyobb hallgatói létszámokat érint világszerte. Magyarország a rendszerváltást követő időszakban bekapcsolódott ebbe a folyamatba. Sajátos történelmi múltunk és földrajzi elhelyezkedésünk okán a magyar egyetemeken megjelenő külföldi állampolgárok egy része magyar anyanyelvű (a kettős állampolgárság lehetőségével élve kettős állampolgárságú) határontúli magyar hallgató. Országosan 8.000 fő feletti számról 6.700-ra, Debrecenben 950 főről 750-re esett vissza a számuk. Arányuk ennél is erőteljesebben csökken, hiszen a „nem magyar anyanyelvű” külföldiek száma közben erősen emelkedett. Jelenleg kétharmada a külföldi állampolgárságú hallgatóknak, aki idegen nyelven (Debrecenben angolul) folytatja tanulmányait. Ők szolgáltatást vásárolnak, részesei a nemzetközi felsőoktatási piacnak. Jellemzően az egészségügyi képzés hallgatói (általános orvos, fogorvos, gyógyszerész), kisebb részben közgazdasági, agrár, informatikai és természettudományos tanulmányokat folytatnak. Ennek fejében 8 milliárd Ft körüli tandíjbevitelhez juttatják az egyetemet. Jelenlétük pozitív hatással van az intézmény életére. Tandíjaikkal a finanszírozást könnyítik meg, idegen nyelven történő oktatásukkal a képzés minőségét emelik, növelik az oktatók aktivitását, segítik az akadémiai értékek növekedését is. Természetesen hatnak a szélesebb befogadó közegre (városra, régióra) is. On-line adatfelvételünk eredményei alapján évente a tandíjjal közel azonos összeget költenek el még Debrecenben szolgáltatásokra, amivel a város gazdaságára is komoly hatással vannak.

Hivatkozott irodalom jegyzéke

- Berács J. (2009): A felsőoktatás nemzetközivé válása.- NFKK Füzetek 1., Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest, pp. 72–83.
- Berács J. (2012): Nemzetköziesedési trendek és intézményi megfelelés. – In.: Elefántcsonttoronyból világítótorony - A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása.- In.: Hrubos, I. (szerk.), Aula Kiadó, Budapest, pp. 135–180.
- Berács J. – Hubert J. – Nagy G. (2009): A nemzetköziesedés folyamata a magyar felsőoktatásban. Kutatási beszámoló a Tempus Közalapítvány számára. (Bologna Füzetek 3) Magyar Tempus Közalapítvány, Budapest
- Berács J. (2010): A Magyarországon tanuló külföldi hallgatók összetétele. - In.: Mobilitás Magyarországon, Lehetőségek és teendők- (Szerk.: Kurucz K.), Bologna füzetek 4. OKM, Budapest pp. 15–21.
- Kozma T. (1997): Felzárkózási stratégiák-túlélési taktikák. - In.: Határmenti együttműködés a felsőoktatásban (szerk.: Buda M.- Kozma T.), Debrecen. pp. 245–269.

- Marga, A.(2010): Quality and excellence . - Magyar Felsőoktatás 2009, NFKK Füzetek 4. Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest, pp. 89–102.
- M. Császár Zs. – Wusching Á. T. (2016): A felsőoktatás nemzetköziesedésének hatása az egyetemvárosok fejlődésére egy pécsi esettanulmány tükrében.- Földrajzi Közlemények 140. évfolyam 3. szám, pp. 245–285.
- Parker, D. – Zilberman, D. [1993]: University technology transfers: impacts on local and U. S. Economies. Contemporary Policy Issues, 11. 87–99. o.
- Rédei M. (2007): Mozgásban a világ: a nemzetközi migráció földrajza. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 568. p.
- Rédei M. (2009): A tanulmányi célú mozgás. Akadémiai Doktori értekezés. Reg – Info Kft, Budapest 160 p.
- Rédei M.(2014): Vándorló diákok.- Demográfia, 2014/1 pp.: 73–93
- Salt, J. 2003: A nemzetközi vándorlás összetétele és változása Európában. Demográfia, 46(4), 328–341.
- Teichler, U. – Ferencz, I. – Wächter, B. (eds.) (2011): Mapping Mobility in European higher Education, Volume I: Overview and trends. A study produced for the Directorate General for Education and Culture (DG EAC) of the European Commission, Brussels, June 2011.
- Teperics K. (2009): A debreceni oktatás területi kapcsolatainak történelmi előzményei. – Föld és ember (ISSN: 1585-5465) XI.: (1-2) pp. 61–83.

Egyéb felhasznált adatforrások

- Felsőoktatási Statisztikai adatok 2011/2012 (OH)
http://www.oktatas.hu/felsooktatas/felsooktatasi_statistikak
Letöltés ideje: 2015. 10. 15.
- The state of international student mobility in 2015. _
<http://monitor.icef.com/2015/11/the-state-of-international-student-mobility-in-2015>, (Letöltés ideje: 2016.03.14.)
- Migration Policy Institut :<http://www.migrationpolicy.org/>
Letöltés ideje: 2016. 06. 15.
- Statisztikai Tájékoztató Oktatási Évkönyv, 2013/2014
- UNESCO (2015/a). - Institute for Statistics: Inbound internationally mobile students by country of origin 2010-2014,
<http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171>, (Letöltés ideje: 2015.12.15.).

Szabó Attila

Debrecenhez kötődő Füveskönyvek

Tisztelgés a reformáció 500. évfordulójára

*„Nincs orvosság halál ellen
Patikában, vagy más helyen,
Széles mezőn, drága kertben,
Oly fű nincsen,
Haláltól, amely megmentsen.”¹*

Míg Európa szerencsésebb helyzetű városai békésen fejlődhettek, addig Debrecen hallatlan áldozatok árán volt kénytelen megfizetni fennmaradását a külső és belső ellenségeivel szemben. Buzgó előjáróinak okos körültekintése és tárgyalókészsége segítette a munkaedzett, takarékos és életteréért minden áldozatra kész tősgyökeres magyar lakosságot az adott ellenséggel szemben védelmezni. Vára nem lévén a város védleveleit pénzzel és ajándékokkal vásárolták meg.² „A reformált hitvallás, éppen akkor keletkezett, midőn a magyar nemzetre a legnagyobb csapás volt kimérve” – írta Szalay László a „Magyarország története” című műve 3. kötet 541. oldalán. Török Bálint, mint a reformáció híve a város lakosságát is áttértette az új hitre. Ehhez hívta meg Méliusz Juhász Pétert, a város későbbi református püspökét. Az 1567-es zsinaton fogadta el az András templom oldaltermében a lelkipásztorok közössége az ún. Második Helvét Hitvallást.³ 1549-re a svájci reformáció szellemében alakították át a város 1538-ban alapított iskoláját.⁴ A debreceni Kollégium rövid idő alatt hazánk egyik legjelentősebb oktatási helyszíne lett. Nem csak a város közvetlen környezetéből és a Partiumból érkeztek ide diákok és tanárok, hanem az ország dunántúli részeiből is, mely a rekatolizációval tovább nőtt.

A reformáció terjedésével egy időben Európa szerte a természettudományok iránti érdeklődés is egyre jobban növekedett. Az 1700-as évek kezdetén a debre-

¹ A református énekeskönyv 406. énekének 6. verse

² Szűcs István: Debreczen város történelme; Debreczen, 4.

³ Fekete Károly: Debrecen – a reformáció városa; Hajdú-Bihari Napló, LXXIII. évf. 260. sz. (2016.11.05.) 2.

⁴ Kocsis Elemér szerk: A Debreceni Református Kollégium története. Tiszántúli Református Egyházkerület, 637.

ceni Kollégiumban Maróthi György munkájának köszönhetően a számtan-
oktatásban következett be jelentős változás. A század végére pedig Hatvani Ist-
ván professzor működése révén újabb és újabb tanszékek létesültek.⁵ A felfede-
zések nyomán előbb az Európán kívüli, majd a magában Európában található
növények és állatok iránti érdeklődés is egyre jobban nőtt. Magának az orvostu-
domány fejlődésének is ez a korszak adott nagy löketet.⁶ Az emberiség egész-
ségügyével kapcsolatos írásos emlékek között nagyon sok foglalkozik a növé-
nyek gyógyító hatásaival. Magyarországon ilyen írásos emlékek előbb a kóde-
kekben, majd különálló könyvekben jelentek meg. A növényeket nem magukért,
hanem különböző betegségeket gyógyító hasznukért tárgyalták. Ezek kivétel
nélkül orvosi segédkönyvek voltak.⁷

A Somogy megyéből származó Melius Juhász Péter (1532–1572) abban a
korszakban élt és működött, amikor a természettudományok iránti érdeklődés
kibontakozóban volt és az egyes tudományágak kezdtek egymástól szétválva
önálló tudománnyá válni. Életrajzából ismert, hogy már gyermekkorában érdeklő-
dött a természet iránt. Wittenbergi tanulmányai alatt Purkircher György – a
pozsonyi botanikus kert alapítója – hatására botanikát is tanult. A református
eszme meghonosításán dolgozva Debrecen nemzetközileg is jelentős székhellyé
tette. A lelkeszi hivatás mellett a gyülekezet egészségállapotával is foglalkozott.
Talán saját súlyos betegsége is közrejátszott abban, hogy teológiai munkái mel-
lett miért írta meg a „Herbárium” című művét.⁸

A „Herbárium”-ot tudományos igénnyel, magyar nyelven írta. Művét nem
egyszeri nekifutásra készíthette, hanem az a különböző időszakok eredménye-
ként formálódott ki, amire a könyv egyes cikkelyeinek nagysága, illetve infor-
mációs tartalma utal.⁹ A könyvben 627 magyarországi növényt mutat be, magyar
névvel, megemlítve mérgező, vagy gyógyhatásukat is.¹⁰ Több száz betegség
középkori elnevezése maradt így ránk, ami orvostörténeti szempontból különö-
sen értékes. A mű gyógyszerészeti aspektusa tekintetében is kimagasló, mert a
közel 1500 vény, gyógymód és javallat mellett az első kozmetikai készítmények
leírása is megtalálható benne.¹¹ Sajnos a mű kiadását a püspök már nem tudta
megélni. Két leánya és özvegye Kolozsvárott adatta ki – Heltai Gáspárné műhe-

⁵ Barcza József szerk.: A Debreceni Kollégium története; Budapest, 1988.

⁶ U. ott.

⁷ Szabó Attila: Tisztelgés a debreceni Magyar Fűvészkönyv alkotói előtt; Gyógyszeré-
szettörténet, VII. évf. (2009) 2. szám

⁸ Szabó T. Attila: Melius Péter Herbárium; Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979; Vida
Mária: Melius Juhász Péter; Orvosi Hetilap, Budapest, 1973. 333–335.

⁹ Vida Mária: i.m. 333–335.

¹⁰ Szabó T. Attila: i.m.; Vida Mária: i.m.

¹¹ Siteri Mária Noémi: A debreceni füveskönyvek mai szemmel; Debrecen, 2015. 23–24;
Szabó T. Attila: i.m.

lyében – 1578-ban. A maga korában úttörő munkának számított a hazai viszonyok közt, aminek egyes részei még napjainkban is megállják a helyüket.¹² Melius munkáját sokáig nem követte újabb, aminek, talán az az egyik oka, hogy a korszakot a lakosság arányához mérten nagyfokú analfabetizmus jellemezte, a könyvnyomtatás pedig költségesnek számított. Ugyanakkor a gyógyításban résztvevő orvosok, borbélyok és patikusok a gyógynövényekkel kapcsolatos ismereteiket féltgették. A felvilágosodás korszaka viszont megkövetelte a nép általános tudásszintjének emelését. Egyre több gyermek ismerte meg a betűvetést és olvasást, így az ismeretterjesztés érdekében egyre több könyv és újság jelent meg.

Debrecen lakosságához mérten nőtt a városi értelmiségiek száma, többek közt az orvosoké is. Hatvani István egyházát lelkészként és oktatóként is szolgáltatta. A kollégiumi diákságnak nemcsak oktató professzora volt, hanem annak gyógyító orvosa is, megalkotva ezzel az iskolaorvoslást. Persze sok felnőtt beteget is kezelt.¹³ A város királyi egészségügyi főbiztosa Buzinkai György volt,¹⁴ akinek halála után a főorvosi feladatkört hosszúidőn át Weszprémi István látta el. Debrecenben e korszakban működött még Szentgyörgyi József, Csapó József és Földi János is.

Csapó József (1734–1799) is a Dunántúlról érkezett Debrecenbe, hogy a lakosság gyógyításával foglalkozzon. Az orvosi ismeretterjesztés egyik vezéregyénisége lett magyar nyelvű munkái révén.¹⁵ Több orvosi ismeretterjesztő műve után figyelme a botanikára terelődött, így írta meg az „Új füves és virágos magyar kert...” című művét, mely 1775-ben, második kiadásban 1792-ben jelent meg. Munkája a hazai, döntően Veszprém, Komárom és Debrecen környéki növényflórát, összesen 417 növényt ismertet alfabetikus sorrendben ismertetett, bár nem vette figyelembe Linné időközben ismertté vált munkásságát. Melius „Herbárium”-ához képest újdonságot nem fedezhetünk fel. A bemutatásra került növények külső-, belső- és közhasznait írta le. A debreceni botanika történetének mégis egyik fontos oszlópa Csapó műve!

Földi János (1755–1801) a szegény sorsú, ám jól tanuló kollégiumi diákok közé tartozott. Szegénysége miatt kollégiumi diákéveit is meg kellett szakítania, hogy pénzt keressen. Huszonkilenc éves volt, amikor a debreceni diákévek után végre 1784-ben Pestre mehetett az egyetemre, hogy orvosi tanulmányokat folytasson.¹⁶ Egyetemi éve alatt számos pesti íróval ismerkedett meg, sőt egészen

¹² Siteri Mária Noémi: i.m. 24.

¹³ Tóth Béla: Hatvani István. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

¹⁴ Kristóf Ildikó: A pestis pestise. Járvány és lázadás Debrecenben. Rubicon I. évf. (1990.) 6. szám

¹⁵ Magyar Művelődéstörténeti Lexikon; Budapest, 2004. 2. kötet

¹⁶ Turóczy József: Földi János költeményei; Figyelő, 1911. 4. szám. – Betekintésként költészetébe hadd idézzünk Idegen szépség” c. verséből néhány sort: „Kerek beszéd s

nősüléséig maga is próbálgatta versírói vénáját. 1788 őszén befejezve a tanulást, orvosi diplomájával a zsebében került Szatmárnémetibe. Irodalmi munkásságának fenntartása végett levelezést folytatott Kazinczyval. Még a debreceni évei alatt ismerkedett össze Weszprémi István doktorral, akivel, mint gyakorló orvos is megtartotta a kapcsolatot. Ennek köszönhetően ismerte meg a debreceni főorvos Juliska nevű leányát, akivel 1790-ben házasságra lépett.¹⁷ (Juliska testvérét, aki korán meghalt, Fazekas Mihály vette nőül. Így lett Földi sógora Fazekas hadnagy.) A következő évben Szatmárnémetit otthagyva, a hajdúkerület orvosaként kereste meg családja kenyerét. A hajdúvárosok közti utazások folytán a környék flórájával ismerkedett. A verstant felcserélte a természettudománnyal és most már ennek a magyar terminológiájának kialakítása érdekelte.¹⁸ Célkitűzése volt, hogy a magyar növénytani szaknyelvben uralkodó káoszt megszüntesse, amihez Linné „*Critica Botanica*” című műve adta az alapot. Tervbe vette, hogy Linné művét, a „*Historia naturalis*” magyar nyelvre lefordítja és kiadja. Megírta a „Rövid kritika és rajzolata a magyar fűvésztudományról” szülő munkáját, ami 1793-ban jelent meg. Ezzel méltó alapot biztosított Diószegi és Fazekas munkálkodásához.¹⁹ Ő azonban nem tudta folytatni ezt a hatalmas munkát. Kettős életet él. Volt egy valós világ, melyben, csupa harc és kudarc érte. Mint orvos szakadatlan küzdött betegek gyógyulásáért a halállal szemben, de meg kellett élnie fia elvesztését. Egész életén át anyagi gondokkal küszködött. Míg a halálos ágyán várta az Istenéhez való megtérést, addig felesége Debrecenben mulatott és még a temetésére sem ment haza Hajdúhadházra.²⁰ A másik énjé, egy képzeletbeli világba röpdítette, ez adott erőt a tudományos munkálkodásainak. Végül a valós élet felülkerekedett, erejét felmorzsolta, és fiatalon távozott az élők sorából.

Hazánk első tudományos növényhatározóját két debreceni természettudós alkotta meg, Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály. Diószegi (1761–1813) a Debreceni Kollégiumban kezdte meg iskolai tanulmányait, s itt is folytatta. Tanulmányai végeztével előbb Debrecenben maradt tanítani a kollégiumban, majd elkerült Hajdúböszörménybe, végül Kecskemétre, ahonnan 1787-ben Göttingenbe ment egyetemi tanulmányokat folytatni. A lelkészképzés mellett a botanikával is ismerkedett. 1789-ben hazatérve lelkészi hivatásának élt, állomáshelyei: Hajdúszovát, Hajdúnánás, Hajdúböszörmény, végezetül Debrecen, ahol egy-

igaz szó, / Hijába ferdik a rigó, / nem léssz belőle hattyú!”¹⁷ Nagy Sándor: Földi János hadházi évei; Déri Múzeum évkönyve, 1975.

¹⁷ Nagy Sándor: Földi János hadházi évei; Déri Múzeum évkönyve, 1975.

¹⁸ Kenyeres Ágnes főszerkesztő: Magyar életrajzi lexikon 1000–1990; Arcanum, Budapest, 2001.

¹⁹ Szabó Attila: Tisztelgés a debreceni Magyar Fűvészkönyv alkotói előtt; Gyógyszerésztörténet, VII. évf. (2009) 2. szám 8–9.

²⁰ Turóczi József: i.m.

házmegyei esperesként, majd 1806-tól egyházmegyei, 1809-től egyházkerületi főjegyzőként is tevékenykedett. 1790-ben vette feleségül Fazekas Máriát (Fazekas Mihály testvérét).²¹ A református énekeskönyv megújítási munkájában segédkezett. Írt teológiai műveket, és előbb sógorával, Fazekas Mihállal megírta a „Magyar Fűves Könyvet”, majd folytatásaként neki ült megírni annak gyakorlati részeként az „Orvosi Fűvész Könyvet”. Alig hogy befejezte a munkáját, rá két hónapra meghalt.

A jó módú, és nemesi családból származó Fazekas Mihály (1766–1828) ugyancsak szülővárosának, a Debreceni Református Kollégiumnak volt a diákja, de otthagya az iskolát és beállt katonának, méghozzá huszárnak.²² Katona pályájának köszönhetően szélesedett ki világnézete. Mint huszártiszt többfelé állomásozott, sok csatában vett részt. Harcolt a törökök ellen, ahol egyik ujját hagyta a csatatéren és harcolt Napóleon ellen. A franciák elleni harcok során undorodott meg a szörnyű és igazságtalan vérontástól. A császárhű lovastisztból a felvilágosodás követője lett. Tizennégy év katonai szolgálatot követően, 1796-ban, mint (fő)hadnagy szerelt le és költözött haza Debrecenbe, ahol városi és kollégiumi pénztárnokként dolgozott. Szabadidejét gazdálkodással és versírással töltötte.²³ 1808-tól irányítója és gondnoka lett az épülő Nagytemplom munkálatainak. 1819-ben az ő szerkesztése alatt indult útjára a híres „Debreceni kalendárium”, amit haláláig dédelgetett. Házassága rövid ideig tartott, felesége korán meghalt. Ő maga 62 éves korában halt meg tüdőbajban.²⁴ Piac utcai háza csodálatos kertjének művelése miatt sarkalták és buzdították a fűvészetre sógorai: az orvos Földi János és a lelkész Diószegi Sámuel. Jó kapcsolatokat ápolt Csokonaival és Kazinczyval is. Összegyűjtött költeményeit halála után Lovász Imre adatta ki Pesten 1836-ban.²⁵

A Fűvészkönyv nemcsak gyógyszerészeti szempontból, hanem irodalomtörténeti és természettudományi szempontból is csodálatos. Már Földi János rámutatott: „a növények elnevezésében oly nagy a zűrzavar, egy növényt annyiféleképpen, egy névvel annyi növényt neveznek, hogy alapos rendszerezés, főleg pedig tudományos szempontok szerint készült nomenklatúra nélkül a magyarhoni növények nevei ismeretéhez el nem juthatunk”. Ezt a feladatot oldották meg Diószegiék.²⁶

Diószegit a botanika iránti érdeklődése, Fazekast a magyar nyelv iránti elkötelezettsége fűtötte a közös mű megírására. Munkájukkal vállalták a hazai botanikai szóhasználatnak és rendszertannak megalkotását, utóbbiban követve

²¹ Csűrös Ferenc: A debreceni Fűvészkönyv és írói; Debrecen, 1907. 10–16.

²² Julow Viktor: Fazekas Mihály, Budapest, 1955.

²³ Siteri Mária Noémi: i.m. 21.

²⁴ Csűrös Ferenc: i.m. 17–18.

²⁵ Siteri Mária Noémi: i.m. 22.

²⁶ Szabó Attila: i.m. 9.

„Linné alkotmányát”.²⁷ Diószegi a magyar növényhatározó elkészítésével legintenzívebben 1805 és 1807 között foglalkozhatott. A két szerző munkájához Linné „System Vegetabilium” és Földi János 1793-ban megjelent „Rövid kritika és rajzolata a magyar fűvésztudományról” című művét vette alapul. Az anyaggyűjtéshez sokan járultak hozzá, városi polgárok, vagy a piacra jövő vidéki kereskedők stb. A munka összefoglaló neve eredetileg „Debreceni Flóra” lett volna, végül az 1807-ben kiadásra kerülő mű a „Magyar Fűvész Könyv” címet viselte. Háromezer³ példányban készült el. Mint a botanika magyar nyelvű tudományos kézikönyvét kívánták eljuttatni a nagyszámú olvasóhoz, elsődlegesen a kollégium diákságához, ezzel is segítve a tanuló ifjúság oktatói munkáját. De a Kollégium, mint tankönyvet nem fogadta be.

Diószegi egy 1808-ban megjelent teológiai munkájában vallotta meg, hogy számára mit jelentett a botanikai könyv elkészítése. „Engedjétek meg, hadd tegyek egy jegyzést erre a gondolatra: Az igaz, hogy az én kötelességem nem a Fűvész tudomány tanítása, de erősen meg vagyok győződve, hogy átaljában a Természettel való a Vallással nem csak szépen megegyezik, hanem annak szent céljainak elérésére is – t. i. a Teremtő ismeretére, és az ember szíve javítására – nagy segítség.”²⁸

Maguk a szerzők munkájuk célját a mű „előljáró beszéd”-ében fogalmazták meg. „... itt a plántáknak orvosi haszna nincs feltéve, mert az igaz, hogy mihelyt az ember valami fűvet esmér, mindjárt azt szereti tudni, mire való az...”²⁹ A közönség kívánságát érezték, mégis úgy döntöttek, hogy „két féle Tudományt összezavarni mindenkor káros. Mi értelme a növény hasznáról beszélni, amíg magát a növényt nem is ismeri az ember.”³⁰ Ennek okán – írják – a könyv „egyedüli célja az, hogy a fáknak, füveknek, és virágoknak esmérésére vezessen”.³¹ „... nem arra való könyv, hogy az ember folytában olvassa, hanem arra való, hogy mikor elébe akad valamely ismeretlen plánta, akkor vegye kezébe a könyvet és azt ebben felkeresse, és a nevére találjon.”³² Földivel ellentétben, Diószegiék csak a két Magyar Hazában (ami alatt akkoriban Magyarországot és Erdélyt értették) található növényeket kívánták az olvasóknak bemutatni. Az egyes plántáknak megfelelő magyar nevet is kellett adni, ami talán a legnagyobb kihívásnak számított. Erről így vallottak: „annak fő oka, hogy nem lévén még Magyarul a Fűvészség Tudomány formában, felette sok plántának még semmi magyar nevek nem volt, amelyeknek hát nevet kellett adni. Másik oka pedig az, hogy amelyeknek alkalmatlan vagy bitang nevek volt, azoknak alkalmasabbat

²⁷ Nagy nyelvújító volt a botanikus Diószegi; Múlt kor, 2013. 08. 02.

²⁸ Diószegi Sámuel: Erköltsi tanítások prédikációkbann; Debrecenbenn, 1808. 5–6.

²⁹ Diószegi – Fazekas: Magyar Fűvész Könyv; Debrecen, 1807. IX.

³⁰ Uo. IX.

³¹ Uo. IV.

³² Uo. IV -V.

kellett adni.³³ Az egyes növények elnevezése sok időt és fejtörést okozott számukra. A növények teljes pontossággal történő leírása végett a debreceni vásárra bejövő embereket kérték meg, hogy hozzanak magukkal a környékükön élő különböző fajú növényekből a következő vásárra. Az így szerzett növény nevét is megtudakolták. („Hogy hívják kendtek ezt a füvet?” „Bizony, kérem, nem tudom, hogy volna-e valami neve, csak úgy szádorog ez nálunk.” „Pompás – mondta Fazekas – legyen hát a neve szádorfű.”) Sokszor a konyháról behívott Diószeginé találta ki a legjobbat.³⁴ Művük előszavában a szerzők erről így vallottak: „Ami a Nevezeteket illeti: a régi törzsökös magyar neveket p. o.ⁱ Üröm, Kapor, s a t.ⁱⁱ megtartottuk. Amelyeket eleink, vagy Deákból lágyítottak p. o. Zsálya, Paszuly, s a t., vagy másképpen csináltak p. o. Gyöngyvirág, Útifű, ha meghagyhatók voltak meghagytuk.”³⁵ Az új nevek formálásában azonban igyekeztünk, hogy ahol csak lehetett a Nemnek természeti címeréből formálódjon a Nemi-név. Ahol ezen az úton nem boldogulhattunk, a Deák neveket vettük Magyar hangzással. A most éppen Hazánk növényeinek vizsgálása körül fáradozó gróf Waldstein és prof Kitaibel Pál által nevezett növényi neveket meghagytuk.,³⁶ „A plánták megismerése a látás által esik meg.”³⁷ Ezért a könyvük bevezetője a megismerhető jegyek leírásával kezdődik – ezzel megalkották a magyar morfológiai kifejezéseket – majd ismertetik Linné alkotmányát és azok jellemzését. Pontokba szedve adnak útmutatást azok számára, akik a könyv segítségével, önállóan kívánnak megismerkedni a növényekkel. Készítettek egy latin-magyar nyelvű lajstromot is. Végezetül az egyes ismertett növényeket besorolták a Linné rendszerébe.

A befektetett munka azonban nem akart megtérülni. Pedig a korabeli szakkritika nagy elismeréssel övezte. A Helytartótanács kérésére Kitaibel Pál véleményezte a művet, aminek eredményeként a testület dicsérő oklevéllel tüntette ki a szerzőket. Ez vezette Diószegit, hogy megírja a mű praktikus részét, amit „Orvosi Fűvész Könyv” címmel jelentetett meg 1813-ban. (Ennek a könyvnek a megírása Diószegi önálló munkája. Sógora csak a lajstromokat és a korrektúrát végezte.) A könyv bevezetőjében a következőket írja: „E szerint ez a könyvecske Orvosi Fűvész Könyv: mert a füveket ismerni szeretőknek megmutatja azt, amit kívánnak, tudni illik a hazai plántáknak erejét, és orvosi hasznait...”³⁸ Művét két részre osztotta, az első részben kívánt szólni az élőtestről, a tápláltságról, az orvosi plántákról és azok megismeréséről. Továbbá általánosan jellemezte a növények gyógyászati felhasználási területeit. A könyv második részé-

³³ Uo. VI.

³⁴ Szabó Attila: i.m. 9.

³⁵ Diószegi – Fazekas: i.m. XII.

³⁶ Uo. XIII.

³⁷ Uo. 2.

³⁸ Uo. XIII.

ben pedig, a Linné rendszere szerint sorolta fel az orvoslásban használatos növényeket. Erről a mű előljáró beszédében így vall: „Orvosi dolgokban csak Diletáns lévén, a Második részben, magamnak felette kevés szabadságot engedtem: hanem követtem szorosán, a nagy Tudományú és tapasztalású Orvosokat; és csak ezeknek tapasztalásbeli állításait írtam be.”³⁹ Könyvének függeléke az első magyar szinonimaszótár, mely 1400-nál több népi növénynevet tartalmaz.

Kicsit talán ironikus, hogy Fazekas Lúdas Matyi „orvosi” tevékenysége során is utal a Fűveskönyv hiányára: „Doctori módon / Harmadik újjával megbökvén homlokát / Fördővíz szaporán, úgymond, és füvek! Ezeknek / Elszámolja külön neveket; száz erdei réti / Dudvák voltak ezek; nyúl-, farkas-, békateresznyék / Medve-, szamár-, disznó- eb-, egér-, kutya-, matskatövissek; / Hát még az angyal-, szent-, ’s ördög-gyökerek (mivel akkor /A füvek neve tsak barom, ördög, ’s szent vala; /Füvész Könyv még nem lévén).”⁴⁰

A könyvet egyébként Kerekes Ferenc a kollégium tanára 1823-ban felvette a kötelező tankönyvek listájára. Petőfi Sándor költeményeiben 40 olyan növény található, melyek a Magyar Fűves Könyv ismeretét tükrözik. Tompa Mihály és Arany János is sokat merítettek a könyvből saját műveik megírásához. Jókai a komáromi szigetek, budai hegyek erdeit bejárva vitte magával a könyvet, hogy az egyes gyógynövények után kutathasson. Az ő műveiben közel 600 növény neve köszön vissza, amelyeket először a Diószegi – Fazekas munka említ.⁴¹

Kazinczy Ferenc javaslatára született meg Debrecen város első Botanikus kertje, amit a debreceni polgárság nevezett el „Füvészkert”-nek. Kazinczy a város palánkján kívülre, a mai Bem térre javasolta kialakítani a kertet. 1807-ben a város tanácsa megszavazta a kert létesítéséhez szükséges pénzt, de a kert létesítését a Kollégium szomszédságában lévő elmocsarasodott Pap tava helyére óhajtottá létrehozni. Fazekas Mihály tervei alapján kezdték el kialakítani a botanikus kertet, de a megvalósulását már nem érte meg. A kert virágai díszítették sírhantját. A kert első igazgatója Kerekes Ferenc volt.⁴² A kert a Református Kollégium felügyelete alatt állt és a természettudományos képzést szolgálta egészen 1922-ig. Az 1912-ben megalakult egyetem sajnos már nem tartott igényt a régi kertre, így annak helyén épülhetett fel a Déri Múzeum épülete. Az új botanikus kertet 1928-ban alapították, s a város Nagyerdejében kapott helyet 17 hektár kiterjedésben. Az alapítók között található Soó Rezső, Greguss Pál, Rerrich Béla és Schneider József. Az egykori füvészkert szomszédságában helyezték el Kallós

³⁹ Uo. XIV.– Az eredeti szöveget a mai nyelvtani szabályoknak megfelelően átírtuk (szerző)

⁴⁰ Fazekas Mihály: Lúdas Matyi; III. felvonás

⁴¹ Siteri Mária Noémi: i.m. 21.

⁴² Csűrös Ferenc: i.m. 20–22.

Ede alkotását, mellyel Diószegi és Fazekas emlékének kívántak tisztelni.⁴³ (A szobrot a vallás- és közoktatásügyi miniszter ajándékozta a botanikus kertnek.) A magyar botanikában az 1572-től 1813-ig terjedő történelmi időszak kiemelkedő alkotásai kötődtek a Debreceni Református Kollégiumhoz és magához Debrecen városhoz. E korszak nagy alakjainak munkájáról a szintén a kollégium korábbi diákja, Arany János a következőt írta: "Óhajtani lehet, hogy aki még valaha nyelvünkben újít, azt a népnelv, népi észjárás oly teljes ismeretével és oly romlatlan nyelvérzéssel tegye, mint Diószegi, Fazekas, Földi.,⁴⁴

⁴³ A botanikus kert története;
http://botkert.unideb.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=93

⁴⁴ Nagy nyelvújító volt a botanikus Diószegi; Múlt kor, 2013. 08. 02.

Orosz Júlia

A szovjet munkásnő: propaganda és valóság

Azt senki nem vonhatja kétségbe, hogy az 1917-ben végbement „Nagy Októberi Szocialista Forradalmat” követően a bontakozó szovjethatalom radikális változásokat hajtott végre a nők helyzetét szabályozó törvényhozás területén. A fiatal szovjet állam női egyenjogúságot hirdetett, és azt a világon elsőként már az 1918. július 10-i Alkotmányában törvénybe is foglalta. Lenin 1919. szeptember 23-án a munkásnők IV. moszkvai konferenciáján tartott beszédében kijelentette: „ahhoz, hogy a nő teljesen felszabaduljon, és valóban egyenlő legyen a férfival, társadalmi háztartásra és a nőnek a közös termelőmunkában való részvételére van szükség.”¹ A nőkérdés Lenin utóda, Sztálin politikájában is fontos helyet kapott. 1936. december 5-én a Szovjetek VIII. Rendkívüli Kongresszusán elfogadták a Szovjetunió új Alkotmányát. Az alkotójáról elnevezett Sztálini Alkotmány széleskörű jogokat biztosított a szovjet polgárok számára. 122. cikkelye kimondta, hogy „a nőt a férfival egyenlő jogok illetik meg a gazdasági, politikai, kulturális és társadalmi élet minden területén.”² A cikkely második része, arról szólt, hogy mi biztosítja a nők egyenjogúságát. „A nők ezen jogainak megvalósítását biztosítja az, hogy a nőknek férfiakkal egyforma joguk van munkára, munkabérré, pihenésre, szociális biztosításra és művelődésre, továbbá az anya és gyermeke érdekeinek állami védelmére, hogy a nőknek fizetési terheségi szabadságot adnak, továbbá szülőotthonok széles hálózatával, csecsemő- és gyermekotthonokkal.” A kommunista hatalom minden alkalmat megragadott annak érdekében, hogy hangsúlyozza a nők, akik elől végre ledőltek a több évtizedes korlátok „egyenjogú polgárai a szocialista társadalomnak”³, legyen szó munkáról, tudományról, vagy vezetésről.

* A kutatást és a tanulmány elkészítést az MTA Domus Hungarica és a Visegrad Scholarship Program támogatta

¹ Lenin. A nőmunkásmozgalom feladatairól a Szovjet Köztársaságban. Beszéd a munkásnők IV. moszkvai városi párton kívüli konferenciáján. 1919. szeptember 23. In: Recski Ágnes (szerk.): Marx–Engels–Lenin: A nőkérdésről és a családról. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974. 123.

² Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. In: Ю. С. Кукушкин, О. И. Чистяков: Очерк истории Советской Конституции. Москва, Политиздат, 1987. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>

³ Смольницька Мирослава: Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Інститут

Simone de Beauvoir francia író, a feminizmus egyik úttörője *A második nem* c. könyvében úgy vélte, hogy a nő „egyedül a munka segítségével tudja nagy részben áthidalni azt a távolságot, amely őt a férfitől elválasztja, egyedül a munka biztosítja számára a konkrét függetlenséget.”⁴ 1945 után a nemi szerepek között a legfontosabb változást világszerte a nők fizetett foglalkoztatásba való beáramlása jelentette, ami alapvetően változtatta meg társadalmi helyzetüket, szerepüket.⁵ Kereső tevékenységük kihatott a családon belüli munkamegosztásra. Az állam kötelessége lett megteremteni a nők kettős teherviselését megkönnyítő szükségleteket. A nők társadalmi és gazdasági helyzetének javítása, a női egyenjogúság hirdetése a szovjet állam célkitűzései közé is bekerült, ám a propaganda által festett kép és a valóság sokszor nem fedt egymást. Napjainkban még abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a szocialista korszakban élt személyek felkereshetők, személyes tapasztalataiknak köszönhetően pedig átfogóbb, és hitelesebb képhez tudunk jutni a korszakról és a munkásnők helyzetéről. Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy betekintést adjak a kárpátaljai nők szocialista korszakbeli valós mindennapi életébe, összevetve azt a korabeli sajtóban megjelenő hivatalos képpel. A visszaemlékezések és a sajtótermékek egyaránt a nőtörténeti kutatások alapforrásai közé tartoznak, mert a sajtó, bár nem tükrözte, hanem inkább elleplezte a valóságot, mégsem mellőzhető a kor legfontosabb történeti forrásai közül.⁶

A Szovjetunió nagyon jól kiépített, szerteágazó propagandagépezettel rendelkezett. A sajtó az egyetlen, mindenki számára elérhető kommunikációs eszköz volt a korszakban. Az élet minden területére kifejtette hatását, legyen szó közsféréről vagy magánéletéről. A sajtótermékek befolyásoló képessége hatalmas volt,⁷ s azt eszközként használták a lakosság tudatformálására.⁸ A nők gyakori szereplőivé váltak a sajtónak. Az újságok rendszeresen írtak a nők megváltozott helyzetéről, a rendszer által biztosított lehetőségeikről, az élet különböző területein végzett kiemelkedő tevékenységeikről, eredményeikről. A sajtó nem szűnt meg hangoztatni a női egyenjogúságot: „A Szovjet-Uniót bátran és joggal a nők országának is nevezhetjük. Mert széles e világnak nincs még egy másik

історії України, Київ, 2011. №16. 163.

http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2011_16/12.pdf

⁴ Simone de Beauvoir. *A második nem*. Budapest, Gondolat, 1971. 511.

⁵ Victor R. Fuchs. *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003. 28.

⁶ Széchenyi Ágnes. *A huszadik század hiányzó magyar sajtótörténete – Adósságlista és javaslat*. Magyar Tudomány, 2004/10. 1160–1161.

⁷ Schadt Mária. „Feltörekvő dolgozó nő”. *Nők az ötvenes években*. Pécs, Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 2003. 94.

⁸ Schadt Mária. *Ideológia és valóság, az 1950-es évek nőideálja a magyar filmekben*. Kultúra és közösség, 2012/ I-II. szám. 1

állama, amelyben a nőt annyira megbecsülnék, olyan széleskörű érvényesülési lehetőséget biztosítanak a számára, mint itt, ahol a gazdasági, kulturális és politikai élet minden ágazatában teljesen egyenjogú a férfival.”⁹ A női egyenjogúság hirdetése mellett a sajtó feladata volt az új nőideál, a szovjet élmunkásnő népszerűsítése, aki bárhol és bármilyen munkahelyen megállja a helyét, akár férfias szakmákban is. „A Szovjetunióban, nőket láthatunk bonyolult, önműködő esztergapadok mellett, villanyerőművek irányító táblája előtt, nőket találunk a műhelyekben, mint mestereket és mérnököket. Szovjet nők üzemeket, kolhozokat vezetnek, vonatokat irányítanak, traktorokat és kombájnokat kezelnek [...]. Dolgozzék a nő bárhol és végezzen bármilyen munkát – munkája után ugyanolyan jutalmazást kap mint a férfi.”¹⁰ A szovjet minta minden szocialista ország számára követendő példa volt.

Vizsgálódásunk színtere, Kárpátalja, a második világháborút követően került a Szovjetunió kötelékébe. A hivatalos rendeletet – miszerint a térséget, Kárpátontúli terület néven az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolják – 1946. január 22-én adták ki.¹¹ Ezután megkezdődött a térség teljes körű szovjetizálása, amely alól a sajtó sem vonhatta ki magát. Az addig megjelenő lapokat beszüntették és felváltották őket a Kommunista Párt hivatalos sajtóorgánumai. A Vörös Zászló¹² 1946. áprilisi számában már a női egyenjogúság kárpátaljai megvalósításáról olvashatunk, melynek teljes kibontakoztatásához bizonyos időre lesz szükség, de a szovjetállam propagandájával, felvilágosító munkájával mindenben ennek elősegítését fogja szolgálni.¹³

Munkásnők a sajtóban

A gyárakban, üzemekben és kolhozokban dolgozó kiváló élmunkás és sztahanovista nőkről szóló cikkek általánosak voltak a korszakban. Ahogyan Tóth Eszter Zsófia történész megjegyzi, a kornak megvoltak – mai szóval élve – a maga

⁹ A Szovjet-Unió mint a nők országa. Vörös Zászló, 2. évfolyam, 20. (29). szám. 1946. március 10. 1.

¹⁰ A Nők világkongresszusán Andrea Andreen asszony szólalt fel. Új Szó, 6. évfolyam, 139. szám. 1953. június 9. 3.

¹¹ Oficinszkij Román – Fedinec Csilla: Kronológia 1944–1991. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 354.

¹² A Vörös Zászló az Ukrajnai Kommunista (Bolshevik) Párt berehóvi (beregszászi) kerületi (járási) bizottságának lapja volt. Első száma 1945. decemberében jelent meg. Eleinte heti kétszer, majd háromszor jelent meg.

¹³ A kárpátaljai nők a teljes egyenjogúság útján. Vörös Zászló, 2. évfolyam, 31. (40). szám. 1946. április 18. 4.

„celebjei”.¹⁴ Ha kezünkbe vesszünk egy korabeli sajtóterméket, olyan dolgozó nőket ismerhetünk meg belőlük, akik kimagaslóan helyt álltak a termelésben és állandó jelleggel túlteljesítették a sztálini normát. A szocialista országok munkásnői és parasztasszonyai számos fotón szerepeltek. Ezekkel a riportokkal, beszámolókkal szeretnék volna népszerűsíteni a munkavállalást a nők körében, valamint megmutatni a világnak mennyi lehetőséget ad a szovjet állam női polgárai számára az egyenlőség jegyében. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező nők elsősorban a kolhozokban, mezőgazdasági munkásokként vagy az ipar különböző ágazataiban dolgoztak. A magasabb végzettségű nők pedig általában irodai adminisztratív munkákat láthattak el.¹⁵ Egyes nők kiemelkedő munkájuknak köszönhetően magasabb, akár vezetői szerepekbe kerülhettek. Az állam, hogy éreztesse, elismeri és nélkülözhetetlennek tartja a női munkát, különböző érdemrendekkel tüntette ki a munkaversenyekben kimagasló teljesítményt felmutató nőket.

A más szovjet területeken sikeres példaképek mellett, a sajtó cikkeit tanulmányozva sok kárpátaljai élmunkásnőt is megismerhetünk. A politika általuk akarta elfogadottá tenni az új nőideált. Ezek a nők hűségesekek voltak a szovjet-rendszerhez, nyilatkozataikban csak dicsőíthették a kommunista hatalmat. „Nagyon nehéz volt a múltban a kárpátontúli nők helyzete. Ha nem jön keletről a felszabadító Vörös Hadsereg, mireánk is szenvedés és kilátástalan sötétség várt volna. De eljött a várva-várt felszabadulás [...]. A Sztálini Alkotmányban biztosítva vannak a férfiakkal egyenlő jogaink. Nem néznek le, nem tekintenek többé alacsonyrendűeknek bennünket. A nők előtt megnyílt az érvényesülés széles útja” – nyilatkozta két kárpátaljai nő.¹⁶ Érdekes megfigyelni, hogy egy-egy kiemelt nő többször is megjelent a sajtó hasábjain. Így például Kovács Gizelláról, a fiatal brigádvezetőről, nem csak kárpátaljai újságokban olvashatunk, hanem a magyarországi Nők Lapjában is találhatóunk róla szóló riportot. 28 évesen nevezték ki a Mezővári Sztálin kolhoz brigádvezetőjének. „Kovács Gizella, aktív szovjet nő, munkába lépésekor teljesen újjászervezte brigádját [...]. A női szervezet és a kolhoz nem csatlakozott új, nő brigádvezetőjében, mert az egész mező brigád első helyen áll mindenféle munkában.”¹⁷ Kovács Gizella először nem akarta elvállalni a brigád vezetését, mert egyrészt félt a nagy felelősségtől, másrészt pedig szokatlan volt számára, hogy egy parasztasszony ilyen pozícióba

¹⁴ Farkas Judit. A szocializmus, ahogy a nők megélték.

http://www.kisalfold.hu/vilagvevo/a_szocializmus_ahogy_a_nok_megeltek/2213165/

¹⁵ Tóth Anita Eszter. Politika és női egyenjogúság. Archívnet, 5. évfolyam (2005) 3. szám. http://www.archivnet.hu/politika/politika_es_noi_egyenjogusag.html

¹⁶ Baráté Mária, Orosz Rozália. Méltók leszünk Pasa Angelinához. Sztálini Győzelem, 2. évfolyam, 19. (60.) szám 1951. március 7. 1.

¹⁷ Balog Irén. Nő, mint brigádvezető. Szovjet Falu, 1. évfolyam, 37. szám. 1950. augusztus 30. 2.

kerüljön. „[...] a brigádban 168 ember dolgozik. A férjem is ott van, neki én parancsolok. Gondomra van bízva 3 vetőgép, 1 traktor, 36 ökör és 16 ló. 460 hektáron dolgozik a brigádom [...].”¹⁸ A mezővári Sztálin kolhozban a munkások fele nő volt, Kovács Gizella brigádjában 95 nő tevékenykedett. A brigádvezetőség mellett a falusi szovjet [Tanács] képviselője lett, 1951-ben pedig párttagjelölt. „A változást a legjobban mutatja be az én életem. Az éhbéréért dolgozó, napszámba járó nincstelenből csoportvezető, majd brigádvezető és a falusi Szovjet képviselője lettem. Az egykori egyszobás kunyhó helyén, tágas kétszobás házat építettem [...]. Engem nagy pártunk nevelt. Ma már párttag jelölt vagyok és minden örömmel arra törekszem, hogy végrehajtsam pártunk és kormányunk határozatait.”¹⁹

Az 1927-es születésű Rakonca Gizella, a beregszászi szőlőszovhoz csoportvezetője az 1950-es évek elején szintén a sajtó középpontjában került. Több cikket írtak róla, ezt annak köszönhetette, hogy az 1949-ben négy és félhektárnyi szőlőről hektáronként 98 mázsa szőlőt szüretelt le, amiért megkapta a Szocialista Munka Hőse címet.²⁰ Ezt a címet az SzSzKSz Legfelsőbb Tanácsának utasítása szerint megkaphatta minden olyan mezőgazdasági élmunkás, aki a termelésben kiemelkedő eredményt ért el, s ezzel hozzájárult a Szovjetunió hatalmának erősítéséhez és dicsőségének növeléséhez.²¹ Rakonca Gizella szőlészeti tanfolyamot végzett el, s az itt megszerzett agrotechnikai tudást alkalmazva ért el nagy sikereket a termelésben.²² Ezután sokszor találkozhatunk a nevével, például A szocialista munka hősei,²³ Iparunk és mezőgazdaságunk élenjárói,²⁴ A kommunizmus tevékeny építői²⁵ stb. cikkekben.

A Beregszászban működő Május 1 nevet viselő bútorkombinátban számtalan nő dolgozott, akik rendszeresen túlteljesítették a normát. Közülük országos hírnévre tett szert a sztahanovista Titka Gizella. Kétgyermekes édesanyaként

¹⁸ Osvát Katalin. „Az én birgádom” (Pillanatkép egy kárpátaljai olhozparasztasszonyról). *Nők Lapja*, 2. évfolyam, 41. szám. 1950. október 12. 3.

¹⁹ Kovács Gizella. A nő – nagy erő a kolhozban. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 19. (659.) szám., 1951. március 8. 3.

²⁰ Rakonca Gizella. *Szovjet Falu*, 1. évfolyam, 51. szám. 1950. október 18. 2.

²¹ Milyen termésért adományozzák a Szocialista Munka Hőse címet. *Szovjet Falu*, 1. évfolyam, 21. szám. 1950. július 5. 2.

²² Rakonca Gizella. A tudománnyal karöltve. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 86. (838.) szám, 1952. november 25. 3.

²³ A Szocialista Munka Hősei. *Vörös Zászló*, 6. évfolyam, 55. (485.) szám, 1950. július 9. 1.; *Szovjet Falu*, 1 évfolyam, 23. szám. 1950. július 12. 1.

²⁴ Iparunk és mezőgazdaságunk élenjárói, *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 19. (659.) szám, 1951. március 8. 3.

²⁵ A kommunizmus tevékeny építői. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 50. (690.) szám, 1951. június 28. 3.

érkezett az üzembe, ahol először a körfűrész mester mellett helyezkedett el. „Az idő múlt, s a szerény munkásnőből üzemünk, a berehová Május Elseje butorkombinátus közismert sztahanovistája lett [...]. A Faiparügyi Minisztérium, több más kiváló sztahanovistával együtt, Titka elvtársnőt, a »szocialista verseny kitüntetettje« éremmel és díszoklevéllel jutalmazta.”²⁶ Segédgépkezelőként az 5 éves terv évei alatt közel 8 évnyi feladatot végzett el.²⁷ Fejlődéséről így mesélt: „A siker nem jött magától, keményen harcoltam érte. Fokról-fokra emelkedett termelésem [...]. 1948-ban már 200–220 százalékra teljesítettem feladataimat [...]. Meghatottan vettem át a 240 százalékos teljesítményért nekem adományozott sztahanovista jelvényt. Nem sokkal ezután az üzem csiszolóműhelyébe kerültem. Rövidesen az üzem mestere lettem [...]. De nem érem be azzal, hogy én magam jól végzem a munkát, munkatársaimat is élenjáró dolgozókká neveltem.”²⁸ Titka Gizella, egy egyszerű munkásnőből népbíróvá és a városi Szovjet képviselőjévé fejlődött.

Élenjáró munkája eredményeképpen néhány nő egészen magas pozícióba kerülhetett. Így például az 1941-es születésű Ladányi Anna, a munkácsi járási Lenin kolhoz csoportvezetője, a Szocialista Munka Hőse 1950-től a Szovjet Kommunista Párt tagja volt, többször részt vett az SZKP moszkvai kongresszusain a kárpátaljai delegáció tagjaként.²⁹ Az USzSzk Legfelső Szovjetjének kárpátaljai képviselője volt.³⁰ Fotul Mária – a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Kárpátontúli képviselője – 1918-ban született, szegény parasztcsaládban. Szülei nem tudták taníttatni, így 11 éves korától kezdve béreskedett. A szovjetrendszer bevezetése után a szolymai járási „Molodaja Gvárdija” kolhoz aktív tagja, csoportvezetője volt. Tehetséges szervezőnek, agitátornak és vezetőnek bizonyult, ezért a kolhozelnökség tanfolyamra küldte, melynek elvégzése után kolhozelnökké választották. „Fotul Mária Jozsipivnát ismerik és becsülik, mint aktív társadalmi tényezőt, mint jó kolhozszervezőt és kommunistát, aki minden erejét és energiáját népe és szovjet hazáért fordítja.”³¹ Antal Jolán szintén kolhozelnöki szerepkörhöz jutott. Ő Szalóka község Marx Károlyról elnevezett kolho-

²⁶ Gábor Ödön. A kommunizmus aktív építői: Négy év alatt hét évi feladat. Vörös Zászló, 6. évfolyam, 20. (450). 1950. március 9. 3.

²⁷ Kopin Elza. Körzetünk női aktivistái. Vörös Zászló, 7. évfolyam, 19. (659.) szám, 1951. március 8. 3.

²⁸ Titka Gizella. A békés alkotó munka emberei: Köszönet a pártnak. Vörös Zászló, 8. évfolyam, 79. (821.) szám, 1952. szeptember 25. 3.

²⁹ Zsigmond Mária. Találkozások Kárpát-Ukrajnában. Nők Lapja, 7. évfolyam, 50. szám. 1955. december 15. 3.

³⁰ Területünkről. Sztálini Győzelem, 4. évfolyam, 25. (274.) szám, 1953. március 25. 1.

³¹ A kommunisták és a pártonkívüliek blokkjának jelöltjei: Fotul Mária Jozsipivná. Vörös Zászló, 6. évfolyam, 18. (448.) szám, 1950. március 2. 2.

zának vezetője lett.³² Eperjesi Erzsébet, a szőlősi járásban található Március 8 kolhoz farmvezetője a dolgozók képviselője lett a területi Szovjetben.³³ Több nőt is fel lehetne még sorolni, akik a szocializmusnak köszönhetően érték el vezetői szerepet. Rengeteg fiatal lányról vagy idősebb asszonyról olvashatunk, akinek a szovjet rendszer megváltoztatta az életét. „Nem tudhatjuk mennyiben alakult volna másképpen a nők emancipációja, ha nem kerül sor a szocializmusra”³⁴ – mondja Tóth Eszter Zsófia. A nők munkába állása évről-évre növekedett. Ezekkel a női portrékkal a hatalom azt akarta sugallni, hogy a nők, függetlenül társadalmi helyzetüktől és képzettségüktől, sokat tesznek és tudnak tenni az ország fejlődése érdekében.³⁵

Anyaság a szocializmusban

A tradicionális paraszti társadalomban a nő elsődleges feladata a gyermekszülés és nevelés, mellette pedig a háztartás vezetése és az egész család ellátása volt. Tevékenységük elsősorban otthonra szorítkozott. A szocializmusban a hagyományos női szerep mellé társult a kenyérkereső másodlagos szerep.³⁶ A propagandagépezet a dolgozó, sokgyermekes nőt hős anyává, példaképpé emelte. A szovjethatalom különleges figyelmet fordított a sokgyermekes anyákra. A második világháború idején, 1944. július 8-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elfogadott egy rendeletet a nők és az anyaság védelméről, amelynek alapján növelték az állami támogatást a terhes nők, a sokgyermekes és az egyedülálló anyák számára.³⁷ A sokgyermekes anyák már a harmadik gyermek szülése után egyszeri különleges állami segélyben részesültek (a háború előtt csak a hetedik gyermek után járt). Az egyedülálló anyák pedig már az első gyermek születése után kaptak segélyt. Ezen kívül a gyermek egy éves korától öt éves koráig is járt némi juttatás. A törvényt Kárpátaljára is kiterjesztették, s már 1946. február 25-én sor

³² Két magyar kolhozparasztasszony Szovjet-Kárpátukrajnából. *Nők Lapja*, 2. évfolyam, 40. szám. 1950. október 5. 3.

³³ A helyi Szovjetek választása előtt. *Sztálini Győzelem*, 4. évfolyam, 14. (263.). 1953. február 18. 1.

³⁴ Farkas Judit. A szocializmus, ahogy a nők megélték. http://www.kisalfold.hu/vilagvevo/a_szocializmus_ahogy_a_nok_megeltek/2213165/

³⁵ Tóth Anita Eszter. Politika és női egyenjogúság. *Archívnet*, 5. évfolyam (2005) 3. szám. http://www.archivnet.hu/politika/politika_es_noi_egyenjogusag.html

³⁶ Molnár László. A nők társadalmi helyzete Magyarországon. (Demográfiai Szociológiai Füzetek). Budapest, A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Központi Kiadványa, 1977. 6–9.

³⁷ С. М. Білівненко, Р. Л. Молдавський, Н. О. Соляник: Радянська жінка в умовах другої світової війни. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012, Вип. 32. 261.

került az első sokgyermekes anyák segélyezése.³⁸ „A szovjethatalom egyik legszebb gondoskodása ez a segély, megbecsülése, megsegítése az anyáknak.”³⁹ Az anyákat ötödik gyermekük születése után Anyai dicsőség rendjével és Anyaság nevű érdmével tüntették ki, hogy ezzel ismerjék el az állam és a társadalom számára tett érdemeiket. A tíz és többgyermekes anyák pedig a Hős anya megtisztelő címet viselhették.⁴⁰ A sajtó rendszeresen nyilvánosságra hozta a kitüntetett sokgyermekes anyák névsorát, valamint rövid velük készített riportokat is közölt. Orosz Mária, 10 gyermekes anyja a következőképpen nyilatkozott: „a szovjet kormány nagyra értékeli a sokgyermekes anyákat, kitüntetések, pénzügyi segítséget ad nekik. Én például, 1946. óta 12000 rubelt kaptam az államtól. Megkaptam a szovjet anyák legszebb kitüntetését a »Hős anyja« címet.”⁴¹

A propaganda nagy gondot fordított az anya és a gyermekvédelem igazolására is, Eszerint az állam igyekezett egy részt átvállalni a dolgozó nők kettős teherviseléséből az ehhez szükséges intézményhálózat kiépítésével. Az 1950-es évek elején Kárpátalján is sorra nyíltak a kolhoz-bölcsődék és óvodák, valamint gyermekkertek. „Már több mint két hónapja megnyílt kolhozunkban a bölcsőde, amelyben féléves kortól 3 éves korig neveljük a gyermekeket. Bölcsődénk igen nagy segítséget nyújt a kisgyermekes anyáknak.”⁴² A bölcsődékben, óvodákban napi többszörös étkezésben részesülhettek a gyermekek. A gyermekintézményeknek köszönhetően felszabadult nők számottevő munkaerőt jelentettek. Ám a valóságban az intézmények számbelileg elmaradtak a szükségletekhez képest. Például Beregszászban 1947 elején mindössze négy napközi gyermekotthon és két bölcsőde működött,⁴³ a falvakban pedig még rosszabb volt helyzet. „A kolhozelnök a napokban felszólította az összes kisgyermekes anyákat [!], hogy haladéktalanul álljanak munkába. Arról azonban a kolhozvezetőség nem gondoskodik, hogy a kolhoz-bölcsődét megszervezze.”⁴⁴ Sőt, azt is fontos megemlíteni, hogy a kolhozok által nyitott bölcsődékbe és óvodákba csak a kolhoztagok

³⁸ Szovjethazánk a sokgyermekes anyákért. Vörös Zászló, 2. évf. 26. (35.) szám, 1946. március 31. 1.

³⁹ Nádas Anna. Kitüntetik a sokgyermekes anyákat. Vörös Zászló, 2. évf., 54. (68.), 1946. június 4. 1

⁴⁰ A szovjethatalom a nőkért. Asszonyok, 2. évfolyam, 1. szám. 1946. január 1. 4.

⁴¹ Orosz Mária. Öröm a szovjet anyja élete. Vörös Zászló, 6. évfolyam, 52. (482.) szám, 1950. június 29. 3.

⁴² Popovics Margit. Növekszik a bölcsőde létszáma. Szovjet Falu, 1. évf. 24. szám. 1950. július 15. 2.

⁴³ Kovács Judit. Gyermekotthonok és bölcsődék városunkban. Vörös Zászló, 3. évf. 22. (135.), 1947. március 16. 2.

⁴⁴ Szacsarovszki P. Mikor nyitják meg a kolhoz-bölcsődét? Vörös Zászló, 47. (687.) szám, 1951. június 17. 4.

gyermekei járhattak, így általában a nagyszülők vagy idősebb asszonyok, szomszédok segítettek, helyettesítették otthon a másutt munkába álló nőket.

Kutatásom során kárpátaljai magyar nőkkel készítettem interjúkat, hogy ez által valósabb képet tudjak kapni a nők helyzetéről a korszakban. A továbbiakban ezekből szeretnék részleteket kiemelni, így betekintést nyújtani a kárpátaljai magyar nők munkalehetőségeibe, problémáiba. Adatközlőim egyszerű, sok gyermekes parasztcsaládokból származtak, ahol eredetileg az édesapa volt a családfenntartó, az édesanya pedig a háztartásban tevékenykedett. Interjúalanyaim elsősorban alacsony iskolai végzettséggel rendelkeztek, így többségében mezőgazdasági munkásként vagy tradicionális női szakmákban dolgoztak.

K. Erzsébet⁴⁵ 1927-ben született, hétgyermekes családban. Édesapja hentes, édesanyja háztartásbeli volt. Nyolc osztályt végzett el. Gyermekkorára boldogan emlékezett vissza, elmondása szerint édesapja foglalkozásának köszönhetően jómódban élhettek. Fiatalon mezőgazdasági munkásként (szőlészetben – O. J.) dolgozott a kolhozban a család többi tagjával, majd szakácsnő, később pedig mosónő volt a helyi kórházban. Gyermekére anyósa vigyázott, amíg ő dolgozott. Férje nagyon korán, mindössze ötévnyi házasság után elhunyt, így két kicsi lányát egyedül kellett nevelnie, majd csak 1964-ben ment újból férjhez.

Az 1932-es születésű S. Rozália⁴⁶ egyszerű parasztcsaládban nevelkedett fel, két testvérrel együtt. Szülei mezőgazdasággal foglalkoztak, így gyermekkorától kezdve járt a földekre dolgozni. A háborús évek miatt, csak öt osztályt végzett el. Édesapjukat korán elvesztették, s mivel testvérei fiatalabbak voltak interjúalanyomtól, ezért a család fenntartása édesanyjukra és órá esett. 1949-től már az újbátyúi Micsurin kolhozban dolgozott, ahol csoportvezető lett. Férje szintén a kolhozban dolgozott, mint traktor- és kombajnkezelő. Két lányuk született, akikre szintén a nagyszülők vigyáztak, ameddig S. Rozália dolgozott.

T. Gizella (1942) szülei szintén gazdálkodó emberek voltak. Ketten voltak testvérek. Szüleit korán elvesztette, 19 éves volt, amikor meghalt beteges édesanyja, 21 pedig amikor édesapja is elhunyt. Fiatalon férjhez ment és a helyi szanatóriumban helyezkedett el, mint takarítónő. Erről így mesélt: „én itt dógoztam a szanatóriumban, 35 évet takarítottam. Hát dógoztunk a konyhára is, a mosókonyhára is, akkor dógoztam 3 évet a raktárba is [...], akkor már sírtam M. Irénnek, azt mondja vegyétek már le ezt az asszonyt, hát nincs annak senki se otthon, hát ugyi el kellett végezni az itthoni munkát is. Kert is vót, szotek [a szántó föld vagy más mezőgazdaságilag hasznosítható terület – O. J.] is vót, jószág is vót, fiaskocánk vót, aprójószág, mindennel kellett foglalkozni, meg akkor a papír-

⁴⁵ K. Erzsébet (szül. 1927) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2015. augusztus 3.

⁴⁶ S. Rozália (szül. 1932) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2014. augusztus 28.

munkát is kellett a raktárba csinálni.”⁴⁷ Mivel szülei korán meghaltak, anyósa pedig másik községben lakott, nem volt, aki besegítsen neki az alapvető háztartási munkákban vagy a gyerekek nevelésében. Így akkor tudott újra munkába állni, amikor gyermekét két és fél évesen óvodába adta. Szőlőfalujában már 1945 óta működött óvoda.⁴⁸

D. Lida⁴⁹ néni, aki 1927-ben született, annyiban különbözik a többiektől, hogy orosz nemzetiségű. Édesanyja 1937-ben, édesapja pedig 1942-ben meghalt, így nagymamájuk nevelte őket testvérével. Rettentő nehéz sorsa volt, gyermekként átélte az 1932–33-as éhínséget, a munkatáborok világát és a második világháborút ápolóként. Nemhiába kapta a Munka veteránja és a Szülőföld védelmezője kitüntetések elismerésül az államtól. 1947-ben került Kárpátaljára, ahol megismerkedett leendő férjével és letelepedett. Házasságukból két fiúk született. Eleinte mosónőként dolgozott a kórházban, majd elment nővéri képesítést szerezni, így egyszerre dolgozott és tanult, mellette nevelte gyermekeit. Férje szülei sem számíthatott, mivel nem támogatták a házasságukat. Erre így emlékezett: „úgyhogy dolgoztam héttől négyig, hat órától este mentem iskolába, két és fél évig dolgoztam is tanultam is [...]. Most már dekretet [szülési szabadság – O. J.] kapnak, akkor nem kaptak, megszülettem vagy két hetet itthon voltam, aztán mentem dolgozni. Vittem a gyereket dolgozni, megkötöttem a kocsiba, mikor volt idő ránéztem, mikor nem. Mentem kenyérért sorba állni. Nem volt pampers [el-dobható pelenka – O. J.], míg ott álltunk a sorba összepisilte magát, de hoztam kenyeret [...].”⁵⁰ Mivel anyósa segítségére nem számíthatott, a szomszédok felügyeletére bízta néhanapján a gyerekeket.

T. Ilona⁵¹ 1938-ban született sokgyermekes családban. Édesapja földműves volt, megjárta a málenkij robotot, édesanyja háztartásbeli. Édesapja távolléte alatt nehezén élt meg a család, a szovjetek bejövetele után kénytelenek voltak beállni a kolhozba. Ilonka néni lánykorában a beregszászi szőlőszovhozba járt dolgozni. 1967-ben ment férjhez, elmondása szerint utána már jobb világ következett, hiszen férje tanult ember volt, a helyi kolhozelnök fia. Apósa két okból is ellenezte a házasságot, egyrészt mert csak egy kolhoztag lánya volt, másrészt pedig mert a lánytestvéreinek nem született gyermekük, s attól tartottak, hogy interjúalanyom is meddő. T. Ilona egy gyermeknek adott életet, akire az egész

⁴⁷ T. Gizella (szül. 1942) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2015. július 24.

⁴⁸ Medveczky Olga. A vuzlovei óvoda betölti hivatását. Vörös Zászló, 3. évfolyam, 40. (153.) szám, 1947. május 18. 2.

⁴⁹ D. Lídia (szül. 1927) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2014. augusztus 26 és 2014. október 01.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ T. Ilona (szül. 1938) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2015. július 27.

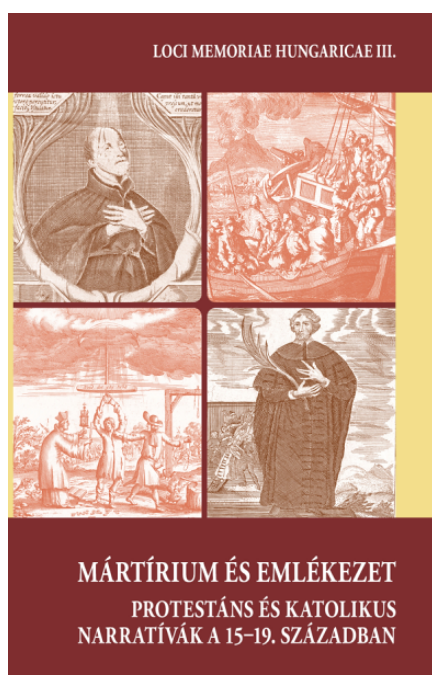
család nagyon vigyázott. Ilonka néni 26 évet dolgozott a helyi szanatóriumban, 46 évesen lett özvegy, de gyermekét a nagyszülők segítségével – apósa később a falu bírója lett – a moszkvai egyetemen taníttatta, ahol apjához hasonlóan könyvelői diplomát szerzett.

A fent idézett részletekből látható, hogy a dolgozó nőnek, családi helyzetétől, munkaköri beosztásától függetlenül, mindig is problémát jelentett a családi, háztartási és munkahelyi kötelezettségek összeegyeztetése, amit a szakirodalom női kettős teherviselésként emleget. Néhány évtizeddel ezelőtt a nők otthon a háztartásban dolgoztak és nevelték gyermekeiket. Ez a tény interjúalanyaim élettörténetéből is kitűnik, hiszen mindnyájuk édesanyja háztartásbeli volt, s csak a szovjet rendszer következtében kényszerültek munkát vállalni. Interjúalanyaim már a szocialista kor leányai, életük nagy részében a Szovjetunió állampolgárai voltak, mint dolgozó, munkásnők. A második világháború után a nőknek – többek között a háborús veszteségek miatt fellépő férfimunkaerő hiánya miatt – tömegesen kellett munkát vállalniuk, amihez hozzájárult a szovjet propaganda által oly nagyon sulykolt munkásnői ideál. A szovjet munkásnői ideálját hangoztatta a kárpátaljai sajtó is. Olyanok példáját állítottak a többiek elé, akik éltek a hatalom által kínálta lehetőségekkel, és részt vettek a társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális élet alakításában. A valóságban nem volt ilyen könnyű a nők helyzete, rendszerint a jobb megélhetés érdekében vállaltak munkát, s mellette rájuk hárult a családon belüli feladatok megoldása is, hiszen azok a gyermekintézmények, melyek megkönnyítik a dolgozó nők életét, a korszakban a szükségletekhez képest csak lassan épültek ki.

**Mártírium és emlékezet.
Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században.**

Szerk.: Fazakas Gergely Tamás,
Imre Mihály, Száraz Orsolya.

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 293 oldal

Egy könyvbemutató alkalmával¹ kétségeket ébreszt, ha húsz percben kell szólnunk húsz szerző tartalmas munkájáról. A tanulmányonkénti bemutatás próbára teheti a hallgatóság tűrőképességét, bizonyos csopontok kiemelése, azaz más témák elnagyolt tárgyalása viszont a részletgazdag tanulmányokhoz volna méltatlan, mert a kötet minden egyes írása hozott új gondolatot,

forrást, módszert, felismerést vagy összefüggést.

A tartalom felekezetenkénti tagolása jó szerkezetet kínál, és ez a tagolás a téma felekezetfölötti komparatív megközelítésével sincs elmentmondásban. Három szerző munkáit találjuk az *Evangélikusok* c. fejezetben, hatot *Reformátusok* címmel, szintén hatan szólnak a protestáns gályarabok történetéről és emlékezetéről, ketten foglalkoztak az unitáriusokkal, végül hárman a katolikusokkal. (Ami a számszerűséget illeti, Keserű Gizella megjegyzi, hogy a kevés feldolgozott unitárius szenvedéstörténet „egyáltalán nem vidámabb” a 16. század más mártírjainak sorsánál...) A szerkesztők és a kötet alapjául szolgáló konferenciák szervezőinek kezdeményezését igazolja, hogy a mártírium kérdése a legváltozatosabb forráscsoportokból tárul elénk, melyek feldolgozását többéves kutatás és két konferencia előzte meg.

Jellege és tartalma folytán is az élre kívánczolt az evangélikus fejezet bevezető írása, amely az önálló életre hajlamos, majd a maguk törvényei szerint beteljesedő szövegek jelentőségére figyelmeztet. *Fabiny Tibor* Mártírium mint

szó és tett William Tyndale életében és halálában c. tanulmánya egyrészt példákkal igazolja a bibliai tipológia és az imitatio Christi szerepét a protestáns mártírológiában, másrészt az „égi nagyságért saját mártíriumával fizetni kész hiú sóvárgás” említésével kulcsot ad néhány további hazai szenvedéstörténet megértéséhez is. *Csepregi Zoltán* a „lutherani omnes comburantur” 1525. évi törvénycikkével kapcsolatba hozható forrásokat vizsgálja a tőle megszokott körültekintéssel, melynek eredményeképpen tisztázza, hogy nem a fellobbanó máglyáknak, hanem a hírhedt törvénycikknek alakult ki bizonyos hatástörténete. (A cáfolt legendákat illetően szinte megkönnyebbülés fogja el az olvasót, hogy mégsem történt minden másként, mint ahogy azt eleink sejtették...) *Guitmann Barnabás* a libetbányai vértanúk történetének szöveg hagyományát nyomon követve arra következtetésre jutott, hogy a történet évszázadokon át felekezeti alapon minősült hitelesnek vagy valótlannak. Konklúziója szerint a már ismert ellentmondásos forrásokon kívül, lappangó dokumentumok felbukkanása is szükséges a libetbányai események megismeréséhez. (Itt jegyzem meg, hogy általában hasznos megoldás, ha a szerzők lábjegyzetben közlik az általuk idézett idegen nyelvű szövegrészek magyar fordításait. Ez a lépés nyitást jelenthet a szűkebb szakma körein túlra is.)

A második, a reformátusokról szóló fejezetben *Mester Béla* Sze-

gedi Kis István életrajzát vizsgálja, egyebek között ebben a biográfiában gyanítva „a két pogány közt” toposz ősforrását is. A szellemi és politikai határhelyzetekben átélt kínzatás, üldöztetés, száműzetés és bujdosás elemzése során érinti a reformáció mezővárosi és végvári tendenciáinak (egymást korántsem kizáró) érvényességét, a törökösség vádját, a humanista és reformátori kettős identitást. *Restás Attila* Konfesszionális és mártírológia Keckermann retorikai műveiben című tanulmánya a nagyhatású danckai professzor retorikáinak módszerét illusztrálja érzékletes példákkal, pl. a hypotyposis hatásmechanizmusát is megértetve.² *Pénzes Tiborc Szabolcs* Magyar István és Kecskeméti Alexis János munkáin át láttatja, hogy a wittenbergi történelemszemlélet mártírológiai hordozórétégként azonosítható. A téma protestáns forrását Luthernél ismeri föl, majd a Carion krónika átdolgozásaiban, amelyek legfontosabb hazai tolmácsolója éppen Magyar István volt. *Martis Zsombor* a gyászévtized egyik korai eseményéről, Czeglédi István 1671-ben bebörtönzött kassai lelkész művéről szólva a mártíromság előképeként azonosítja azokat a prófétai szerepeket, amelyek Czeglédi műveiben bukkannak föl. *Bretz Annamária* Bod Péter historia litteraria-programjának mártírológiai vonatkozásait tárgyalja. A Magyar Athenasban csupán egy ízben, az iménti Czeglédi István nevével fordul elő a mártírium kifejezés, de a

fogalom valójában az üldözés, a szenvedés, a bujdosás tágabb értelmében több szócikkben is szerepel. A Historiákra utat mutató magyar lexikon címszava szerint a mártíromság lényege nem a kínhalál, hanem a bizonyágtétel. Bizonyágtétel, szükség esetén életünk árán is, mint ahogy a püspökéletrajzok címében sem véletlenül szerepel Szent Polikárpus mártír neve.

Amikor egy-egy szakterület megkülönböztetett figyelme irányul bizonyos kulcsfogalmakra, a hatások egymást erősítik. Példa erre Győri János dolgozata „Gondolatok Szikszai György Mártírok oszlopa... című könyvének újraolvasása kapcsán,” mert az újraolvasást a mártírium tárgyában megjelent tanulmányok sokasága indokolta, és ez a szerkesztők, a Debreceni Műhely tevékenységét is dicséri. Kutatási távlatokat nyithat a pietizmus lehetséges hatásaival kapcsolatos felvetés,³ másrészt helytörténeti vonatkozásban is ígéretes volna annak tisztázása, hogy miért nem Debrecenben jelentek meg a Debrecenben élő Szikszai munkái.

A gályarabok története (a következő nagy fejezet témája) talán a legszélesebb körben ismert része a protestáns a protestáns egyháztörténetnek. *Mihalik Béla* Az 1674. évi gályarabper előzményei és a bécsi udvar c. tanulmányában a kutatástörténetet, a rebellió és a törökösség fő vádpontjait is vázolja, jelzi a vallási ellentétek ingájának kilengéseit, a bujdosók feltámadásakor a katolikus alsópapság szenvedéseit,

olyan kilengéseket, amelyek Felső-Magyarország legfontosabb városában voltak a legszélsőségeesebbek. Itt fogalmazódott meg a „kassai modell,” itt tüzték ki célul a rekatolizáció eszközeként a prédikátorok kiűzését az ország teljes területéről.

Imre Mihály a magyarországi mártírológiai irodalom egyik sokrétű alkotását, Johann Simonides elbeszélését elemzi, éreztetve az itáliai élmények hatását, a humanista műveltség tükröződését, Masniciussal történt szökésük indokát, amely szerint az üldözök irigyelték tőlük „a dicsőséges vértanúhalált,” éheztetésükkel és gyötrésükkel méltatlan pályára terelve őket. A szerző összehasonlítja Simonides és Masnicius szemléletét Kocsi Csergő Bálintéval, az utóbbi „nagyszabású konverziós elbeszélésével,” amely a hitben való megmaradás képességét emeli a legnagyobb értéké. (A jövő kutatásai szempontjából szintén rendkívül ösztönző lehet a konverzió jelenségének előtérbe állítása!)

Bujtás László Zsigmond a gályarab prédikátorok mártíromságának hírét tekinti át a 17–18. századi holland közvéleményben. Jóllehet a holland nemzeti hős, a szabadító de Ruyter révén széles körben ismert volt és maradt a magyar gályarabok esete – a holland diplomácia is élénken érdeklődött a magyarok sorsa iránt – de mivel a prédikátorok maguk is az ügy politikai vonatkozásait hangsúlyozták, a holland közvélemény nem mártírológiai szempontból foglalkozott a

történettel. *Pintér Márta Zsuzsanna* A gályarab-sorsok színpadi narrációjáról szólva az Eperjesi Theatrumra, Rezik János röpiratára utal, mert e koncepciók perек már a kortársakban is a színjáték képzetét keltették. A szerző 29, jelentős részben ismeretlen felvidéki latin drámaszövegre irányítja a figyelmet, köztük olyan protestánsüldözésről szóló hazai darabokra, amelyekben Injuria és Persecutio német ruhában ágáltak a színen.

Csorba Dávid alapos tanulmányában a magyarországi gályarabok történetének svájci forrásait összegzi, vázolja a kutatástörténeti hátteret, elsősorban Thury Etele félbeszakadt munkájára és a Zürichi Zentralbibliothek szinte 300 év óta pihenő jelentős anyagára koncentrálna, mely utóbbi források számbavétele új lehetőségeket kínál.

Fazakas Gergely Tamás írása a nemzeti és vallási identitáskérdések, az önkényuralom, a protestáns pántensharc, illetve a modern egyháztörténetírás kezdeteinek összefüggései között szemléli a gályarabok emlékezetét, felvetve a kérdést, hogy miért éppen Debrecen vált az emlékezés színhelyévé. Jóllehet a szerző szerint Kocsi Csergő Bálint részben maga is választ adott azáltal, hogy a nápolyi gályáról egyenesen Debrecen városához címezte segélykérő levelét, úgy vélem, hogy a század végén nagyvárossá váló, de harminc évvel korábban még 95%-ban református Debrecen felekezeti arányainak érzékelhető változása is a vizsgálendő összefüggések körébe

vonható... Tulajdonképpen az is kérdéses, hogy egyáltalán reális volt-e másféle helyszín keresése, mint a „koholt” debreceni?

Az unitárius fejezetben Keserű Gizella Lengyelország egyes anti-trinitárius fejleményeit is feltárja, megállapítva, hogy Servet kultusza Európa-szerte egyenletesebb volt, mint Dávid Ferencé a maga hazájában. Erdélyen kívül ugyanis a Dávid radikalizmusát elutasító változat gyökerezett meg, így az utóbbi hagyomány a keresztyén világból való kirekesztődést kockáztatta. Dolgozatát megkövezett, megkínzott, csúfolódás vagy viccelődés miatt is bebörtönzött mártírok említésével zárja, az unitárius mártírkutatások hiányosságait érzékeltetve.

Túri Tamás Apokalipszis és mártíromság az unitáriusoknál című dolgozatában egy 18. századi prédikációskötet tanulságait ismerteti, a kor veszteségeit, a templomfoglalásokat, illetve a hivatalért, vagyonért, birtokért, börtön és verés elkerüléséért történő katolizáció, „a szívemben unitárius maradtam” jelenségét, azt a korszakot, amely a többi protestáns felekezet esetében is jóval súlyosabb veszteségekkel járt, mint az ellenreformáció véres periódusa.

Az utolsó, a katolikus fejezet nyitó írása *Puskás István* Konstantinápoly panasza című dolgozata a keresztyénség második legjelentősebb városa, az antik kultúra letéteményese, a Firenzével és Velencével szoros kapcsolatban élő Bizánc muszlim elfoglalásának következményeivel, mártírjaival és az ese-

mény kortársi irodalmával foglalkozik, melynek üzenetét a nyolcsoros strófák kifejező prózai fordítása is közvetíti. *Bitskey István* Pázmány Péter témába vágó munkásságát vázolja, aki már Kalauzában szolt a „keresztységre édesgető” mártirokról. Bemutatja a Pázmányt befolyásoló alapműveket, a protestáns szerzők idézésének módját, az egy és oszthatatlan igazság szemléletét, amelynek értelmében csak az igaz egyház képviselői lehetnek mártírok. Találkozunk a missziók és a konfesszionális korszak katolikus áldozataival, szembesülünk a kíméletlenül erőszakos térítők vértanúságának problematikájával, végül II. János Pál békítő gesztusaival, melyekkel kifejezte megbecsülését a koraújkor felekezeti küzdelmeinek valamennyi áldozata iránt. A kötet záró írása *Száraz Orsolyának* A kassai jezsuita mártírok kultusza c. tanulmánya, amely napjainkig követi a hajdúk kegyetlenségének 1619 szeptemberétől datálódó dokumentumait majd irodalmát. Az első feljegyzéseknek (a katolikus felfogás értelmében) nincs mártírológiai vonatkozásuk, de már 1619 novemberében teljes fegyverzetben bukkantak föl a szentséghez szükséges kellékek és csodás elemek egy Lengyelországból írott tudósításból. A későbbi munkákban (minél inkább távolodunk időben), a szadista kínzók annál beszédesebbekké váltak. 1654-ben ebből a szenvedéstörténetből „sarjadt ki” az új kassai rendház, melynek hatása a gyászév-tizedtől sem függetleníthető.

A nemzetközi kitekintés mellett az ismertetett tanulmánykötet nagy erénye, hogy több felekezeti mártírúmat tárja elénk, alkalmat adva nézőpontunk gyakori változtatására. Száraz Orsolya megjegyzése a felekezeti elfogultság megjelenéséről „a kassai mártírokról írott munkák szinte mindegyikében,”⁴ vagy Guitmann Barnabás említett észrevétele (amely szerint egy-egy történet évszázadokon át felekezeti alapon minősült hitelesnek vagy valótlannak), máig érvényesnek mutat egyes szociálpszichológiai közheleket a „mi tudatról” és mások kedvezőtlen megítéléséről. Jóllehet Kölcsey szerint „hosszú művelődés után” az emberiség eljuthat arra a pontra, ahol „a hit a maga részegségéből feljőzanul,” a vallással kapcsolatba hozható érzések napjainkban is olyan mértékben hatják át a társadalom és a kultúra szövetét, hogy tökéletes megoldás a posztkritikai, a posztmodern, de még a posztkereszténynek mondott korszaktól sem remélhető. Jelentős részeredmény csupán attól a szakmai tisztességtől várható, amely a tárgyalt kötetben is megtestesül.

Gáborjáni Szabó Botond

¹Elhangzott 2016. május 6-án a Debreceni Egyetemen tartott könyvbemutatóon.

²Az eljárás erős érzelmi hatását nem pusztán a részletező előadásmód váltja ki, hanem olyan részletek is gerjesztetik, amelyek megvilágítják a háttér

rejtett dimenzióit. (Példa lehet Coligny admirális fejének ajándékba küldése a pápának, vagy a kassai mártírok tetemének latrinára vetetése.)

³Kosáry Domokos szerint (*Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp., 1980. 116.) a pietizmus csak az evangélikusokra hatott, míg a reformátusokra (a pejoratív értelemben használt, olykor puritanizmussal és kartézianizmussal is színezett) ortodoxia. Valójában kapcsolatok sűrű hálója szövődött. Az evangélikus iskolákban ugyanazon német szerzők latin tankönyveit használták – legalább húszat – mint Debrecenben, miközben a kölcsönhatásokra

⁴Protestáns oldalról a „hitvita beszédmódjától sem mentes” Révész Kálmán a 19. század végén nem csupán azt kifogásolta, hogy az eseményekkel egykorú források a későbbi feldolgozásokkal ellentétben nem tudnak arról, hogy Alvinczi Péter kassai prédikátor és Reiner Menyhért protestáns főbíró követelték volna a katolikusok kiirtását, de azt is próbálta megfejteni, hogy a Pécssett 1704-ben császári zászlók alatt küzdő rácok által lemészárolt 13 katolikus pap sorsára (a protestánsok 3 kassai áldozatával ellentétben) vajon miért nem akar emlékezni senki.

Simándi Irén: *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956.*

Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 494 oldal

Ha igazak a sajtóhírek – és miért nem lennének azok – a Magyar

Rádió elköltözik klasszikus épületeiből, a Bródy Sándor utcából. Sokat „látott”, és boldog napokat, tragédiákat egyaránt átélt stúdióktól, egy ország által hallgatott, dicsért vagy szidott műsorok szülőhelyének kell búcsút inteni. Az épületek „mennek”, de történetük megmarad. A megörökítésben játszik rendkívül jelentős szerepet Simándi Irénnek a Rádió történetével foglalkozó három vaskos kötete. Az „emlékművet” a szerző a történész szakma szigorú követelményei szerint készítette el, ezért lesz maradandó és rádiósok, történészek, érdeklődők számára elkerülhetetlenül használható.

Az első két kötet után, amelyek az 1945–1948 és 1949–1952 által határolt időszakokkal foglalkoztak,¹ a

most megjelent harmadik kötet az 1953 és 1956 közötti részt tárgyalja. A szerző záró kötetnek szánta ezt, és ha nem is fejeződik be ezzel a rádió története, Simándi Irén mégis egy olyan esemény bemutatását is vállalta – nevezetesen az 1956-os forradalmat –, amely meghatározó a magyar történelemben, és nemzetközi méretekben is hozzájárult a szovjet típusú szocialista rendszerek későbbiekben bekövetkező teljes bukásához, lezárulásához.

A kötet négy fejezetből áll. Az elsőben az 1953-as kormányváltás rádiós fogadtatása, a pártszerű elismerés, de a bizonytalanság hangjai is teret kapnak. Hiszen az átalakulást Sztálin halálához lehet kötni, de ennek hírére mégis „mélységes megrendüléssel” továbbította a rádió. A hivatalos megemlékezések mellett a műsorok az „egyszerű emberek” döbbenetét, gyászát is sugározták. Pedig az ő nevéhez és magyarországi követőikhez köthető a nyomor, a jogtalanság, az üldözés és számtalan emberi tragédia. Az új kormány, amelynek élén Nagy Imre állt, ezen kívánt enyhíteni, de mozgástere szűkre szabott volt. A rádióadásokban ez az ellentmondásos küzdelem nyomon követhető, amit Simándi Irén aprólékos elemzéssel, a források hiteles kritikájával igazol.

A következő fejezetek (1954, 1955) a mindennapok valóságával szembesítik azt a kegyetlen és romboló harcot, amit Rákosi Mátyásék a hatalom visszaszerzéséért vívtak a reformerek ellenében. A Rádió vezetésének bizonytalanságról árulko-

dó belső „direktívák”, az ellentmondó adások, a régi beidegződéseknek, az új kihívásoknak a rádiós propagandában megjelenő harca, amit a kötet bemutat, a valóságot eleveníti fel. Ezt tovább viszi az ipar és a mezőgazdaság híreinek – az előző kötetekhez hasonló – megjelenítése. A könnyű- és a nehézipar szembeállítása, a terv, a munkaverseny propagálása, a termelőszövetkezetek dicsérete és kritikája mindmind hozzájárult a teljes hitelvesztéshez. Ennek kiteljesedése Nagy Imre leváltása, a pártból való kizárása volt. A Magyar Rádió agitátorai ezt az utat járták végig. Simándi Irén pedig ezt mutatja be szenvedélyes hitelességgel.

Az utolsó fejezet az 1956-os forradalommal foglalkozik. Az olvasónak úgy tűnhet, hogy mindaz, ami addig a könyvben szerepelt, előkészítése volt a nagy társadalmi, politikai földrengésnek. Simándi Irén szól arról, hogy 1956. október 23-án reggel sem a rádió vezetői, sem a munkatársak nem gondoltak arra, hogy még aznap kitör a forradalom, de – és ezt a könyv egésze jól bizonyítja – az elviselhetetlen állapotok, a vezetés csődje, szükségszerűen robbanáshoz kellett, hogy vezessenek. A szikrát ehhez a Rádió fegyveres ostroma adta.

Az eseményeket szinte óráról-órára közvetíti a szerző. Bemutatja a szembenállókat, a felháborodott, összesereglett tüntetőket, akik követeléseik rádióban történő beolvasását akarták. Megismerteti a védőket, a „hithű” ávós tiszteket, a kötelező-

en besorozott ávós kiskatonákat, honvédeket, a rádió bent rekedt munkatársait. Kiderül a központi vezetés felelőssége, álságos viselkedése: megtiltották a követelések beolvasását, de a „Bródyból” átkapcsolták az adást; parancsba adták a Rádió épületének védelmét, de a megígért felmentő segítségről nem gondoskodtak. Tűzparancsot a védők számára csak éjfél után 35 perccel adtak, mikor a fegyveres harc már órák óta zajlott. A halálos áldozatok száma mindkét oldalon jelentős volt.

A hatalom egyik szimbólumának tartott Rádiót a felkelőknek sikerült elfoglalniuk, de az adás akkor már Lakihegyről ment. A Bródy Sándor utcai épület romokban hevert. A későbbiekben a szocialista rendszer restaurációja után ez a kép, ez az ostrom a lelkekben a forradalmat idézte, amit a rendszerváltás elevenített meg 1990 után.

A Rádió története Simándi Irénél az ország története is, de új, eddig ismeretlen megközelítéssel. Úgy jelennek meg az események, ahogy az emberek a Rádióban hallhatták, értesültek róla, ahogyan hitték, vagy kételkedtek benne. Mindehhez hozzáadódik a szerző történeti értékelése, ami kiteljesíti a bemutatandó képet. Történetírói bravúr ennek következetes végigvitele. Néha ez az ismétlődő módszer monotonitást sugallhat, amit hamar felold a rádiós idézetek élet-

tel teli, hol ellenérzéseket, hol döbbenetet, máshol esetleg szomorú mosolyt kiváltó sorozata. Így élünk, mondja letargikusan az idős olvasó; hogyan tudtak így élni, kérdezi a fiatal érdeklődő. Simándi Irén könyve megpróbál történeti higgadsággal magyarázatot és hiteles válaszokat adni mindenre. A szerző történészoktatói gyakorlata is hozzájárulhat ahhoz, hogy élő, korhű képet adjon a múltból. A „vaskos” kötet ettől lesz élvezetes, magával ragadó olvasmány.

Rendkívül nagy jegyzetapparátusa eredeti források tömegére támaszkodik, így ad eligazítást a rádióadások ellentmondásai között. A témában kevésbé járatos olvasók számára legfeljebb az okozhat problémát, hogy a szerző sok esetben mélyebb köztörténeti ismeretanyagot feltételez. Ezen ugyan a magyarázó lábjegyzetek segítenek, számuk azonban egy bizonyos ponton túl nem növelhető, mert az olvasás folyamatosságát veszélyeztetné. A kívánatos egyensúly megteremtése a könyvben nem mindig és nem minden olvasóra nézve sikeres.

Kardos József

¹Simándi Irén: Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban, 1945–1948, Gondolat Kiadó 2012. 392 p.
Simándi Irén: Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban, 1949–1952, Gondolat Kiadó 2014. 416 p.

A mi Ruszisztikánk – Tanulmányok a 20/25. évfordulóra

Szerk. Szvák Gyula, Russica Pannonicana, Budapest, 2015. 416 oldal

Az évtizedes hagyományokra visszatekintő magyar ruszisztikai kutatásoknak több helyszíne is van. Oroszország történetét immáron intézményesült keretek között kutatják Pécsen, Szegeden, Szombathelyen és Budapesten. A ruszisztikai műhelyek közül azonban különleges szereppel bír az utóbbi, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ruszisztikai Központja, amely 2015-ben ünnepelte fennállásának 20 éves jubileumát. Valójában azonban kettős évfordulóról van szó, hiszen az adott év egyben a Ruszisztikai Központ előzményének és alapjának tekinthető Ruszisztikai Intézet létrejöttének 25. évfordulóját is jelentette. Ennek a kettős dátumnak

a tiszteletére jelent meg *A mi Ruszisztikánk* című tanulmánykötet Szvák Gyula professzor szerkesztésében, a Ruszisztikai Könyvek sorozat 40. tagjaként.

A kötet tanulmányainak elrendezésében a tematikus felosztás mellett a kronológiai rend érvényesült. Ennek megfelelően a könyv öt nagyobb egységre bontható. Az első és az utolsó tematikus jellegű (historiográfiai, ill. orosz nyelvi és kultúrtörténeti tanulmányok), a másik három kronologikus (közép- és kora újkori, újkori valamint szovjet történeti tanulmányok). A kötet húsz szerző munkáját tartalmazza, kuriózuma, hogy a neves ruszisták munkássága mellett a feltörekvő generáció kutatásainak bemutatására is lehetőséget adott.

Az első blokkban három historiográfiai témájú tanulmány kapott helyet. Szvák Gyula Az „országismeret” budapesti iskolája címmel a magyar ruszisztika-kutatás budapesti ágának/irányvonalának történetét, fejlődésének ívét, valamint sajátos jellemző jegyeit mutatja be. Az áttekintésben fontos szerepet kapott az intézményi háttér létrejöttének folyamata, amelyben a Ruszisztikai Intézet és a Ruszisztikai Központ mellett hangsúlyos szerepet játszott a Magyar Tudományos Akadémia és az Eötvös Loránd Tudományegyetem együttműködésében megvalósult MTA–

ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoport is. *Medzibrodzky Alexandra* írásában F. Duchínski elméletének kritikai elemzését adja. A lengyel származású történész és néprajzkutató különbséget tett az árja szlávok és a turáni moszkoviták között. Úgy vélte, hogy míg a lengyel és az ukrán nép – valódi szlávok lévén – Európa magas rendű népei közé tartoznak, az oroszok a turáni népek csoportjába. A szerző Duchínski elképzeléseivel szemben az adott korszakban Ny. I. Kosztomarov orosz történész és Jan Baudouin de Courtenay lengyel nyelvész által megfogalmazott kritikai visszhangokat is bemutatja. Az orosz történetírás újabb tendenciáit vázolja fel *Suhajda Szabolcs*, aki a Rosszjizskaja Isztorija tudományos folyóirat tematikabeli változásainak példáján keresztül mutatja be az orosz történettudományban érvényesülő új irányvonalakat.

A kötet második nagyobb egységébe a közép- és koraiújkor történeti tanulmányok tartoznak. *Szili Sándor* a kagán szó előfordulásának módját és gyakoriságát vizsgálja a 11. századi kijevi uralkodók címhasználatának tükrében. Ugyancsak középkori témát dolgoz fel *Gyóni Gábor* Oleg Szvjatoszlavics: törésvonalak és értékválasztások című írásában. Témája a 11–12. századi Rusz története, azon belül a kijevi nagyfejedelem, Vlagyimir Vszevolodovics Monomah és Oleg Szvjatoszlavics, valamint az Olgovicsok között kialakult küzdelem. *Szaniszló Orsolya* az orosz nők társadalmi integráció-

jának kérdéskörét vizsgálja I. (Nagy) Péter reformjainak nyomán. A szerző a 18. századi változások szemléltetése mellett ismerteti az azt megelőző időszak nőket érintő szokásait és kötelezettségeit.

Az újkortörténeti rész tartalmazza a legtöbb tanulmányt, amelyek többsége a 19. századhoz kötődik. *Sz. Bíró Zoltán* az orosz politikai rendszer struktúráját, szerkezetének legfőbb intézményi alappilléreit és működésének mechanizmusát taglalja. A szerző igyekszik rávilágítani arra, hogy a sokszor változatlanak tűnő államigazgatási rendszer ellenére a 18–19. század folyamán mégis végbementek azok a lényeges folyamatok, amelyek a hatalmi ágak szétválásához vezettek. *V. Molnár László* a magyar-orosz kapcsolatok egy érdekes szegmensét mutatja be Balugyánszky Mihály pályáján keresztül. A magyar származású jogász komoly karriert futott be a cári udvarban, ahol I. Sándor és I. Miklós uralkodása alatt szolgált. A tanulmány Balugyánszky Szentpétervárott töltött évei során végzett tudományos és politikai tevékenységét állítja a középpontba. A magyar és orosz múlt összekapcsolása után a francia-orosz kapcsolatok egy érdekes időszakával ismerkedhetünk meg. *Bodnár Erzsébet* Francia-orosz tárgyalások az Oszmán Birodalom felosztásáról, 1807–1808 című tanulmányában diplomáciatörténeti aspektusokat helyez előtérbe. A IV. koalíció vereségét követő francia-orosz béketárgyalásokon Napóleon és I. Sándor cár az euró-

pai ügyek rendezése mellett az Oszmán Birodalom jövőbeli sorsáról és esetleges felosztásáról is tárgyalt. Bodnár Erzsébet betekintést nyújt a keleti kérdés szempontjából fontos francia-orosz tárgyalások menetébe, valamint az Orosz Birodalomnak a Portával szemben alkalmazott politikájának változásai-
ba. *Mészáros Zsófia* Dmitrij Piszarevról írt tanulmányában az orosz nihilizmus ideológiájának és egyik legnagyobb alakjának munkásságát ismerteti. A politikai terror ideológiai megalapozásáról írt *Filippov Szergej*. Írása középpontjába az Orosz Népakart nevű radikális mozgalom, illetve annak eszmerendszere került. A szerző azt vizsgálta, hogy hogyan kezelték a mozgalom tagjai a terror kérdését és milyen ideológiai nézetekkel, érvekkel igazolták az általuk elkövetett merényletek sorozatát. A 19. századi részt *Nagy Szilvia* Vera Ivanovna Zaszulics – A terrorizmustól a marxizmusig című tanulmánya zárja. A narodnyik mozgalomhoz kötődő Zaszulics résztvevője és egyben végrehajtója volt az 1870-es évek politikai terror törekvéseinek. Politikai gondolkodásmódja azonban idővel fokozatosan eltávolodott a narodnyik ideológiától és a marxizmus felé fordult. Nagy Szilvia tanulmányában az ideológiák közötti személyes váltás folyamatának szakaszait mutatja be.

A kötet negyedik nagyobb egységét a szovjet érúhoz kötődő, és annak történeti problémáit előtérbe helyező írások alkotják. Nyitóegy-

sége *Szilágyi Akos* Állam és formalizmus című tanulmánya. Az 1920-as évek formalista művészeti irányzatának képviselőit a sztálinista rendszer ellenségeinek tekintették, ugyanis az avantgard korstílus ún. „baloldaliságát” a Trockij-féle baloldali ellenzék eszmeiségével azonosították. A tanulmány elemzi a korszakra jellemző gondolkodásmódot, valamint a sztálini rendszer erre adott válaszreakcióit, amelynek emblematikus eseménye a Dmitrij Sosztakovics ellen indított per volt. Izgalmas témát dolgozott fel *Havas Ferenc* A „tudós” Sztálin: a marrizmus-vita című írásában, amely képet alkot a sztálini éra tudományos életének formálásáról és befolyásolásáról az 1948 utáni időszakban. A nyelvészet kérdéseiben kialakult vitában a hivatalos kormányzati/sztálini álláspont is képviseltette magát, az azonban kuriózumnak tekinthető, hogy az addig jellemző közvetett beavatkozás helyett ebben az esetben Sztálin személyesen vett részt a tudományos diskurzusban. Havas Ferenc a vita előzményeit és lefolyását elemzi. *Krausz Tamás* és *Varga Éva Mária* Az elhallgatott népiirtás: magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban című tanulmánya a II. világháborúban a Szovjetunió területén tevékenykedő magyar megszálló csapatok emberiség ellenes cselekedeteit tárja fel. Az Oroszországi Szövetségi Biztonsági Szolgálat levéltárában felellhető tábornoki perek dokumentumainak feldolgozása révén a szerzők a Keleti Meg-

szálló Csoport kötelékébe tarozó magyar gyalogos hadosztályoknak a civil lakossággal szemben alkalmazott bánásmódjának jellegére világítanak rá. Ugyancsak a keleti front viszontagságaival foglalkozik *Fóris Ákos*, aki a tengelyhatalmak által megszállt szovjet területeken alkalmazott partizán- és zsidópolitika összefüggéseinek bemutatására vállalkozott.

Az utolsó egység orosz nyelvi és kultúrtörténeti tanulmányokat foglal magába. *Kiss Ilona* a Pavel Florenszkij által megalkotott organikus Oroszország-képet elemzi. Florenszkij koncepciójának alapját a Szentháromság-főkolostor szolgálta, amely mintegy önmagában testesítette meg az orosz történelem és lét esszenciáját. *Schiller Erzsébet* az első világháborús orosz hadifogságot megélt magyar regényíró, Markovits Rodion művein keresztül mutatja be a hadifogság jelentette különös élethelyzetet, és az orosz

fogva tartókhöz kötődő kapcsolat formáit. *Gyimesi Zsuzsanna* Andrej Platonov *Szemétfúvó szél* című novellájának elemzésében a holokauszt előérzet adott műben való megjelenésének okait és indíttatásait vizsgálja. A kötetet *Pálosi Ildikó* nyelvészeti értekezése zárja, amely a jön/megy ige dinamikus és statikus jelentéseinek egymáshoz való viszonyát vizsgálja a mentális jelentéstartam tekintetében.

Bár Debrecenben Niederhauser Emil Budapestre való távozása, és Menyhárt Lajos tragikusan korai halála után a ruszisztikai kutatások háttérbe szorultak, a helyi olvasó mégis örömmel fedezheti fel, hogy a kötetben – Bodnár Erzsébet személynében – egy, korábban a Debreceni Egyetemen oktató szerző munkája is helyet kapott.

Schrek Katalin

E számunk szerzői

Abádi Nagy Zoltán	irodalomtörténész, professor emeritus, Debreceni Egyetem, Debrecen, abadi-nagy.zoltan@arts.unideb.hu
Angi János	történész, egyetemi docens, Debreceni Egyetem; igazgató, Déri Múzeum, Debrecen, angi.janos@arts.unideb.hu
Bartha Elek	etnográfus, egyetemi tanár, rektorhelyettes, Debreceni Egyetem, Debrecen, bartha.elek@unideb.hu
Bölcskei Gusztáv	teológus, egyetemi tanár, rektor, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, bolcskei@drhe.hu
Csiba László	orvos, neurológus, akadémikus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Debrecen, csiba@med.unideb.hu
Duffek Mihály	zongoraművész, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Debrecen duffek@music.unideb.hu
Gáborjáni Szabó Botond	történész, gyűjteményigazgató, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Debrecen, gszabo@silver.drk.hu
Kardos József	történész, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, kardos.jozsef@freemail.hu
Orosz Júlia	történész, PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Debrecen o.julia90@gmail.com
Páles Zsolt	matematikus, akadémikus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Debrecen, pales@science.unideb.hu
Schrek Katalin	történész, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Debrecen, schrek.katalin@arts.unideb.hu
Szabadfalvi József	jogász, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Debrecen, szabadfalvi.jozsef@law.unideb.hu
Szabó Attila	szakgyógyszerész, Bethlen utcai patika, Debrecen bethlenpatika@freemail.hu
Szöllősi János	biofizikus, akadémikus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Debrecen, szollo@med.unideb.hu
Teperics Károly	geográfus, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Debrecen, teperics.karoly@science.unideb.hu

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXV. NO. 1.

NEW ISSUE

2017. I.

CONTENTS

DIRECTIONS AND MISDIRECTIONS IN THE SCIENCE POLICY OF THE 1950S

<i>Elek Bartha</i> : Foreword	3
<i>József Szabadfalvi</i> : Some Aspects of the History of Hungarian Legal Education and Jurisprudence in the 1950s.....	6
<i>Zoltán Abádi Nagy</i> : The Humanities and Social Sciences in the 1950s.....	14
<i>János Angi</i> : The Stalinization of Hungarian Museums: The Case of Debrecen's Déri Museum (Position of Our Public Collections before and after 1956).....	44
<i>Gusztáv Bölcskei</i> : Theology as <i>Ancilla Ideologiae</i>	50
<i>Mihály Duffek</i> : Music and Musicology in Hungary in the 1950s	62

OUR NEW ACADEMICIANS

<i>László Csiba</i>	71
<i>Zsolt Páles</i>	74
<i>János Szöllösi</i>	77

STUDIES

<i>Károly Teperics</i> : The Phenomenon and Significance of Academic Migration in Debrecen.....	80
<i>Attila Szabó</i> : Debrecen-Related Botanic Books.....	102
<i>Júlia Orosz</i> : Soviet Working Women: Propaganda and Reality.....	111

BOOK REVIEWS

Martyrdom and Memory: Protestant and Catholic Narratives through the 15 th –19 th Centuries (Gergely Tamás Fazakas, Mihály Imre, Orsolya Száráz, Ed.) (<i>Botond Gáborjáni Szabó</i>)	122
Irén Simándi: Politics, Society, Economics in the Hungarian Radio, 1953–1956 (<i>József Kardos</i>).....	127
Our Russistics: Studies on 20 th /25 th Anniversary (Gyula Szvák, Ed.) (<i>Katalin Schrek</i>).....	130
Authors of this Issue	134
Contents	135